

• AMI AZ ÉLETRAJZOKBÓL KIMARADT •

Zombor nevezetes személyiségeiről máig több gyűjtemény is megjelent könyv alakban: *Znameniti Somborci*,¹ *Emlékezzünk régiekről*,² *Látjátok, feleim...*,³ *A bogyfák árnyékában*.⁴ Mások, szintén zomboriak, főszereplői vagy hősei Veljko Petrović és Herceg János novelláinak. Ők úgy írnak hőseikről, hogy az embert szokásaival, erényeivel és hibáival ismerjük meg. A következő cikksorozat szintén Zombor és környéke nevezetesebb személyiségeiről fog szólni, de olyan módon, ahogyan a fent megnevezettek nem írtak róluk, mellesleg az idézett szövegek hibás adatainak kijavítását tartva szem előtt, hogy a megörökített tévedéseket helyrehozzam.

A CSIHÁS VEZETÉKNÉV TÖRTÉNETE

Élt valamikor a XVIII. században egy bohémiai (cseh) család, amelyet feltételezhetőleg Czýhářnak (fonetikusan Csihářzs) hívtak. Ebből a családból származott Ruppert, aki mint bécsi faszobrász megtudta, hogy a Bácskában az új településeken templomok épülnek, és szükség van a szentek faragott szobraira is. 1766-ban családjával azért eljött Prigrevicára (Bácsszentivánra), ahol a már meglévő néhány utcában szerbek laktak, míg az újonnan épülő utcákba németeket telepítettek. Fiai a fafeldolgozó műhelyben az akkor szükséges ács-bognár-asztalos szakmát is megtanulták, és továbbképzésre vándorlegényként új mesterekhez kerültek. Unokája, János, már mint apatini mester Budapestre küldte fiát, Simont 1825-ben szintén bognárinasnak. Vándorkönyvének ötödik oldalán látszik az apa neve, a második oldalon pedig a bognárlegény, Simon saját kezű aláírása. Gót betűvel úgy írta a nevének németül, ahogyan kiejtette: Ziharsch (fonetikusan cihárs). A vándor-

■

¹ Vasiljević, Stevan: *Znameniti Somborci*. Novi Sad – Bezdán, 1989, Književna radionica Slavija – Vojvodina.

² Kalapis Zoltán: *Emlékezzünk régiekről. Jeles elődeink Nyugat-Bácskában. Könyv a feledékenység ellen*. Szerkesztette Fekete J. József. Zombor, 2007, Publikum.

³ Cirkl Zsuzsa, F.: *Látjátok, feleim... Barangolás a Szent Rókus temetőben*. Tóthfalu, 2003, Logos.

⁴ Káich Katalin: *A bogyfák árnyékában. Tanulmányok Zombor művelődéstörténetéből*. I. kötet. Újvidék, 2006, Vajdasági Magyar Közművelődési Társaság.

•

könyv első oldalán a hivatalos bejegyzés Simeon Csiharshnak nevezi a tulajdonost. Az akkori és későbbi családi okmányokon a családnévnek még több különböző változata található meg. A prigrivicai lakosok

Dritte Seite. 5

Bezeichnung des Inhabers.

Vorname, *Simeon*
 Zuname, *Csiharsh*
 Geburts- Ort, *Comoral. im Kreis Apatin*
 in *unz. Ungarn. Dapflöwe*
 Alter, *18. Jahr.*
 Stand, *Arbeiter.*
 Religion, *Römisch-Katholisch*
 Statur, *Gr. St.*
 Haare, *Blond*
 Augen, *Grün*
 Nase, *proportional*
 Besondere Kennzeichen, *Keine*
 Eigene Unterschrift: *Simeon Csiharsh*

Regeln,

welche der Wandernde bey Vermeidung angemessener
 Strafe zu beobachten haben wird.

1. Der Wandernde darf ohne besonderer Allerhöchsten Erlaubniß die K. K. Erbstaaten nicht verlassen.
2. Er ist verbunden auf dieses Wanderbuch wohl acht zu haben, und dasselbe bey jeder Orts-Obrigkeit, ob er Arbeit ansucht, oder nicht, zur Visirung vorzulegen.
3. Die bewilligte Wanderzeit von 3 Jahren in nützlicher Arbeit zuzubringen, und sich die glaubwürdigen Zeugnisse hierüber sowohl, als über seine Ausföhrung in dieses Wanderbuch eintragen zu lassen, und des Bettelns zu enthalten.

U 2 4

Az apatini Csihás család sírhelye • Csihás Benő síremléke
 Zomborban • Ziharsch Simon vándorkönyvének 2–3. oldala

•

1768-as névjegyzékében a 47-es házban lakott Rupertus Csias. Az 1780-as névjegyzékben viszont a központ 75-ös házában már mint Ruppert Zias lakik. Az utódok mind a hatan gót betűs Zihasch felirat alatt fekszenek az apatini temetőben. A Doroszlón eltemetett testvérük, dr. Csihás József (Csihás Benő apja), a szontai temetőben nyugvó testvér pedig dr. Franz Csihás. Még néhány változat a családi iratokból: Ciharch, Ziasch, Tikas...

Nem csoda, hogy a nyelvészek már akkor a helyesírás szabályozásán kezdtek dolgozni!

KI VOLT DONOSZLOVITS JÓZSEF?

F. Cirkl Zsuzsa a *Látjátok feleim...* című könyvében tapintatosan feltételezi, hogy dr. Donoszlovits Vilmost és Donoszlovits Józsefet rokoni szálak kötik össze. Ez a helyes eljárás kétes esetekben. Eltalálta: József az apa, Vilmos a fia.

Íme, a Donoszlovits család, ahogyan a mellékelt gyászjelentés igazolja. Megboldogult férjem, Pogány Károly anyai nagyanyja, Berecz Károlyné Csihás Ida meghalt Gomboson 1907-ben. A gyászolók között már nem volt ott a bátyja, Benő és a nővére, Mariska, akik jóval előbb meghaltak a tüdővész következtében. Ott volt viszont Donoszlovits József, a mostohaapa, valamint dr. Donoszlovits Vilmos és ifj. Donoszlovits József, a mostohatestvérei.

Id. Donoszlovits József Zombor város almási születésű főszámvevője volt. Az 1848–49-es forradalom honvéd huszárhadnagya, majd a Bács-Bodrog vármegyei honvédegylet tagja, később elnöke, aki túlélte az összes többi tagot. Első felesége, gyermekei anyja a zombori Kleiner Anna volt, aki korán meghalt.

Dr. Csihás József doroszlói orvos 1864-ben meghalt, és négy árvája maradt. Ekkor gyermekei közül Benő tizenkét, Mariska négy-, Ida két- és József egyéves. Özvegye, Csihásné Hipp Jozefa a gyerekekkel átköltözött Zomborba. 1869-ben összeházasodott özv. Donoszlovits Józseffel, és közösen nevelték fel a hat gyereket. Donoszlovits Jozefa 1899-ben meghalt, férje túlélte nemcsak bajtársait, hanem a családnak minden tagját is. Először Mariska, Berecz Lajosné halt meg 29 évesen, utána Benő 40 éves korában, őt követte Ida, Berecz Károlyné 45 éve-

sen, majd Csihás József is 47 évesen, szinte közvetlenül a mostohaapa előtt. Id. Donoszlovits József 1910-ben, 86 évesen hunyt el. Fia, dr. Donoszlovits Vilmos 8 évvel túlélte apját. Ifj. Donoszlovits Józsefről nincsenek adataim.

Fájdalommal megtört szívvel tudatjuk rokonaink és ismerőseinkkel, hogy hön szeretett nőm, illetve felejtethetlen édesanyánk, nagyanyánk, testvérünk, anyósunk, sógornőnk, illetve rokonunknak

Berecz Károlyné szül. Csihás Idának

45 éves korában, boldog házasságának 26-ik évében, folyó évi május hó 2-án este fél 11 órakor hirtelen történt elhunytát.

A drága halott hült tetemei folyó évi május hó 4-én délután 5 órakor tétetnek örök nyugalomra a gombosi római katolikus temetőben. Lelki útveért a szent miseáldozat a helybeli róm. kath. templomban folyó évi május hó 4-én délelőtt 9 órakor fog a Mindenhatónak bemutatatni.

Gombos, 1907. évi május hó 3-án.

Áldás és béke poraira!

Csihás József,
testvére.

Pogány Jenő,
Puskás István,
vejei.

Özv. Csihás Benőné
szül. Falcione Anna,
Berecz Lajos,
Csihás Józsefné
szül. Dolezsál Ernesztin,
sógora, illetve sógornői.

Donoszlovits József,
mostoha apja.

Dr. Donoszlovits Vilmos,
ifj. Donoszlovits József,
mostoha testvérei.

Berecz Károly,
férje.

Pogány Jenőné sz. Berecz Erzsébet,
Puskás Istvánné sz. Berecz Margit,

Berecz István,
Berecz Ida,
Berecz Károly,
Berecz Gyula,
Berecz Lajos,
gyermekei.

Pogány Endre,
unokája.

Berecz Károlyné Csihás Ida gyászjelentése

DR. DONOSZLOVITS VILMOS (1859–1918)

Huszoney évesen, 1880-ban Bezdán környékén, az erdőkben kutat, Bodrog várát keresi. A leletről, egy várromról, a zombori *Bácska* című lapban ír a következő év márciusában.⁵ Amikor Temesvár mintájára Zomborban is megalakult Bács-Bodrog Vármegye Történelmi Társulata, „az áldozatos munkát majdnemhogy voluntőr alapon végezte szabad idejében Donoszlovits Vilmos”.⁶ De ugyan mikor volt szabad ideje? Hiszen a Dél-magyarországi Közművelődési Egyesület igazgatósági, a Függetlenségi Kör választmányi, a Tulipán Szövetség úgyszintén

⁵ Bala, Ferenc: *Hronika Bezdana do 1944. godine*. Bezdán, 1984, Mesna zajednica.

⁶ Káich: i. m.

A zombori Schweidel-szobor • A Hável család síremléke

választmányi tagja, de neve ott van a március 15-ei ünnepélyt rendező bizottság, a Rákóczi-szoborbizottság és a Schweidel-szoborbizottság tagjai között is.⁷ Ezenkívül igencsak aktív a sajtóban: a *Zombor és Vidéke* (1882–1914) első szerkesztője, a *Bácsmegyei Függetlenség* (1905–1916) szerkesztőségi tagja, az *Új Bácska* felelős szerkesztője (1904–1910) és a szerb nyelvű *Naše kolo* (list Srpske narodne radikalne stranke) főszerkesztője és kiadója (1907–1911).⁸ Az utóbbi azt bizonyítja, hogy szerbül is tudott, nem csak zomboriasan bunyevácul. Tehát a magyar és a német nyelven kívül, hiszen anyai nagyszülei, a zombori Kleinerék, akárcsak a Csihás gyerekek anyai nagyszülei, a hódási dr. Hippék is németek voltak. Ugyanakkor az iskolában is az osztrák államnyelvet, a németet tanulták, később, mivel orvosnak készült, a latint is alaposan megtanulta. És ha másképp nem is, de feltételezem, „hobbiból” az elit körökben akkor divatos franciát is ismerte, hiszen a sógornője, Falcione Anna, Csihás Benő felesége is Párizsból hozatta a női lapokat (tulajdonomban van néhány belőlük). A sok „elfoglaltság” következményeként sem családja, sem családi sír-

⁷ Cirkli: i. m.

⁸ *Sto godina somborske štampe*. Sombor, 1964, Državni arhiv – Somborske novine.

Dr. Csihás József és Jozefa arcképe

•

boltja nem volt. Hamvait sógornője, ifj. Donoszlovits Józsefné Hável Ella apjának, id. dr. Hável Józsefnek családi sírboltjába helyezték a zombori temetőben.

Csihás Benőnek a város felvirágoztatásához tehát a családi háttér komoly segítséget biztosított. Mostohaöccse, Vilmos mint a „médiások” bennfentese és sógora, a polgármesteri választásokon még ellenjelöltjének számító ifjabb Falcione pedig politikai munkatársként sokban segíthette Benőt a város kormányzásában.

MÁRCIUS 19.

Az apatini nyomdákkal kapcsolatban említettem a XIX. század második felében működő Josef Beißmann nyomdász, a könyvkötő Hamburger Józsefet és végül Szavadill Józsefet, aki 1889-ben Apatinban nyitotta meg a nyomdáját, amely aztán családi üzemként egy fél évszázadon át kiemelkedő, közismert cége volt a városnak.

Figyeljük a három mester nevét: József mind a három. Rajtuk kívül vajon már hány Józsefet említettem vidékünk kiemelkedő polgárai között? Közülük egyesek a születési dátumuknak köszönhették a nevüket. Március 19-e, Szent József napja volt az, amit eleink szívesen választottak névnapnak is születendő gyermeküknek, ha már úgylis arra a napra várták a babát. „Ha fiú lesz, József, ha lány, akkor Jozefa” – határozták el már jóval korábban. Az apatini születési anyakönyvben az első ilyen József 1781. március 19-én született, azután 150 éven át még negyven, illetve ebből 3 Jozefa. Igaz, ezek nem mind a várt napon jöttek a világra, de mindenesetre 14-e és 23-a között, hiszen nem tudhatták a szülők, hogy a már megtervezett Jóska pár napot késik, vagy a Szeppili kicsit előre sietett. A neve az biztos volt, és ezután meg is ünnepelte a család minden évben a névnapot. Ez a szokás nem csak nálunk létezett. Így ünnepeltek régen a Józsik, a Jocik, a Jócók és a Jokalák, a Szeppék és a Pepik (Mária-Terézia így becézte József fiát), sőt Apatinban a két Juszuf is. Az egyik a polgármester volt, aki még a *Kleiner Anzeiger*-ben feladott hirdetésben is Juszufnak titulálta önmagát („Bérbeadok egy kertet. Juszuf Speizer, Közép utca.”),⁹ a másik az én apám volt.

■

⁹ *Kleiner Anzeiger*, 1941. március 16.

Kissárosi Kiss József és neje, Erzsébet a távoli Budán is Józsefre keresztelte kisfiát, aki 1748. március 19-én látta meg a napvilágot, hogy azután csatornaépítő mérnök váljon belőle.

Vegyük például dr. Csihás József és Jozefa esetét, akik 1850-ben házasodtak össze. A gajdobrai [szépligeti] orvos, dr. Hipp Miklós nagy családi házában nevelte sok gyereke között Jozefa nevű lányát is, aki 1826. március 16-án született. Akkoriban Doroszlón élt kollegája, dr. Csihás József, aki mint fiatal özvegy Apatinból került oda, és minden idejét munkájának szentelte. Ő 1813. március 19-én született. Születés- és névnapjait családi körben, Apatinban ünnepelte mindaddig, míg dr. Hipp nem invitálta lánya 24. név- és születésnapjára az özvegy kollegát a szomszéd faluból, aminek aztán házasság lett a vége. Ezek után dr. Csihás és felesége együtt ünnepelték névnapjukat, később egyik fiuk névnapját is, aki természetesen szintén József volt, majd dr. Csihás halála után az özvegy Jozefa asszony újra férjhez ment, most Donoszlovits Józsefhez, akinek szintén volt egy József fia. Ezek után valóban érdemes volt névnapot ünnepelni.

Vajon ki válaszolt, ha Jozefa asszony Józsit kiáltott mérgében?

CSIHÁS BENŐ (1852–1893) ESKÜVŐJE

A kutató öröme a lelet (keresztrejtvény-meghatározás). Mindannyiunk öröme a lelet most egy fényképfelvétel (másolata) 1885-ből: „Bács-Bodrog vármegye elöljárói Csihás Benő polgármester esküvőjén a megyeháza udvarán.”

Vajon ki volt az akkori Zomborban az a fényképész, aki ezt az eseményt megörökíthette? Még azt sem lehet kideríteni, ki volt az, aki megőrizte.

Kit lehet felismerni a képen?

Középen a fiatal pár: Csihás Benő és Falcione Anna. Az 1885. évi házasságkötési egyházi anyakönyvben az esküvő adatait kerestem ki, hogy megtudjam a szülők és a tanúk nevét is. Akkor ért a meglepetés. Az anyakönyv első rovatában a házasulandók nevén kívül a szülők neve is szerepel, ha az illető nőtlen, illetve hajadon. Ha özvegy, akkor a szülők helyett a megboldogult házastárs neve szerepel a rovatban. Tehát Benjaminus (32), Csihás József és Jozefa Hipp fia és Anna Falcione (26),

•

Erneszt Gfeller özvegye. A menyasszony szüleinek a nevét ebből nem tudtam meg. A tanúk: Alföldy Gedeon (a képen a vőlegény mellett) és Falcione Gusztáv (a menyasszony mellett). Balról tehát, a Falcione szülők, Lőrinc és felesége, a másik oldalon a Benő anyja, özvegy Csihásné Hipp Jozefa és férje, Donoszlovits József. A vőlegény testvérei – feltételezem – a hátuk mögött állnak: ifj. Csihás József (virágot tart), mellette kalapban nővére, Mariska és a fiatalabb, kisebb Ida (az utóbbi lett idővel férjem nagyanyja). Hátul kimagaslik mostohabátyjuk, Donoszlovits Vilmos, az akkor még fiatal orvos. Testvére, az ifjabbik József bizton-
sággal nem ismerhető fel a képen (lehetséges, hogy nincs is jelen). A vőlegény mögött álló fiatal férfi annyira hasonlít Falcione Gusztávra, hogy öccsének képzelem, aki előzőleg Benővel együtt megpályázta a polgármesteri állást, de – igaz, mindössze két szavazattal – lemaradt. A későbbiekben a választási vereségtől függetlenül mégis jó munkatársra maradt sógorának.

Az esküvői fénykép

A csaknem negyven személy nagyrészt Zombor városának századvégi elitje. Elképzelhető, hogy a mai polgárok közül többnek az őse is részt vett az eseményen.

AZ UTOLSÓ CSIHÁSOK

A polgármester Csihás Benő otthona volt a körút sarkán, a mai tűzoltólaktanyával szemben lévő ház. Feleségével és két kislányával csak rövid ideig élhetett ott együtt, hiszen házassága nyolcadik évében

Csihás Benő háza • Dr. Csihás Gábor
(Bácsföldvár, 1922 – Mindszent, 1996)

•

már meghalt. Kislányai, Erzsike és Ilonka az idő tájt óvodáskorúak voltak. A helybeli elemi iskola elvégzése után anyjuk külföldi tanintézetbe íratta a leányokat, és valószínűleg akkor adta el a házat is. Helyette választott magának egy lakást a körút túlsó oldalán, szintén utcasarkon, a főutca elején, a mai nagy gyógyszertár fölötti emeleten (a ház eredetileg apja tulajdona volt). Herceg János írt róla, hogy az idős hölgy néha leszólt onnan erélyesen, ha szükségét látta rendet teremteni az utcán. Oda az emeletre járt fel hozzá bejárónője, aki kiscseléd korában került hozzá, és élete végéig nála is maradt. Vele ismerkedtünk meg a temetőben, amikor tanítványaimmal Csihás Benő sírjára vittünk virágot egy alkalommal, és ő is éppen odajött rendet tenni. Ránk is szólt, hogy mi ne törődjünk a sírral, mivel az ő dolga a „naccsága” sírját gondozni.

Ifj. Csihás József, Benő tíz évvel fiatalabb öccse, miután szintén jogot végzett, községi főjegyző lett Körtésen (Kruševlje). János nevű fia vármegyei főtisztviselő volt, és két fia született. Tibor négyévesen halt meg, míg Gábor feleségével, Kiss Idával a magyarországi Mindszent gimnáziumában tanított. Gábor a gimnázium igazgatójaként vonult nyugdíjba. Összegyűjtve iskolája múltbeli adatait, majd a családi okmányokat és emlékeket, két gazdag történeti hagyatékot készített. Gyermekek nem volt. Velünk levelezett. Pedagógiai gyűjteményét a Magyar Országos Pedagógiai Múzeum vette át tőle, a családi adatokat a bajai múzeumnak ajándékozta. Leveleiben említette két unokaöccsét, akik Amerikában élnek, és egyiküknek, Csihás Lászlónak két fia van. Ezek szerint ott még lehetnek Csihások, de Európában ő volt az utolsó: dr. Csihás Gábor, a földrajztudományok doktora.

ZOMBOR EGYIK JÓ NEVŰ CSALÁDJA

Kezdem a szomorú véggel, a tragédiával.

1945-ben a Falcione család utolsó itt élő tagját, Sándort, a közismert bohém Tyírót halálra kínozták, otthonát kirabolták, tönkretették... Erről részletesebben olvashatunk F. Cirkl Zsuzsa Zombor múltját idéző könyvében. Tolnai Ottó pedig versben emlékezik ezekre a szörnyűségekre.

Valamikor régen, a XIX. század elején Zomborba „disszidált” egy rendkívül gazdag olasz fiatalember, Laurenzio Falcione. Nemsokára feleségül vette Mayer Jozefát, aki akkor 17 éves volt. Férje kétszer annyi. Egymásután (kétévente) születtek gyerekeik – és akkor kiderült valami, ami miatt a házastársak az Egyházi Bíróságon 32 éven át tartó (1824–1856) perbe keveredtek. Tekintélyét a kérdéses (dissidentes) házassági kapcsolat miatt az akkori elithez tartozó két jómódú polgárcsalád mentette meg vállalva Laurenzióval (azaz ekkor már Lőrincel) a komaságot. Ifj. Lőrinc keresztszülei 1827-ben Gfeller Ferenc és Haméder Anna voltak (valószínű, hogy a korábban született gyerekéé is). A temetőben szintén közel, a kápolna mögött szereztek sírhelyet családjaiknak. Első a hatalmas obeliszk, Falcione Loerinz és Falcione sz. Mayer Jozefa adataival, akik 86, illetve 76 éves korukban haltak meg. Itt nyugszik legidősebb fiuk, András is, kinek felesége az apatini nemes Fernbach család tagja volt. E mögött balra van néhány Haméder-sír, majd még távolabb a Gfeller család két sírköve rendkívül érdekes, a XVIII–XIX. századforduló stílusjegyeivel, német és magyar feliratokkal. Ebből a családból származott Csihás Benőné Falcione Anna első férje, Gfeller Ernő. A Falcione család több tagjának örök nyugóhelye a Szent Kereszt-templom alagsorában lévő kriptasírok közt van. A központi részben Falcione Antal családjáé, oldalt, a végső helyen pedig dr. Falcione Nándoréké. Itt fekszik az utolsó Lőrinc is (a harmadik), aki 39 évesen hunyt el 1941-ben.

Amikor ifj. Lőrinc (a második), csalódott szerelmében, 1851-ben szintén az Egyházi Bírósághoz folyamodott jegyességének felbontása végett (úgy ne járjon, mint szülei). Ez a per még ugyanabban az évben befejeződött. Ezután nyugodtan elvehette újabb szerelmét, Szauerborn Annát, hogy azután vele nevelje fel példásan sok gyermekét (akárcsak szülei is), és békességben sok jót tegyenek városukért, amíg meg nem halnak.

A családi jótettek sorából néhány kiemelkedő: ifj. Lőrinc 1904-ben egyik házát átengedte a Napközi Egyesület javára, amelyben azután szegény sorsú családok gyermekei meleg helyiségben, felügyelet alatt lehettek, és meleg ételt kaptak. Eleinte 45-en, később már százan. A gondoskodó egyesületi dísztagok között volt az adományozó Lőrincen kívül fia, Gusztáv is. Falcione Gyula alapítványt hozott létre fiatal

•

művészek támogatására (az évi 600 forintos támogatást többek közt Mály József festő is elnyerte), dr. Falcione Nándor főképp a Zombori Történelmi Társulatot támogatta. A Szent István-templom építéséhez nagyban hozzájárult a család. A Bácska szívében fekvő mostani Pannónia birtok parkjában emléktábla örökíti meg alapítójának, a Falcione családnak az emlékét. A közeli Bajsa falusi templomának egyik harangját ifj. Falcione Árpád közgazda ajándékozta 1937-ben. Apja, id. Árpád tagja volt a Magyar Parlamentnek, később az Országos Magyar Párt alapító tagja és társelnöke (a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban), továbbá a Szerb Radikális Párt megalakulásának egyik kezdeményezője. Falcione László (írói álnéven Zányi László) verseket közölt a zombori *Bácska* című hetilapban. Akármennyire is bohém, tréfacsináló ember volt Falcione Sándor (közismerten a Tyíró), mint adományozó ő sem maradt le testvéreitől: 1943-ban a mostani Mezőgazdasági Középiszkolát ő alapította, és a Bajai úton lévő villáját nemsokára a városnak ajándékozta óvodaalapítás céljából.

A mai, XXI. századi társadalmi viszonyok közt, a nagy vagyoni ellentétek idejében jó visszaemlékezni az ilyen, követendő példát nyújtó elődökre, akikre városunk méltán lehet büszke.

120 ÉVES ZOMBORI ÚJSÁGHÍREK

A *Bácska* XII. évfolyamának 19. száma 1889. március 5-én jelent meg Zomborban.

A „megyei közérdekű politikai közlöny” vezércikkének címe: *Egészségügyünk*. Írója szerint: „...az egészségügyben az összes európai művelt nemzeteknek mögötte állunk... mutatja a statisztika, ...de a baj orvoslásához csak a hetvenes évek elején láttak, 1874-ik évben ugyanis állította fel az áldott emlékű vallás és közoktatásügyi miniszter, Trefort Ágost a budapesti tudomány egyetemen a közegészségtani tanszékét, a mely intézetből kikerült orvosoknak lesz azon magasztos hivatásuk, hogy... tőlük várjuk a baj gyökeres orvoslását.”

Harcolniuk kell a gyermekhalandóság gyakorisága ellen, mert a „valóban paradicsomszerű szaporaság” mellett a halál elsöpri a „szülöttek nagyobb részét”.

Trefort érdemeit tovább részletezve azzal a reményteljes biztatással fejeződik be a cikk, hogy „némely vidéki városban az iskolaorvosok és egészségtan tanárok máris örvendetesen folynak be az egészségügynek népszerűsítésére és támogatására”.

A másik, kizárólagosan zombori témája a lapnak egy általános ipari és kereskedelmi kiállítás rendezése. A rendezőbizottság felhívást intéz már az első oldalon Zombor szabad királyi város iparos és kereskedő polgáraihoz. „A kiállítás megnyitását folyó év július hó 7-ére, tartamát pedig nyolc napban állapítottuk meg... sikerét annál biztosabban remélhetjük, miután szerencsések voltunk annak védnökéül Bács-Bodrog vármegye és Zombor szabad királyi város főispánját, Sándor Béla úr öméltóságát, tiszteletbeli elnökéül pedig városunk polgármesterét, dr. Csihás Benő urat megnyerni.” A *Hírek*ben beszámolnak a tervezett kiállítást rendező bizottság előző vasárnapi látogatásáról Sándor Béla úrnál és dr. Csihás Benő úrnál, hogy a védnökséget és az elnökséget elfogadják.

A hírek és hirdetések között sok más bácskai helysége vonatkozóak is vannak. Schmausz Endre mint Bács-Bodrog vármegye alispánja két, Zombor városára vonatkozó hirdetményt tesz közzé, eként a Ferenc-csatorna bal parti belvízrendező társulat elnöke vízrendezési ügyben, illetve mint a vármegyei Gazdasági Egyesület elnöke a vármegye új állattenyésztési szabályzatának ismertetése céljából.

Beszámolót olvashatunk a zombori kereskedelmi és iparbank XVII. évi rendes közgyűléséről, melyet Bikár Simon úr bankelnök elnökletével tartottak meg. Az újonnan kinevezett, illetve a részvényesek által 425 szavazattal egyhangúlag megválasztott felügyelőtanács, illetve igazgatóság tagjai a következők: Gottlieb Márton, Schöffner József, Davidovits C. A., Bugarszky Miklós, Vuits Miklós, Bikár Péter, Palanacsky István, Jezdimirovits Ljubomir, Müller Vilmos, Czimmermann János, Gruits Miklós és Bruck Adolf.

Névváltoztatás hirdetése: „Királyunk öfelsége megengedte, hogy astenbergi Aszt Vince a Fratricsevits melléknevet használhassa, és a család nemesi címerét viselhesse.”

A FRATRICSEVICS CSALÁD

A zombori *Bácska* 1889. március 5-ei számából ismerjük azt az újsághírt, hogy „asztenbergi Aszt Vincze jogosult a Fratricsevics nevet is használni”. Magyarázat nélkül nemigen érthető, minek alapján. Utánanéztem.

A levéltári adatok szerint a XVIII. században több Fratricsevics testvér született Zomborban. A város közigazgatásában működött néhányuk fontosabb beosztásban. Polgármester is került ki közülük.

A legsikeresebb testvér Fratricsevics Ignác (1820–1887) volt, akinek megcsonkított (régebben talán a legszebb) síremlékén az eredeti felirat megmaradt: „Nagyméltóságú Fratricsevics Ignác császári kir. val. ben. titk. tanácsos, lovassági tábornok, magy. kir. testőrség kapitánya, a Magyar Országgyűlés főrendiházának tagja, a 12-dik huszárezred tulajdonosa, Lipót-rend nagykereszt és a Vaskorona-rend lovagja.” A

Sándor Béla és a Fratricsevics Aszt sírja a zombori Rókus temetőben

síremlékről időközben eltűnt a hajdani tábornok mellszobra, rangjának előtte fekvő jelvényei és a kő csúcsán álló sas bronzszobra. A kövön ott a lyuk, jelöli, hogy a szobor hol volt rögzítve.

Ignáczcal egyidős volt (a csak „méltóságos” asztenbergi Aszt Nándor (1820–1899) m. kir. kúriai bíró, akinek a síremléke az előbb említett közelében ma is teljes épségben áll. Rajta fia adatai is: Dr. asztenbergi lovag Fratricsevics Aszt Vince ügyvéd (1859–1939).

Adatok a születési anyakönyvből: 1859. október 26-án született Ferdinand (Nándor) Ast de Astenberg és Elisabetha Fratricsevics szülőknek két fia: Vincentius Petrus és Paulus. Az utóbbi nemsokára meg is halt. Megmaradt Vince, aki 30 éves korában, saját kérésére a „Resolutio altissimo” alapján érvényesítette a jogot mindkét szülője családnévének használatára (latin bejegyzés az anyakönyv utolsó rovatában 1889-ből). Ez volt valójában a *Bácska* híre. Úgy látszik, a Fratricsevics nemessége régebbi eredetű volt, a nemesi privilégiumokat 1791 óta élvezhették.

A „méltóságos úr” és a „nagy méltóságú úr” tehát sógorok voltak. Vince Péter és Pál keresztszülei hárman voltak: Szemző János, Gustav Adolf Pertinger és Svetozar Milutinović. Szép példája nemzetiségi toleranciának.

A zombori Fratricsevics család feje, János (1767–1851) és felesége, Katalin (10 évvel fiatalabb) öt lányt és két fiút nevelt föl jómódban, sikerrel.

Míg a legtöbbet elérő testvérnek, Ignácnak egy remek síremlék jutott, három nővérének is értékes fehérmárvány együttes díszíti közös sírját: az elsőnek elhunyt Karolina (1819–1884) magas sírköve előtt egy keresztben fekvő szarkofág emlékeztet nemes Gizellára és Máriára. Az utóbbi előtt van Béla családi sírboltja, melyben szülei is fekszenek. Egyszerű, szerény, szürke emlékkövel fedték a kriptát. Ez a sír maradt meg egy nagy családi tragédia emlékének. Itt fekszik a család utolsó férfisarja, az ifjabbik Béla is, aki csak 25 évet élt meg.

Az idősebbik Béla az öt leánytestvér után, későn, 1838-ban született (jogászként dolgozott), Bezdánban volt földbirtoka és szállása, lakása Zomborban, a belvárosban. Fia, István a család szépreményű sarja, akárcsak az apja, idősebb szülők gyermeke volt. A dicső elődök a család folytatását várták el tőle. Keresztapja szülei sógora, Aszt Nándor volt,

•
így István utónevei Ignác (nemes Fratricsevics) és Vince (nemes Aszt) a dicső ősök neve, akikre a család büszkén tekinthetett vissza.

A XIX. század vége felé tanított a bezdáni iskolában a köztiszteltnek örvendő Hadanich Gyula tanító. Nagy családjában négy fiú és két lány nevelkedett, mindannyiukat tanították, két fiú és egy leány szintén tanító lett. Jenő, az apósom Gomboson tanított. Mielőtt feleségül vette volna nemes alsófaddi Berecz Erzsébetet 1905-ben, a Hadanich családnevet Pogányra változtatta. (Apósa elvárása lett volna a magyarosítás?) Blanka Bezdánban tanított. A fiatal bezdáni jegyző, Fratricsevics István beleszeretett a szép, fiatal tanítónőbe, és rövidesen feleségül is vette. Házasságuk nagy öröme a négy gyermek: Béla és három húga. Egy súlyos megfázás következményeként mindannyian évekig tbc-ben szenvedtek, ami akkor még elterjedt és gyógyíthatatlan betegség volt. Legyengült szervezetük nem tudott sokáig ellenállni a fertőzéseknek, és 1935–36-ban egymásután meghaltak: a kis Blanka gyermekbetegségben, Béla (már 25 évesen) agyhártyagyulladásban, Adrienn (akkor már Tomasiczné) a szülés után, és végül Mariska 13

A „nagy méltóságú” Fratricsevics Ignác • Fratricsevics Adrienn
és a Hadanics nagymama

évesen. Édesanyjuk az utolsó gyermekét csak néhány nappal tudta túlélni. A zombori temetőben a Fratricsevics ősök sírjában nyugszik Béla és Mariska. Végül ott talált örök nyugvóhelyet apjuk is 1952-ben.

A 30-as években a beteg gyerekek már zombori lakosok voltak: iskoláztatásuk végett a Hadanich nagymama a városba költözött, és akkor vette magához gombosi kis unokáját, Pogány Karcsit is, aki akkor lett zombori gimnazista. A családi tragédia után Karcsi utazó diák lett.

A NŐI SÍREMLÉK REJTÉLYE

A zombori Szent Rókus temető egyik épségben megmaradt, értékes síremléke fehér márványból készült kétrészes mű, a Fratricsevics Karolinának állított magas tábla, melyen sötét fémről öntött női alak

A „női” síremlék

•

áll, mintha őrizné az előtte álló szarkofágot, melyben a két fiatalabb leánytestvér, Gizella és Mária nyugszik. Hármuk közül csak Mária volt férjezett, de 92 éves koráig valószínűleg már ő is sokat élt egyedül, nála idősebb férje és testvérei nélkül. Vajon kik voltak a lányok szülei? A születési anyakönyvekben nem szerepelnek.

Fratricsevics Béla közvetlen közelben elhelyezkedő sírja megtévesztett, mivel fiának a két híres nagybácsi keresztnéve is kijutott második és harmadik névnek. Így: István Ignác Vince. Föltételeztem, hogy a lányok is, és Ignác is Béla testvérei.

Elég körülményes volt föl kutatni a lányok igazi eredetét. Szerencsére Mária Sztrilich Sándorné volt, így férje neve alapján ki lehetett keresni a házasságkötés adatait. Gondoltam, az apa nevét is.

Sztrilich Sándort a házasságkötések anyakönyvében megtaláltam, de egy másik lányt vett el feleségül. Továbbkutatva újra ráakadtam, 1869. október 27-én 43 éves özvegyként elvette az akkor 39 éves Fratricsevics Máriát. Végre megvolt a menyasszony! De ki volt az apja? Az anyakönyv nem említi, mivel már nem élt. Anyja neve viszont megvan, Buzagits Barbara.

Most már csak föltételezhettem, hogy ha a lányok nem is Zomborban születtek, de szüleik talán itt esküdtek meg. Az 1813-as házassági anyakönyvben megtaláltam: február 2-án Buzagits Barbara férjhez ment Fratricsevics Ignáchoz. Tehát megvannak a lányok és ifj. Ignác, a generális szülei.

Az időrendet követve esetleg Fratricsevics Fülöp – aki 1813-ban lett Zombor polgármestere – lehetett a nagyapa. Mindenesetre az anyakönyvekben mindegyikük neve után ott áll latinul: nobilis, tehát a nemesség nem új keletű volt a családban.

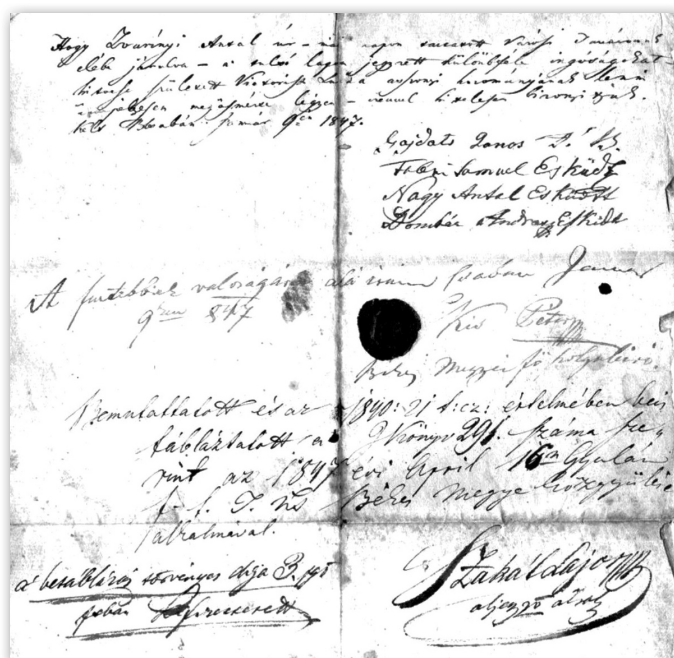
Elnézést kérek így utólag is a tévedésemért, még a megboldogult családtagoktól is!

EGY HOZOMÁNY LETÁRA

A Hadanics nagymama, aki Fratricsevics Béla fiának, Istvánnak volt anyósa, elődeitől, őseitől többféle okmányt is örökölt. Többek közt az édesanyja hozományát igazoló leltárlevelet is: „Összeírása azon hozományos ingó javaknak, melyeket Viatorisz Luiza hitvesem hoz-

zám lett férjhez jövetelével, mint sajátjait és édes atya által adattakat valósággal hozzám hozott [törvénycikk és paragrafus] ezennel itten következőket valósággal elismerek.” Legalul aláírás: Zvarinyi Antal, Zvarinyi Louise. A folytatás: „Hogy ezen hozományos javak a’ mint tudtunkkal is valósággal mint Victorisz Lujza hozományai Zvarinyi Antal festő mester úrhoz mint férjéhez vitettek legyen – elősmerni nem kételkedünk. Terezia Öertel, Terezia Duirsfeld, Amalia Zsinits, Karolina Bene, Bene Vilmos tanító, Mező Berényben Április 19-kén 1846 évben.”

A hátoldalon látható, hogy Békéscsabán 1847. január 9-én egy hasonló szöveget írt alá négy esküdt: Gajdats János, Fábri Sámuel, Nagy Antal és Dombóvári András. Ezeket igazolja „Kis Péter, Békés Megyei fő szolgabíró”. Végül: „Betáblázott a Könyv 291. száma szerint az 1847 évi Április 16-án Gyulán f.f.J.K. Békés Megye közgyűlése alkalmával Szakál Lajos aljegyző.”

Az okmány hátoldala

•
Vajon mi lehetett az a nagy érték, amit ilyen alaposan kellett ennyi hivatalnak biztosítani?

Mit adott egy jómódú, előkelő apa a lányának hozományul 1846-ban?

„Betsű ára Váltó Czédulában forintba

I Ruha

1. Egy dohány színű selyem Gradinopel ruha	80
2. egy fehér selyem ruha Einsatzekkel	25
3. egy pourdelin ruha	40
4. egy fehér átlász alsó ruha	25
5. két alsó szoknya csipkével	16

A hozomány tulajdonosai: Zvarinyi Antal és Lujza

6. négy háló főkötő	8
7. egy Blondfőkötő	15
8. két negligée főkötő	8
9. két darab háló rökli	15
10. hat darab zsebbevaló	12
11. két finom szegletben stikkelt zsebbevaló csipkével	8
12. egy nagy szőr kendő	20
13. egy vég Grádel	8
14. hat darab ing	15

II Ágy nemű

15. hat darab párnahaly stikkelve	30
16. hat darab párnahalya romburgi vászonból tollal együtt	50
17. hatdarab grádli párnahalya	15
18. két darab romburgi vászonból készült felső dunya tollal együtt	30
19. két darab also derekály tollal együtt	25
20. két darab veres selyem paplan	40
21. két darab veres pipi paplan	20
22. nyoltz darab paplan lepedő	40
23. két szalma zsák	7
24. tíz darab alsó lepedő	30

III Asztal nemű

25. két darab fejrő ágytakaró rojttal	40
26. négy darab abrosz	63
27. tizennyoltz darab szervéta	22
28. négy darab törülköző kendő	10

Summa

717 ft”

Az apa, Hadanics nagymama (Zvarinyi Antónia) nagyapja, „Nemes Vietoris Samu Úr [...] az Eperjesi Ágostai Hitvallást követő Egyházi

●

Gyülekezet Gondnoka és Pénztárnoka” az akkori elvárásoknak eleget tett, amikor férjhez adta lányát.

ÁBRAHÁM PÁL (1892–1960), „A CSODAGYEREK”

Az apatini születésű zeneszerző, Ábrahám Pál újra divatba jött, különösen ott, ahol legnagyobb sikereit aratta: Németországban, de máshol is szerte a nagyvilágban. Ismerkedhetünk életművével az interneten is, de az adatok ott is ugyanolyan megbízhatatlanok, mint azok nyomtatott változata: „Ábrahám Pál, zeneszerző, karmester, szül. Budapesten 1898.”¹⁰

Persze nem minden internetes adat hibás, a legtöbbje nagyjából megbízható. Többek között egy vele készült interjú,¹¹ melyben első kézből tudhatunk meg adatokat életéről: „...négyéves koromban kezdtem zongorázni. Állítólag csodagyereknek tartottak, de én ebből semmit sem vettem észre. Lenn laktunk a bácsországi Apatinban, ahol csodájára jártak az én klimperozásomnak. Nyolcéves koromban misét kísértem az apatini katolikus templomban... Aztán felkerültünk Pestre, tizenhét éves koromban, s miniszteri engedéllyel felvettek a Zeneakadémia zeneszerzési osztályára.” Ugyanakkor apja unszolására elvégzi a Kereskedelmi Akadémiát, s csak azután a Zeneakadémiát. Évekig banktisztviselőként dolgozik. „...jött pár év, amikor mindennel foglalkoztam, csak zenével nem” – vallja később. 1928 lesz, mire bemutatják első operettjét, a *Zenebonát*. Pest után Bécsben, Koppenhágában, Helsinkiben, New Yorkban vitték színre egymásután. Ő az 1930-as évek legnépszerűbb zeneszerzője. Ábrahám ekkor a budapesti Operettszínház karmestere. 1931-ben, amikor a *Hawaii rózsája* című operettjét bemutatják a Király Színházban, már sok külföldi premiert tudhat maga mögött. Eddig 67 színpadon játszották, szinte minden kultúrnyelvre lefordították, és további 108 színházban folytak ez előkészületek a bemutatásra. Német, francia, osztrák és angol filmgyárak készítik operettjei filmváltozatait. Egy korabeli berlini kritikából: „Új világsiker indult Lipcséből, de ez a világsiker elsősorban a magyar művészet nagy diadala. Elsősorban

■

¹⁰ Újvári Péter: *Magyar zsidó lexikon*. Budapest, 1929.

¹¹ *Délibáb*, 1928. szeptember 8.

Ábrahám Pálra gondolunk... de a színigazgató, a jelmeztervező és a legnagyobb sztár, Bársony Rózsi is magyar.”

1932-ben a *Bál a Savoyban* a Magyar Színházban került bemutatásra; magyar szövegét Heltai Jenő írta, a szereplők közt volt Kabos Gyula, Röck Marika, Ráday Imre...

Berlinben a politikai változások miatt félelem uralkodik el rajta, elhagyja Németországot, Párizsba, Bécsbe költözik. További sikereket arat: *Történnék még csodák*, *Mese a Grand Hotelben*. Pesten Turay Ida, Latabár Kálmán szereplésével tartják a bemutatókat. Ugyanakkor szinte minden művét megfilmesítik. A hatalmas kasszasikerek ellenére csak ügynökei, kiadói gazdagodnak meg, a szerzőnek alig jut a megélhetésre, adósságai lesznek, és idegbetegsége első jelei jelentkeznek. 1938-ban Franciaországba, majd New Yorkba vándorol ki, ahol már depresszióban szenved felgyülemelő adósságai miatt. Amerikában főképp filmzenét írt, de időnként már szanatóriumi kezelésre szorul.

Amikor családi kapcsolatok révén az ötvenes évek elején visszaköltözik Európába, a frankfurti repülőtéren saját szerzeményeivel fogadta egy zenekar. Mivel tetszett neki a dallam, rákérdezett, ki a szerzője. Egyre rosszabb idegállapota folytán haláláig állandó szanatóriumi kezelésen volt Hamburgban.

Mintegy 20 operettjét, 6 világslágerét és 43 filmzenéjét jegyzi a zenetörténet.

Sinkó Ervin apatini író, gyermekkorában Spitzer Ferenc, hat évvel volt fiatalabb Ábrahám Pálnál, mégis jó ismerőse volt még gyermekkorából. Együtt jártak a zsinagógába istentiszteletre, bátyja, Artúr iskolatársa volt Ábrahám Pálnak. Spitzerék akkoriban az Ábrahám-féle nagyáruház közelében laktak. Sinkó Ervin később gyakran említi műveiben apatini emlékeit, így a később híressé vált zeneszerzőről is ír. *Sinkó Ervin és Apatin* című tanulmányomban, melyet a szabadkai *Üzenet* című folyóirat közölt 1991-ben, a következő részletek is erről tanúskodnak: míg Sinkó Ervin 1922-ben Bécsben él emigrációban, megtudja, hogy a közeli Salzburgban földije, Ábrahám Pál díjat nyer kamarazenei művével, egy vonósnégyessel. Méltán érez büszkeséget a hazai zeneszerző külföldi sikere miatt.

Az *Egy regény regényében* találunk olyan élménybeszámolót, amely saját írása alapján igencsak nagy hatással volt Sinkóra. 1935 elején

•

Franciaországból szovjet teherhajón utaztak Marseille-ből Leningrád érintésével Moszkva felé az *Optimisták* kéziratával. Utazásuk harmadik napján az egyik matróz kedveskedni akart nekik, egyben dicsekedve is gramofonjával, „...s a meglepetés: a szovjet hajón Ábrahám- és Be-

Ábrahám Pál arcképe és szülőháza Apatinban

•

•

natzky-lemezeket játszottak, kizárólag limonádé slágereket” – írja Sinkó naplójában. Ezután még 18 sort szentel ennek a „meglepetésnek” véleményt alkotva a szovjet ízlés színvonaláról. Bár nem rajongott érte, de foglalkozott a hajdani szomszéd fiú világot hódított zenéjével. Addig is otthon érezte magát.

Ő is úgy volt vele, mint szinte mindannyiunk, hiszen ki nem ismeri Ábrahám Pál slágerét, a *Nem történt semmit* (ahogyan az egész világ ismeri *Good Night*) vagy a *Lila akácokat*, hiszen ma is gyakran hallhatjuk a rádióállomások és a televíziók kívánságműsoraiban.

Az Ábrahám családról röviden: ősük Wolf Abraham volt, Apatin első zsidó lakosa a telepésekkel jött Németországból a XVIII. század közepén. Kereskedő volt, mint utódai is. A múlt században csak egy férfi jött vissza Apatinba a családból az elhurcoltak közül, a többi nem élte túl a zsidóüldözést. Az Ábrahám családban több zeneértő is volt, sőt az utódok közt van is, méghozzá zombori. Ábrahám Pál egyik unokahúgának, dr. Székelyné Ábrahám Rózsának unokája, Isaac István Székely, azaz Székely István, a fiatal zombori zongoraművész, aki jelenleg Spanyolországban él családjával, és zenetanárként dolgozik.

HÁROM APATINI ÍRÓ

1898 őszén született Apatinban három kisleány: szeptember 1-jén Jurg János, szeptember 19-én Berencz Ádám és október 5-én Spitzer Ferenc. Apatinnak mindaddig nem volt olyan lakosa, aki irodalommal foglalkozott volna komolyan. Az előbbi három kisleány ennek ellenére író lett, bár egyikük sem indult annak. Jurg fiatalon pedagógusnak, Berencz papnak, Spitzer forradalmárnak indult. Berencz politikai író lett pap létére; Jurg mint tanár foglalkozott helytörténettel, írt németül, magyarul és szerbül; Spitzer Sinkó Ervinre változtatta nevét, és magyar irodalmárrá vált.

BERENCZ ÁDÁM az apatini Jézus szíve templom plébánosa volt a múlt század 30-as és 40-es éveiben. 1935-ben alapította a *Die Donau* című hetilapot, amelynek ő volt a tulajdonosa, kiadója és főszerkesztője is egyben. Míg a *Batschkaer Zeitung* az idő tájt egyre inkább a nemzeti szocializmust propagálta és gúnyosan írt a vallásról, helybeli

•

vetélytársa, a *Die Donau* Berencz írásaiban rámutatott a hitleri politika veszélyeire, és keményen bírálta a másik újságot. Berencz írásai Niederländer aláírással jelentek meg. A szerkesztői/világnézeti vitáról nemcsak Apatin, hanem az egész Bácska tudott, sőt a *Die Donau* nemcsak a környék minden olvasójához jutott el, még amerikai előfizetői is voltak. Végül a német kémelhárítás kezdte üldözni, mivel a háborús propaganda ellenére a bácskai német fiatalok nemhogy nem jelentkeztek tömegesen önként az SS-be, hanem a falvakban kezdték elhagyni a Kulturbundot is. 1944-ben, amikor a német katonaság

Berencz Ádám • Jugoszlávia katolikus németisége *Die Donau* című hetilapjának egyik későbből ismert fejléce

megszállta Magyarországot, Berencz lapját betiltották, és május 22-én a Gestapo emberei letartóztatták a főszerkesztő-plébánost. A topolyai táborba vitték, és csak a kalocsai érsek, Gröss József és az akkori magyar belügyminiszter közbenjárására engedték ki, de azzal, hogy a Kalocsai Érsekségen kellett őrizetben maradnia. Ezzel csak jól járt, mert az érsekségen megvédték a bevonuló szovjet hatalomtól is, amely a vallásüldözés miatt szintén erőteljesen bírált.

Dr. Mirnics József történész írja *A bácskai németek a magyar megszállás alatt* című tanulmányában: „...tudatos antifasiszta volt, és állította, hogy a nemzeti szocializmus nem egyeztethető össze a keresztény világnézettel.”

Berencz Ádámról nevezték el az apatini német egyesületet, mely az ő hajdani otthonában, a paplakban működik. Életéről, működéséről könyvet írt egyik egyházi utódja, ft. Merkl Antal.

JURG JÁNOS pedagógusnak született, mégpedig jelképes időpontban: iskolakezdés napján, szeptember elsején (1898-ban). Ennek (az elsejének) jegyében folyt le élete az óvodától és az iskolától kezdve a tanítói és tanári pályáján végig. Mindenhova születésnapján indult.

„Működési” igénye a pedagógia mellett mással is foglalkoztatta. Az első világháború végén a magyar forradalmárokkal tartott, de a szegedi Csillag börtön „kijózanította”.

Később mint tanító Szivácon megismerkedett dr. Szenteleky Kornállal; együtt zenéltek szabad idejükben, s általa került kapcsolatba a zombori Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulattal, melynek tagjaként ő is kutatásokat kezdett.

Helytörténeti műve, *Apatin* című monográfiája (1940) németül, majd Sztapár története szerbül és Szilágyi története magyarul jelent meg. Nem sok példány kelt el Apatin történetének könyvéből, a másik kettőről pedig szinte nem is vettek tudomást Apatinban. Tanítói és három különböző tanári diplomája ellenére sokan nem vették komolyan, bohémnek tartották: feleség nélkül élt sokáig, művészbarátai voltak (Szenteleky, Konjović, Herceg), szellemesen gúnyolódott, vicclapot szerkesztett.

Az apatini sváboknak ő volt a (fonetikusan, magyarul): „tr Jurk Hanc, tr Szinglerer”, ugyanis eleinte hegedűjével az iskola alsó osz-

tályaiban tanította az éneket, később pedig a polgáriban az ének-
kart is vezette, és mellékesen, de rendszeresen muzsikált az Apatini
Salonorchesterben, igaz, itt „csak” bőgős volt.

Amikor 1923-ban megjelent *Pfujtság* című vicclapja, nem sokáig
emlékeztek rá, viszont a *Die Lüge* című német nyelvű vicclapja igencsak
sikeres volt. A továbbiakban Jurgot erről ismerték. Az első szám 1928
farsangvasárnapján jelent meg (e napon születtem én is).

Az elemi iskolában még ő tanított meg engem is többek között a
Bože pravděra, majd a polgári iskola énekkarában tőle tanultam a Schu-
bert-misé énekelni. Ének mellett németet is tanított nekem. Végül is

MOTTO: Aki a tréfát nem érti, megérdemli, hogy bánták.

I. év- és folyammérnökség. Apatin, 1923. február 10. 00. szám.

PFUJSÁG

Kiadja és szerkeszti az „Apatini álhirlapírók egyesülete” Karneval herceg tiszteletére.

Egyes szám 5 Dinár
és a felhívítás.

Hirdetések ára: Négyesbismertföldként 1.000.000 Dinár.

Választási paktum. Partharcok viharában.

Preis nur 2 Din.

Die Lüge

Ein lustiges Faschingsblatt gegen Alle.

Erste und letzte Nummer. Apatin, Samstag, 11. Feber 1928. I. Jahrgang.

Die Lüge achtet nicht dieses Wort. Ja, lügen stadt in Faschingszeit hin. Wir ist eine Sünde. Doch wer bringt es wollen niemanden beleidigen, nur

A *Pfujtság* és a *Die Lüge* első és utolsó száma

•

kollégája lettem az első számú általános iskola tanári karában. Ebben az iskolában kettőnknek közös szekrényünk volt a tanári szobában. Az ő részében a dolgozatfüzetek mellett mamutfogakat is őrzött.

Kevesen tudták róla, hogy kétszer is nősült. Első felesége a zombori származású Panaotovics Mara (kolléganője), akitől rövid szerelmi házasság után elvált. Később feleségül vette barátnőjét, Meizl Gizellát, hogy zsidó származása miatt megmentse őt a meghurcoltatástól. Jurg János saját hagyományát kijátszva 1962. szeptember 3-án halt meg. A túlvilágra nem indult szeptember elsején, elkésett két nappal. Talán ez a késés zavarta meg a temetkezőket, és ez a két nap valahogyan teljes hat évre nőtt. A sírkövén ugyanis ez áll: 1898–1968.

Kettőnk életében volt annyi közös pont, hogy hivatottnak éreztem magam emléket állítani neki azzal, hogy írok róla, valamint helyreállítom a fenti tévedést is (*Glas komune*. Apatin, 1990; *Dometi*. Sombor, 2005; *Neue Zeitung*. Budapest, 2006).

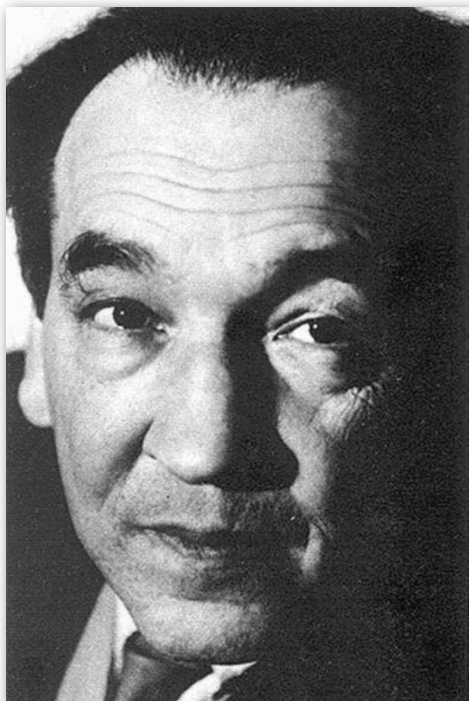
SINKÓ ERVIN sohasem volt jó helyen jó időben (így persze a szerencse is elkerülte). Ezt könnyen megállapíthatjuk írásait olvasva, hiszen naplót vezetett szüntelenül, s majd minden irodalmi műve naplószerű (*Drvari napló, Egy regény regénye*).

Kora gyerekkoráról írja: a nyolcablakos úriház ablakán kinéz a kisfiú – akkor még Spitzer Ferike – és szeretne játszani az utcán lévő sváb kisfiúkkal, de nem lehet, mert ő zsidó. Később szerencsét próbál „a kommunizmus csodás országában”, de csalódván tér haza Moszkvából, mert ott is csak semmibe veszik, írásait nem méltatják kiadásra. Egy ottani írókollégája (Babel) meg is jegyzi: miféle szerzet, jugoszláviai magyar zsidó sváb faluból!? Visszafelé Párizson és Zágrábon át Bácsszentivánra jön, nem Apatinba, szülei ugyanis időközben mint kenderkereskedők átköltöztek oda, ahol az 1930-as évektől kezdve több volt a kendergyár, mint Apatinban. Itt sem találja helyét, s mivel felesége, dr. Rotbart Irma Grazban végzett szakorvosként Drvaron kap állást a kórházban, odaköltöznek.

A háborús vihar olasz fogságba juttatta őket, de mikor Tito partizánjai kimentették őket, Irma nemcsak katonatorvosi beosztást, hanem tiszti rangot is kapott. Sinkó pedig a háttérben csak írt – felesége fordította és kiadáshoz rendezte írásait (még az író halála után is).

•

Halála után mégiscsak kapott Sinkó Apatinban emléktáblát, hiszen az újvidéki Magyar Tanszéket ő alapította, így a táblát megérdemelte. Most jön azonban a rossz helyen rossz időben: jóhiszemű, de hozzá nem értő földijei a táblát az utca átelleni sarokházára tették, ahova Sinkó feltételezhetőleg életében be sem tette a lábát, nemhogy ott született volna.

Sinkó Ervin • Az emléktábla téves helyen volt 2010-ig, azóta viszont nyoma veszett

Írói nevét, a Sinkó Ervint húszéves kora óta használta. Saját kérésére apja akkor az apatini községi anyakönyvben hivatalosan is bejegyeztette a névváltoztatást.

Vajon kinek a kérésére fogják egyszer az emléktáblát áthelyezni jogos helyére, a tényleges szülőháza?

A SPITZER GYEREKEK

Az apatini Spitzer Izidor kenderkereskedőnek négy gyermeke volt: Artúr, Ferenc, Boriska és Gyula, aki még kisgyermekkorában meghalt.

A gyermekek a zsidó elemi iskola után elvégezték a polgári iskolát. Artúr még fiatalon halt meg. A család ezután a két megmaradt gyerekkel elköltözött Szabadkára, majd onnan Bácsszentivánra, ahol akkoriiban már több volt a kendergyár, mint a sokkal nagyobb, szomszédos Apatinban. Az első apatini kender- és kötélgyárat még 1844-ben alapította ősük, Spitzer Izsák, aki áruját Angliába, Hollandiába, Belgiumba, Német- és Franciaországba, valamint Svájcba exportálta.

Ervin (akkor még Ferike) és Boriska még fiatalon baloldali gondolkodásúak lettek, és az 1919-es forradalom alatt a budapesti „haladó” művészek társaságához tartoztak. Sinkó Ervin (új nevén) író volt, Spitzer Boriska szobrász.

Sinkó, aki élete végén a Jugoszláv Tudományos Akadémia rendes tagja volt, az 1919-es Magyar Tanácsköztársaságban nem mint író, hanem mint kommunista politikus vált ismertté, Kecskemét városparancsnoka lett húszévesen. Húga, Boriska 1925-ben a fiatal magyar képzőművészek csoportos kiállításán Bécsben (szobrászként) Derkovits Gyula és Gergely Tibor (festők) társaságában állított ki. Lesznay Anna műkritikus írt róluk *Három magyar művész kiállítása* címmel. Boriska később Illyés Gyula neves magyar író élettársa lett. A kommunista párt aktivistájaként eljutott a Szovjetunióba, ahol ismert szobrászként neves szovjet személyiségek mellszobrait készítette megrendelésre. Moszkvában ment férjhez egy özvegy orosz szobrászhoz vele együtt nevelve tovább annak akkor öt éves kislányát. Egy elhagyott templomban volt a műtermük, a sekrestyében a lakásuk.

•

1935–36-ban Sinkóék is Moszkvában éltek, így személyesen is érintkezettek Boriskáékkal. Miután Bécsbe, majd 38-ban Párizsba emigráltak, ezután már csak levél útján tartották a kapcsolatot.

Boriska időközben komolyan megbetegedett, és kórházban feküdt, amikor megvonták tőle a tartózkodási engedélyt annak ellenére, hogy férje orosz állampolgár volt. Bécsbe utazott betegen, Sinkóék az ottani kórházból kapták 1938-ban utolsó levelét, másnap pedig a halálhírét.

Sinkó Ervin naplójáról is nevezetes. Írásaiban sok az önéletrajzi motívum. Gyermekkorra *Szemben a bíróval* és az *Epikurosz hervadt kertje*,

Spitzer Ferenc és Artúr

forradalmár ifjúsága az *Optimisták*, későbbi élete az *Egy regény regénye* és a *Drvari napló* lapjain elevenedik meg. Érdekes, hogy a forradalmi évek után (1923–25) kiábrándulva addigi nézeteiből, „krisztianus” elveket hirdetett a *Testvér* című folyóiratban és *A fájdalmas Isten* című verseskötetében. Legnagyobb érdeme az újvidéki Magyar Tanszék megalapítása volt.

A GYANÚS SZEMÉLY

A vidékünkön élő cigányok ősei nagyrészt Erdélyből, Romániából kerültek ide. Még valamikori hazájukban kezdett érdeklődni irántuk, folklórljuk iránt egy erdélyi pedagógus-házaspár, dr. Wlislöcki Henrik, a német nyelv tanára és felesége, aki tanítónő volt. Írásaikat a cigány népköltészetéről, valamint gyűjtésük anyagát főképp a magyarországi *Ethnographia* című tudományos folyóiratban közölték, de Wlislöcki Henrik könyvei a témáról német nyelven Bécsben és Németországban jelentek meg. Az Angol Néprajzi Társaság elismeréseként tagjává választotta. Hogy dr. Wlislöckinek mennyire sokrétű volt érdeklődési köre, jól példázza, hogy főképp német nyelven tanulmányokat, gyűjtéseket jelentetett meg néprajzi témákkal magyar, cigány, sokác, örmény, erdélyi román és szász forrásokból, de közölt Petőfi-verseket óizlandi fordításban, török népmeséket németül, erdélyi cigány balladákat angolul, erdélyi szász gyermekjátékokat magyarul...

A cigány folklór annyira érdekelte, hogy velük együtt vándorolva tanulmányozta őket. Így került a „csergásokkal” vidékünkre. 1890–91-ben Nyugat-Bácskában tartózkodott „házigazdáival”. Egyik táborhelyük hosszabb ideig az apatini Junaković-erdő volt Bácsszentiván közelében. Itt rendkívüli alkalma volt más nemzetek népköltészetével is megismerkedni: Bezdánban magyar, Béregen és Monostorszegen sokác, Apatinban és Bácsszentivánon német folklórt gyűjthetett. Gyűjtését, eredeti népdalokat magyarra fordítva a „helyszínen”, a zombori *Bácskában* jelentette meg egyéb irodalmi tanulmányaival egyetemben.

Működésének híre eljutott az apatini hatóságokig is. Feljelentés érkezett hozzájuk, hogy egy szakállas ember végigjárja a parasztokat a környéken, és énekelte őket, köze van valahogy a vándorcigányokhoz is, mindenesetre igencsak gyanúsán viselkedik. Az apatini községi elől-

•
járóság ezért körültekintően járt el, rendőrt küldött érte, és bilincsbe zárva kísértette be a gyanús személyt a börtönbe.

A dr. Wlislócki írásait hiányoló *Bácska* újságírói szerencsére megtudták, hogy a néprajzkutató nem vándorolt tovább a cigányokkal, hanem az apatini község számlájára van „elkvártélyozva”. Ez volt aztán csak az újsághír, egész Európa vigadott rajta hamarosan, hogy a következetes sváb erkölcscsőszök mennyire nem értettek a műveltség egy ilyen, ritkább megnyilvánulásához, a népdalgyűjtéshez.

Wlislócki Henrik és gyűjtésének a közelmúltban megjelent válogatása

• A háttérben: Ami a Junakovié-erdőből megmaradt

Végül is pár nap múltán Wliskoit kiengedték az újsághír kiváltotta helyi és nyugati közbenjárások eredményeképpen.

Wliskoit végigjárta még Boszniát is, de miután megbetegedett, a csérgások vitték haza Erdélybe feleségéhez, ahol élete utolsó tíz évét elborult elmével élte le. 51 éves korában halt meg Betlenszentmiklóson (románul Sânmiclăus, németül Betelsdorf).

ELVESZETT ÉS MEGKERÜLT KÉZIRATOK

A szerencsétlen néprajzkutató, Wliskoit, akit az „elővigyázatos” hatóságok jónak láttak „hidegre tenni”, főszereplője lehetett volna Branislav Nušić *Sumnjivo lice* című sikeres komédiájának. Ellenőriztem, van-e összefüggés a két eset között: nincs. Míg Wliskoit 1891-ben „csípték” el, Nušić már 1887-ben megírta a *Gyanús személyt*.

Ugyanakkor azonban ráakadtam egy másik érdekességre. Nušić drámai szövegének kézírata ugyancsak átélt egy sajátos kálváriát. Ez az, ami érdekes, de nemcsak úgy magában, hanem párhuzamosan egy későbbi irodalmi mű sorsával – Sinkó egyik kéziratával.

Nušić komédiájának friss kézírata nagyon megtetszett az akkori színházigazgatójának, de a „dinasztia” kigúnyolását érezve benne visszaadta azt az írónak. Ugyanezt tette az őt követő színházigazgató is pár év múlva, és mikor végre Nušić lett a színház igazgatója 1900-ban, újra átolvasta, és saját maga is „elsüllyesztette” kéziratát a továbbiakig. A további pedig az első világháború volt, Nušićék 1915-ben menekülni kényszerültek, és az író nem győzte a sok írást, jegyzetet magával vinni. Prištinában, úton Görögország felé kénytelen volt selejtezni, és a szerinte nélkülözhető papírokkal együtt a *Gyanús személy* kéziratát, a saját maga által „pillanatnyilag nem megfelelőnek” értékelt komédiát is ott hagyta. A háború elmúltával ellátogatott közben elhunyt apja sírjához Prištinába, és az „arnauta” házigazda, akinél évekkal azelőtt megszálltak, Nušić legnagyobb meglepetésére elővette az író „kiselejtett” papírjait, melyeket sajnált eldobni, inkább megőrizte őket minden eshetőségre. Ezek közt volt a *Sumnjivo lice* kézírata is.

Így Nušić – aki akkor már a szkopjei színház igazgatója volt – végül másorra tűzhetette darabját, melyet igencsak nagy siker fogadott, és kísér mindmáig.

Zagreb, 1939 dec. 8.

Ma már alig értem, miért habartunk olyan könnyen róla,
míg elhatároztuk, hogy elhagyjuk Franciaországot. Talán az
a fajta rögzített ~~személy~~ tette nehezíti az elhatározást,
melyről M. beszélt: mikor elhagyta a Gorkijut és a Kórház
ot maradtak... ~~És~~ S talán az a tény, ha ez a szüköséglet;
együttmaradni a városban, aduhalal együtt vol-
tunk a Gorkijben - ha ez a szolidaritás érzés nem köve-
szelke volna a maradáshoz, nem vartunk volna olyan
soká a szüköséglet, ~~de~~ a szüköséglet érzésének
közé a nyugtalan napokkal szembe, mint
megoldhatatlan problémáról; megijünk vagy marad-
junk? A fait accompli - t, ~~de~~ ahán kiutazást,
ahán az elkerülést, ~~de~~ mint példaként az elutazási
vitalakoz, megváltásként fogadjuk volna, annyira
bonyolultnak tűnt előttem bármiféle döntés.
S talán, ha nem így lett volna, hogy külföldiakk csak az
időben lejáróban teljesíthetnek katonai szolgálatot,
maradtunk volna, ~~de~~ a szüköséglet, hogy or-
vosi munkához jussom, kudarcosul végződtek
s az is nyilvánvaló volt, hogy a mi Párisi-
Dink egyik napról a másikra eltűnt.
Dink utazás: 4-16 nap, ~~de~~ ^{mi} ~~de~~ ^{de} mielőtt
előtt nap, előbb, néhán órák alatt a prefek-
tura előtt ~~de~~ a kiutazási vizsgálaton volt

A párhuzam: Sinkó Ervin *Optimisták* című regényének kéziratát – kiadót keresve – magával cipelte Franciaországból a Szovjetunióba, majd onnan Ausztrián át vissza Franciaországba, végül Boszniába, Drvarra költözve, ahol feleségével tartósan letelepedni szándékoztak. Itt végül lemondott róla, hogy megjelentesse, írta *Drvari naplóját*. Itt legalább nem érezték magukat teljesen idegennek; Irma főnöke a kórházban régi ismerősük, a zombori dr. Ermenc volt.

1943-ban, amikor a II. világháború odaért, nekik is menekülniük kellett, Sinkó útközben Kninben egy lebombázott ház pincéjébe rejtette összes kéziratát tartalmazó (igencsak nehéz lehetett) kofferjét. A háború végeztével, amint megtehetette, elment Kninbe megkeresni a koffert. Ott is állt érintetlenül, úgy látszik, időközben se kellett annak tartalma egy kiadónak se. Sinkót ez nem nagyon zavarta, hiszen ezzel megvolt egy újabb könyvnek, az *Egy regény regényének* a témája.

VÁNDORKÖNYVEK 1825-BŐL

Családunk örökségéből való ez a két vándorkönyv: férjem oldaláról Simeon Csiharsh (1807–1837) *Wanderbuchja* és az én őseimtől Josephus Fertner (1795–1858) *Vándor könyvetskéje*. Ezek annak idején egyben személyi igazolványok, útlevelek és előmeneteli bizonyítványok voltak, amelyekkel három évig kellett szakmájuk különböző mestereinél dolgozni, hogy végül felszabadulásuk után (abszolválás) mestervizsgát tehessenek (érettségi-diplomázás). Mindkét könyv szövege hivatkozik az 1816. július 16-án Budán meghozott királyi törvényrendeletre, azaz a „Szabások[ra], mellyeket a Vándorló Mester Legény büntetés alatt meg tartani köteles”. A magyar szöveg hat pontban, a német ötben foglalja össze a szabályokat *Regeln* cím alatt. Budán adták ki, illetve Ofenben nyomtatták az utóbbit, „in der königl.-hungarischen Universitäts-Buchdruckerey” nyomdában, míg a magyar nyelvű vándorkönyv „Szegeden, Grün Orbánnál” készült. A hivatalos szöveget az Apatinban született Csihásnak is, a zalaegerszegi születésű Fertnernek is latinul írták be az akkori osztrák–magyar szokások (előírások) szerint. A mesterek németül, az akkori gót betűs írással írták be értékelésüket. Érdekes, a „Személy le írása”, ill. A „Bezeichnung des Inhabers”, melyből megtudjuk,

Wanderbuch

nach der
hohen königl. hung. Statthalterey-Berordnung
vom 16ten July 1816. No. 21080.

(48 paginirte Seiten enthaltend.)

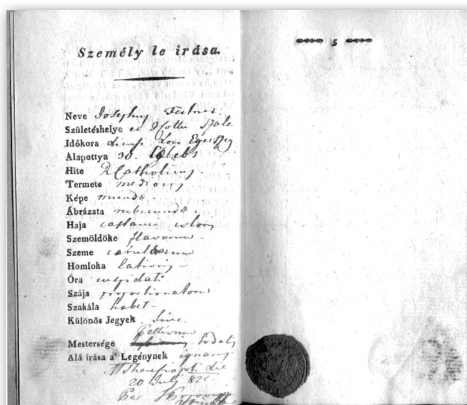
Für

Im Edignen Gefallen.
Emeon Csikarsky

Ofen,

gedruckt, und zu haben, in der königl. hungarischen
Universitäts-Buchdruckerey.

1824.

A vándorkönyvek

•

hogy Fertner akkor 30, Csihars pedig 18 éves, Fertner Szabadkáról (akkor még a pecséten is: M. Theresiopolis), ahol 1825-ben dolgozott, került Apatinba mint szücsmester. Csiharsh pedig addig egy apatini bogárnáműhelyben tanult, többek közt apjánál is, aki ekkor küldte Pestre továbbtanulni. Dolgozott Baján és Zomborban is, de legtávolabbi Pesten. 1828-ban került vissza Apatinba, apja műhelyébe.

Fertner József 1828-ban megnősült Apatinban. Ő volt apám dédapja. Csiharsh Simon 1830-ban nősült, Csihás Benő édesapjának, dr. Csihás Józsefnek a bátyja volt. A két jó nevű apatini iparosmester biztosan ismerte is egymást.

A Fertner utódokból még sokan vannak most is; Csihás Simon tüdőbajban halt meg hét év után, és fia is hamarosan követte a sírba.

CÉHBIZONYÍTVÁNYOK

Aki 200 évvel ezelőtt szakmát tanult, az vándorkönyve alapján vizsgát tehetett, hogy mint addigi inas felszabaduljon, és később újra mint legény (segéd) mestervizsgát tehessen.

Mellékelek egy-egy példányt magyar, illetve német nyelven az akkori céhlevelekből. Az első (30 × 38 cm): „Mi Betsületes Szücs Czéh Tekéntetes Nemes Vas Vármegyében Privilegiált Szombathely Városában lévő Mester emberek... bizonyítjuk... hogy... Hermán Mihál Szüts Mester ember jelentvén, hogy az ő Inassát Lovász Jósit fel akarná Szabadéttani mivel mind maga viselésére nézve mind pedig tudománya végett alkalmasossá tette magát a legényi Titulusra... mivel érdemesnek látta a Nemes Czéh... fel szabadétotta Anno 1814 Dié 12 Juny.”

A „Testimonális levelünket” ellátták pecséttel és két aláírással: „Czéh-Mester Bihler Mihál, Notarius Isailovits János”.

A sokkal nagyobb (40 × 54 cm) német nyelvű céhlevélbe a jegyző magyarul írta be a tulajdonos adatait: (a jelenlevő legény) „Namens Fertner Josef, von Szala Vármegyébül gebürtig, so 27 Jahre alt... auch Gesztenyeszínű Haaren...”

Lent, bal oldalt bizonyítja saját kezű aláírásával Carl Prohartzky mester, hogy a fenti legény nála munkában állt. Végül: „Gegeben in der königl. Frey-Stadt Groß-Komorn, den 17 September Anno 1822. Ober-Zechmeister András Pál és Notarius Szabó János”.

A nyomtatvány felső részén az akkori Nagy-Komárom látképe van. A magyar nyelvű céhlevél külön érdekessége a hátoldalon található írás: Innhaber Joseph Pferdner. A nyomtatványban a jegyző „saját szakállára” Lovász Jósira magyarosította ükapám nevét.

MI BETSULETES SZÜTS CZEH
TEKENTETES NEMES VAS VÁRMEGYEBEN
PRIVILEGIALT SZOMBATHELY VÁROSSABON LEVO

SZÜTS MESTER-EMBEREK ADJUK TUDTARA MINDENEKNEK A KIKNEK
állik, és bizonyítják ezen levelünknek, rendiben minden Szabad Királyi kezes, és Mező Várofőbőn a mi rendházban lévő Czsehbéli Szüts Mester
társainknak; hogy jövő élonkbe, ugyan T. N. *Vilhelms megalapított Sz. és Som. barkályosok Lakozó Herman Jókál*
Szüts Mester ember társunk jelentvén, hogy eő az ő *Inhaber Lovász Jósira* fel akarná Szabadlétani, mivel mind maga vilósáére
néve, mind pedig tudományja véget alkalmazottá tette magát a legényi Titulára; Ebbéli kérését, mivel érdemeiök láta a Nemes Czseh régi be
vett fiókáta, és rend tartása mellett, és eő Főlösdőtől kegyelmessen nyert Czsehnk artiluhuffa szerént, a midőn a betsületes Szüts Czsehnk, mindenkörü
valakáppen meg előgétette volna, a fellebb emlíretett *Lovász Jósira* Ifjat, fel szabadította Anno 1817 Die 12 Junij. Kérjük azér
fiocrettel a' fellebb emlíretett Mester ember társainkat, hogy öccet aha mely helységbe menend, kiki minden gyanság nélkül bé fogadja ne terhely
tesüek; mely Ebbén hozzánk mutatando fiocéseket, más-halontá jo akaratul meg hálálati kyckezünk, melynek is nagyobb becsnóságira, és erő
sége néve adnk ezen Czsehbéli pótsérünkkel meg erősítetett, Teltmonásá levelünkkel Szombathelyen. Anno a 1820 Die 2da Julij.

Czeh-Mester *Peller Jókál*
Notarius *Lovász Jósira*

Sir Bechmeister und andere Meister des ehrsamen
Handwerks deren bürgerl. Kirchne-meistern, in der Königl. Frey Stadt Groß-Kemern, de-
scheimigen hiemit, doß gegenwärtiger Gesell, Namens *Jos. P. Jókál*
von *Sz. és Som. megalapított Sz. és Som. barkályosok* gebürtig, so 27 Jahr alt, und von *Sz. és Som. megalapított Sz. és Som. barkályosok* Statu-
re, *L. P. Jókál* Haaren, ist bey uns aulhier — Jahr, 20 Wochen, in Arbeit ge-
standen, und sich solcher Zeit,
wie es einem solchen örtlichen Handwerks-Gesellen gebührt, verhalten hat: weils wir al-
so attestiren und deshalb unfer sammentliche Mit-Meister, diesen gegenwärtigen Gesellen nach Handwerks-Gebrauch,
überall zu fordern, gesiemend ersuchen wollen. Gegeben in der Königl. Frey-Stadt Groß-Kemern, den *11. Junij 1822*

Anno 1822

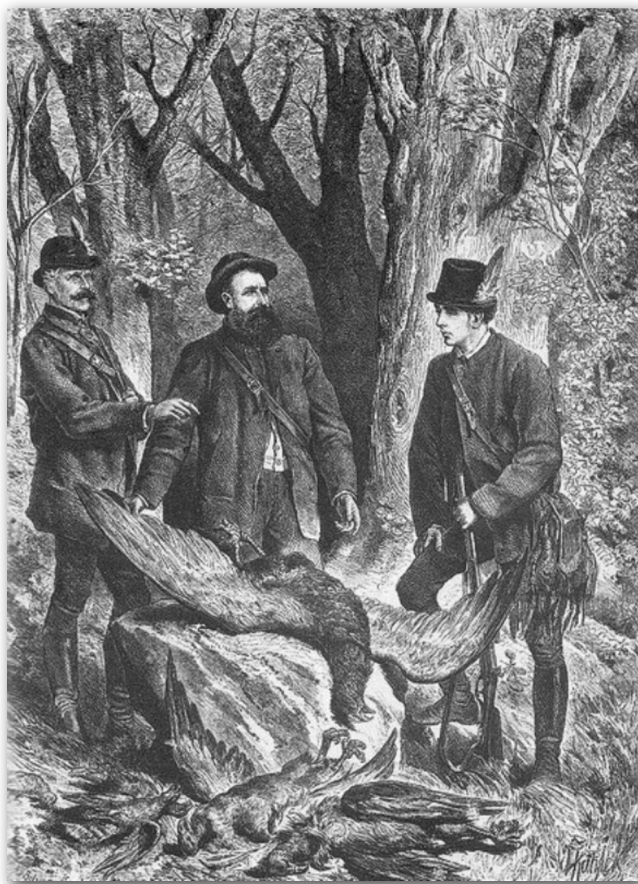
*Wie obiger Appell im obigen
gegan 17. Junij 1822
C. P. P. Jókál*

Obst. Schenker.
Herr. Schenker.
Notarius *Frankl Jókál*
Andreas Jókál
Leber Jókál

A két céhlevél

MIT ÍRT HABSBERG RUDOLF FŐHERCEG, TRÓNÖRÖKÖS APATINRÓL?

1887-ben jelent meg Bécsben a *Jagden und Beobachtungen* című könyv, melynek írója az akkori Osztrák–Magyar Monarchia trónörököse, Habsburg Rudolf főherceg volt. Naplószerű leírásban mutatja be 1878-ban, tizenkilenc éves korában megtett, tizenöt napig tartó utazását a Dunán, melyet már a könyv alcíme is megemlít: *Mehrtätige Jagdfahrt*

Az *Über Land und Meer – Allgemeine Illustrierte Zeitung* folyóiratban megjelent kép 1878-ból: Homeyer, Brehm és Rudolf főherceg sasvadászaton

•

auf der Donau. Útitársa, kísérője volt a már akkor is hírneves zoológus, Alfred Brehm és Homeyer, a Berlieni Ornitológiai Társaság elnöke. Utazásuk harmadik napján a *Dritter Tag* című fejezetben leírja, hogy április 24-én gyönyörű, napsütéses reggelen érezték először, hogy már a melegebb, délebbi régiókba érkeztek. Az apatini kikötőben feküdt gőzösük, ahol tekintet nélkül otlétükre szorgalmas munka folyt. Itt csatlakozott hozzájuk Hodak, a bécsi preparátor Vienna nevű hajója is néhány „csiklivel”, Dél-Magyarország kis csónakjaival, melyeket a partról hordtak oda, majd a Viennához kötöztek. A csiklik az árterületen való közlekedésre kellettek, persze evezősökkel együtt. A Hodak-féle munkacsoportot később külön is megdicsérte: csupa jól kiképzett apatini sváb, akik a legváltozatosabb szolgáltatásokban ügyeskedtek, és azután az út folytatásán velük tartottak.

A napló szerint: „Apatin egy egészen lapos, de barátságos vidéken fekszik a Duna bal partján. Vele szemben, a jobb parton óriási, folyamágakkal átszelt, árterületi erdők fekszenek... Apatin egy elég nagy helység, földszintes házakból áll, teljesen magyar jellegű. Míg a továbbutazásra készültünk, emberek tömege gyűlt össze a kikötőnél, akik engem éljenzéssel és egy zenekarral, melyik a *Gott erhaltét* játszotta, igen barátságosan üdvözöltek. A lakosság ebben a helységben majdnem kizárólag német, bevándorolt sváb, akik az előző évszázadban arra használtattak, hogy Dél-Magyarország ritkán lakott tájait kolonizálják.”

A *Dritter Tag* fejezet folytatásában a Kopácsi rétre tett „felfedezőút” részleteit taglalja, fő céljuk ritka nagy madarak, elsősorban sasok „beszerzése” volt a természettudósok gyűjteményei részére.

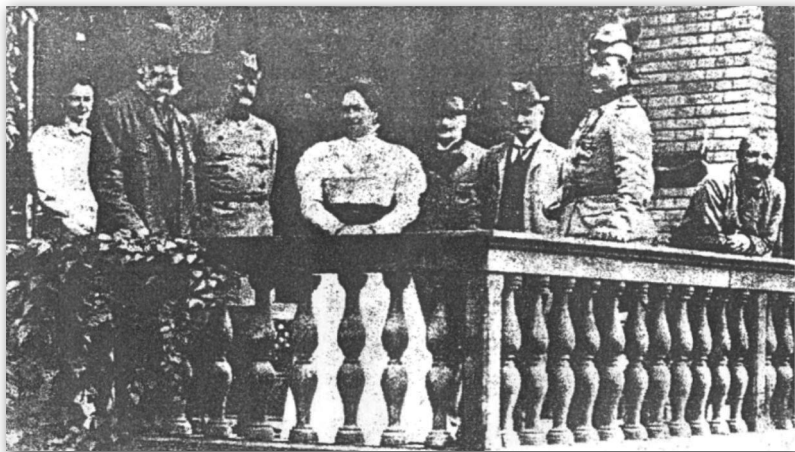
Rudolf főherceg már kilencéves korától lelkes vadász és madárkutató volt. Gyermekkorától kezdve ismerte az akkori vezető ornitológusokat, és húszéves korától az Általános Német Ornitológiai Társaság rendes tagja volt. Halála előtt, 1889-ben aktívan részt vett a II. Nemzetközi Ornitológiai Kongresszus megszervezésében. Természettudományi kutatásaival szakmai körökben nemzetközi tekintélyre tett szert. Tudományos hagyatéka 1948 trófeát és szakdolgozatot ölel fel.

Á BARANYAI VADÁSZKASTÉLY

Amit ma a Kopácsi rétnek és a bellyei uradalomnak nevezünk, az régen Habsburg Albert tulajdonát képezte. Ott volt Albertfalu (Grabovac) mellett, az Apatinnal átellenben fekvő erdőben Albert herceg vadász-kastélya. Ma ezt a nemzetközi szinten védett területnek nyilvánított rezervátumot Felső-dunai Árterület (Gornje Podunavlje) név alatt három ország közösen kezeli: Horvátország, Szerbia és Magyarország.

A Monarchia udvari preparátora, Hodak még a Rudolf trónörökös-megtett utazás előtt ajánlotta, hogy az ilyen értékes fészkelőhelyeket a madaraknak, búvóhelyet a vadaknak és ivóhelyet a halaknak meg kellene védeni a „kimerítéstől”. A trónörökös közbenjárására nevezték ki ezután Európa első védett természeti rezervátumát a Száva bal oldali árterületén. Az Obedi-láp (Obedska bara) máig is védelem alatt álló madárparadicsom.

Az albertfalui erdei kastély és az apatini „Halközpont” az első világháború végéig a Habsburgok tulajdonában volt. Ezután a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság elbocsátotta a volt monarchiai állami tiszviselők egy részét. Ekkor költözött Apatinba az idős főerdész, Herman Ferenc bácsi, anyám nővérének apósa is.

Ferenc József és II. Vilmos Frigyes főherceggel 1897-ben a bellye–apatini rezervátum vadászkastélyában

•

A vadászkastély melletti Albertfaluban élt nővérénél leány korában anyám is egy ideig. Szívesen mesélt nekünk az élményeiről.

Kisgyerekkorunkban a mi családunk is kirándult néha az ottani ismerősökhöz. 1935-ben első utunk Apatinból Albertfaluig igen kalandos volt. Fiákerrel indultunk a Harcsásig, nagy halászcsonakkal át a Dunán az erdőbe, ahol szekér várt ránk. Ott felhőszakadás ért bennünket, de a zivatar után az erdőben álló kastélyt mégis láttuk.

Ez volt az a Habsburg Albert-féle vadászkastély, melyet a császár és családja is szálláshelynek választott, ha Baranyában vadászott.

Rudolf trónörökös botrányos halála után néhány évvel jó megoldás volt Ferenc József császár részéről fiát előnyösebb oldaláról is bemutatni: Rudolf alig húszévesen, már elismert ornitológusként tanulmányutat tett az európai szaktekintéllyel, Alfred Brehm zoológussal a Dunán Apatinig, majd a baranyai háromszögben, és az erről készült, szakmailag értékes jegyzetei végül könyv alakban is megjelentek. A könyv és valószínűleg az előzőleg tett élő beszámoló is annyira ígéretesnek tűnhetett, hogy a rendkívül izgalmasnak látszó vadásztúrára Ferenc József mint császár a császárt, meghívta vendégségbe az aktuális német uralkodót, II. Vilmos császárt és annak fiát, Frigyes főherceget is. 1897-ben végigutaztak a Rudolf főherceg által leírt tájakon. Ez az út jó alkalom volt eldicselkedni a szomszédnak, hogy Európa legértékesebb vadászrezervátuma, a vadban, madárban, halban példátlanul gazdag baranyai háromszög árterülete és erdői a Monarchia birtokában vannak.

APATINI ORNITOLÓGUSOK

WAHL IGNÁC (1877–1963). Madarokról beszélgetni nem lehet úgy, hogy eszünkbe ne jusson „a madaras könyv”, azaz Herman Ottónak *A madarak hasznáról és káráról* című könyve, amely 1908-ban jelent meg Budapesten. Herman volt a Nemzetközi Ornitológiai Központ alapítója. A XIX. század végétől Doroszlón tartózkodott sógoránál, aki az erdőhivatal alkalmazottja volt. Itt kutatta a vízi világ faunáját, elsősorban a pókokat. A sokoldalú természettudósról bőven írt a doroszlói tanító, Szalai János (egyébként apatini születésű hajdani osztálytársam).

Herman Ottó két ízben, a századforduló előtt és után Wahl tanító vendége volt Apatinban. Wahl Ignáccal közösen végeztek madármegfigyeléseket, és a közös kutatás eredményeként az apatini tanító is madárszakértő lett a későbbiek folyamán. Wahl bácsi még 1901-ben állandó munkatársa lett a Budapesti Ornitológiai Központnak, amikor bevezették a madarak gyűrűzését mint új kutatási módszert. Az első madarat önállóan Apatinban 1909-ben gyűrűzte Wahl Ignác: egy fehér gólyát. Ekkor fényképet is készített a fészkelő gólyáról, első alkalommal, amikor még a fényképezés is csodálatos ritkaság volt a világban. 1924-től kapcsolatot tartott fenn a zágrábi ornitológusokkal is. A budapesti központnak 1944-ig küldte rendszeresen madártani jegyzeteit, munkatársuk maradt haláláig.

Nem lelkesednék érte ennyire, ha csak tanító és hobbimadarász lett volna, de ő gyerekkoromban a szomszéd Wahl bácsi volt, az utcánkban élő tizenvalahány pedagógus közül a legközvetlenebb, és ugyanakkor a legidősebb is. Tudtuk, hogy évente bővíti tudását a nyári tanfolyamokon, és ő is folyamatosan adja tovább szakértelmét: a polgári iskola növény- és állatgyűjteményét gazdagítja saját gyűjtésével, állatvédő egyesületet alapít, talajvizsgálatokat folytat, a földműveseket műtrágyahasználatra buzdítja, méhészetre tanítja őket, tanácsokat ad a szőlészet fejlesztésére, és vállalja a városi park kialakítását is. Ugyanakkor saját udvarában felállította a Jugoszláv Állami Meteorológiai Intézet apatini állomásának mérőtornyát, melyről naponta leolvassa az adatokat továbbította a belgrádi központba.

Az idős Wahl Ignác és az általa tervezett apatini park

•

Amikor 1944 őszén az orosz (és bolgár) katonaság ellepte a várost, a bizonytalan és szűkölködő lakosság szegényeit összeírva engedélyért folyamodott a városi hatóságokhoz nyilvános konyha létesítésére a szegények részére. A Zombori út elején, nem messze tőlünk erre a célra berendezett egy házat. Kitüntetésnek éreztem, amikor felkért, legyek én is munkatársainak egyike, segítsék ott a főzésben. Ő naponta beszerezte és maga szállította oda a szükséges élelmiszert, útközben eljött értem is (tizenhat éves voltam), és együtt mentünk segíteni a nyolcvanéves tanítóözvegynek, Witzmann néninek és Piri Macó néni zongoratanárnőnek megfőzni a negyven személyre szóló ebédet. Öröm volt délben kiosztani a sorban álló éhezőknek a porciókat, hogy hazavigyék.

Végül csak ennyit: Wahl volt az, aki fiatal tanítóként megtanította hegedülni a hétéves Tóth Antalt, akiből idővel nemzetközi hírű csel-lóművész lett, és ugyancsak ő volt az, aki időskorában megtanította a madarak szeretetére Lakatos Jani kisfiút, aki azóta nemzetközileg is elismert ornitológiai szaktekintélyé vált.

LAKATOS JÁNOS. Szakítva a „hagyományokkal”, most egy kortársat mutatok be, akiről majd egyszer életrajz is készülhet, de most még nincs itt az ideje.

Lakatos János apatini építésztechnikus, három gyermek apja, két unokája is van, de ezt kevesen tudják róla. Viszont sokan ismerik a kitűnő fényképészt, madárszakértőt, hegyászot, aki szívesen mesél e „foglalkozásairól” magyarul, szerbül vagy németül, de akár angolul, és ha kell, oroszul is.

Mindene a természet és annak a megörökítése, fotózása, filmezése. Motívumai közül a madarak a kedvencek, azok közül is a rétisas és annak családi élete. Legnagyobb sikereit madárfotóival érte el, ezek száma nyolcvanezerre tehető beleértve a fekete-fehér, a színes fényképeket, diapozitívokat, digitális fotókat. Könyve, a *Ptice Apatina* 1979-ben jelent meg, természetesen sok illusztrációval. Petar Lalović híres természetfilmjei a baranyai ősvadonról Lakatos János segédletével készültek el. Madárlesen a Duna árterületén kívül volt Montenegróban, Bulgáriában, Görögországban, Törökországban egészen a Kaukázusig, majd a Himalája lejtőin, Nepálban, Szibérián át Kamcsatkáig... Előzőleg megmászta társaival a Kilimandzsárót is 1997-ben.

Hogyan viselte el ezt a komoly sportolónak is nagy erőfeszítést jelentő megterhelést? Gyermekkorában a labdát rugdosta, az iskolában megismerkedett az igényesebb szertornával, maratoni futásban mérte meg erejét, és emellett kajakozott is. Felnőttkorában azonban a természetjárás vonzotta inkább, és végül a niši hegymászókhoz csatlakozott. Velük jutott el azután a nagyvilágba. Bemutató előadásokat szívesen és gyakran tartott/tart ismerőseinek, valamint nyilvános előadásokat az érdeklődőknek a szakmához tartozó egyetemi szakokon, külföldi ornitológiai összejöveteleken.

Vajon hogyan kezdődött a madárkaland?

1956-ban egyik apatini kis tanítványom talált az utcán egy sérült madarat. Hazavitte, hogy ápolgassa. Gyűrű volt az egyik lábán, amelyikbe a következő szöveg volt belevésve: Magyarországi Madártani Intézet,

Lakatos János

•

Budapest. A kisfiú erre megírta élményét egy levélben, és azt elküldte a külföldi intézetnek. Nemsokára válasz érkezett onnan: forduljon az apatini Wahl tanító-madarász bácsihoz, és mesélje el neki is élményét. Lakatos Jani oda is ment Wahl bácsihoz, és mindent elmesélt. Így alakult ki e szenvedély nagy, életre szóló „háromszöge” Wahl bácsi, a madárvilág és Lakatos Jani között. Lakatos János szakmunkatársként ma is kapcsolatban van a Budapesti Madártani Intézettel. Fiatalabb apatini madárkutató társai Kanyó Béla és Radivoj Obradović.

AZ APATINI POLGÁRI ISKOLA

1872-ben alakult meg Zomborban Bács-Bodrog Vármegye Tanítói Egyesülete. Az egyesület tagja lehetett minden tanügyi munkás az elemi, a polgári és a tanítóképzői iskolákból egyaránt.

Az Apatini körzethez ekkor Apatinon kívül Bácsszentiván, Gombos, Kerény, Monostor, Bácsordas, Veprőd, Cservenka, Bezdán, Szilberek és Pacsér tartozott. Ekkor épült az apatini Polgári Iskola, a mai zeneiskola a fiatal apatini építész, Pártos Gyula tervei alapján. A tanítás 1875-ben kezdődött el egy fiúosztállyal (egyik nagyapám is a tanulók közt volt). Tanítójuk, később az iskola tanára, majd igazgatója, az időközben megalakult ipariskola igazgatója is, Rauschenberger János volt. Testvére, Adolf bácsszentiváni tanító, a tanítói egyesület első elnöke.

Évente két összejövetelt tartottak az egyesület körzetében, egyet az egész megyei egyesület részére, melyen az iskolák összes problémájáról értekeztek elméleti és gyakorlati előadásokkal kísérve. Hogyan utaztak? 1896-ban október 21-én öt fogatos kocsit biztosított az apatini községi elöljáróság a tantestület tagjainak elszállítására Bácsszentivánra, a tanítói egyesület gyűlésére. Ezeken az összejöveteleken a legaktívabbak az apatini Polgári Iskola tanárai voltak, az előadásaik pedig a legértékesebbek közé tartoztak. Például 1878-ban a bemutatásra elfogadott 17 tanulmány közül 8 volt apatini. Szerzőik az elemi iskolából Kerner Béla, Res Miklós, Milla Márton és Véber József, a Polgári Iskolából Oppenländer Benkő Teréz, Fauszt János, Veigang János és Rauschenberger János.

A Bács-Bodrog vármegye monográfiájában található – 25 évre visszatekintő – beszámoló már kitüntetett pedagógusként említi Fausztot,

Herrn Johann Rauschenberger
in Apatin

Der Apatiner Gewerbeverein hat in voller Würdigung Ihres thätigen Wirkens bei Zustandekommung und während der Dauer der

I. Apatiner Gewerbe-Ausstellung

durch welche Wirkensweise Sie sich anständig um die Hebung und Förderung der heimischen Industrie und Gewerbe ein Verdienst erworben haben, Ihnen

DIE GOLDENE VEREINSMEDAILLE

als Zeichen dankbarer Anerkennung und gleichzeitige als Krönung an diese Ausstellung zugesprochen, welche Ihnen hiermit übermittle wird.

Apatin, am 1sten Jänner 1875 abgehaltenes Generalversammlung des Apatiner Gewerbevereines.

Johann Carl
Ansch. Mitglied.

Josef Anon
Präsident

Rauschenberger János (1844–1921) arcképe
és kitüntetési okmánya

•

Veigangot (későbbi igazgató, a zombori múzeum munkatársa, ásatásokat végez) és Rauschenberger Jánost (a Polgári Iskola természetrajzi gyűjteményét alapította meg), Oppenländer Gyulát (tankönyveket írt), valamint a bácsszentiváni Rauschenberger Adolfot és Treer Jánost.

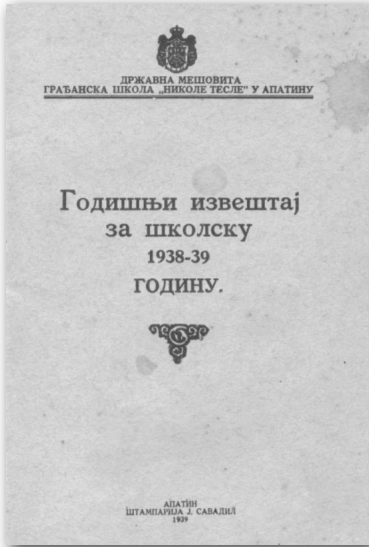
Az említett tanári gárda olyan tekintélyt szerzett iskolájának, hogy évtizedeken át vidékről, Baranyából és úgyszintén a környező városokból a gyerekek tekintet nélkül nemzetiségükre egyaránt ide jártak iskolába, ahol a tanítási nyelv német és magyar volt.

Az iskola épületében létesült 1874-ben az első magyarországi ipari kiállítás, melynek megszervezéséért Rauschenberger Jánost aranyéremmel tüntették ki. Felejthetetlen érdemeiért hálás tanítványai síremléket állítottak neki a harmincas években.

Az első világháború után az apatini Polgári Iskolában a magyar tanítási nyelvet felváltotta a szerb, a német tagozatok megmaradtak. Az iskola igazgatója az apatini születésű, fiatal kereskedelmi iskolai szaktanár, Becker József (1896–1965) lett. Az iskola főnállásának 50. évfordulójára megírta az iskola történetét egy kétnyelvű, szerb–német kiadványban: *Almanah Građanske škole u Apatinu 1875–1925*. Ezután a diákok számára évente megjelent egy-egy évkönyv, amiben benne volt az év végi beszámoló az iskolaév teljes folyamatáról a tanulók előmeneteli adataival együtt. Amint az látható a mellékelt képen, az 1938–39-es évkönyv borítóján az iskola neve 1941-ig Državna mešovita građanska škola „Nikole Tesle” volt.

Az első osztályban a következő tantárgyakat hallgatták: vallás- és erkölcstan, szerb nyelv, német nyelv, földrajz, számtan, mértan és mértani rajz, növény- és állattan, szabadkézi rajz, szépírás, zene, testnevelés, kézimunka. A második osztályban az előbbieken kívül történelem és fizika, a 3. és 4.-ben pedig még vegytan és egészségtan, mezőgazdasági és ipari ismeretek, polgári jogok és törvények alapismerete és háztartástan volt a tananyag, de elmaradt a szabadkézi rajz és a szépírás.

Az iskola tovább is megtartotta régen szerzett tekintélyét, jó hírét. 1941-től a szerb nyelvet megint felváltotta a magyar. 1945-ben szűnt meg létezni a Polgári Iskola, amikor az új Jugoszlávia iskolarendszerében hét-, majd nyolcosztályos általános iskolák létesültek. Jó eredményének bizonyítéka, hogy tanítványaiból sok eredményes iparos és más szakember vált, akik Apatint erős iparközponttá fejlesztették. Ugyanakkor

Az iskola évkönyve (1939) • Becker József
• Az iskola épülete

•

kiváló alapot kaptak itt a későbbi pedagógiai szakemberek is: a 65 iskolai generációból több mint 150 végzett tanuló ment pedagóguspályára.

Becker József 1941-ben a zombori kereskedelmi, illetve Közgazdasági Középiskola tanára lett, ahonnan 1957-ben nyugdíjba vonult.

A Polgári Iskola épülete eleinte egy-egy sarki tanterem bérbeadásával (üzlethelységnek) volt ideiglenesen kihasználva. Újabban az általános iskola használja az alsó tantermeket, míg az emeleten a zeneiskola tevékenykedik. A pinchelyiségekben céllövölde működik, és különböző tanfolyamok is itt kapnak helyet.

Ebben az iskolaépületben tanultam és rövid ideig tanítottam is.

ZOMBOR EGYETLEN MONOGRÁFIÁJA ÉS ANNAK ÍRÓJA

Zombor története a címe annak a városunkról szóló könyvnek, melyet Muhi János fiatal újságíró írt meg, és adott ki 1944-ben. Jurg János *Apatin* című monográfiájával megelőzte négy évvel.

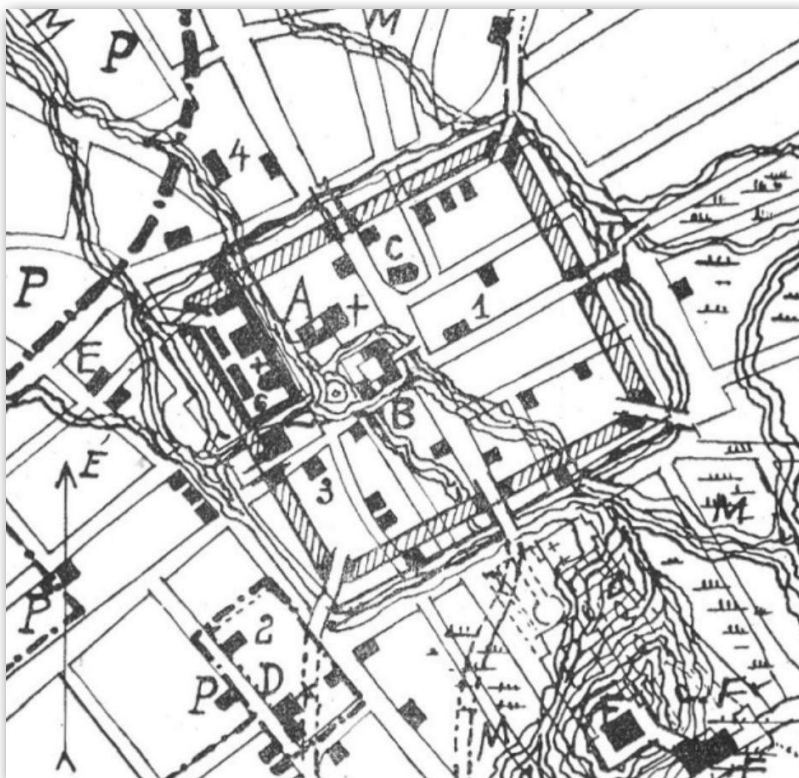
Muhi nem is volt zombori, ezért ezt írja könyve *Zárószavában*: „...a Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat tagjai, akik hatvan éven keresztül dolgoztak Zomborban és feldolgozták a megye, számos város és község múltját, éppen csak Zombor történetét nem írták meg, noha ez a város volt a társulat székhelye...”

Muhi János (1913–1968) Moholon született, Cservenkán járt iskolába, de már tizennyolc éves korában írt a zombori *Új Hírek* című lapnak, és két év múlva már ő szerkesztette. Ugyanakkor a *Városok és községek* elnevezésű pályázaton néhány írása bekerült a pályázat kétkötetes gyűjteményébe. Nem maradt meg sokáig a zombori lapnál, könyve megjelenése után katona, majd hadifogoly Dániában, később sokféle munkát végez Szabadkán és környékén, míg 1959-ben Herceg János hívására újra újságíróként kezd működni a magyar médiákban (*Magyar Szó, Jó Pajtás, Újvidéki Rádió*).

Muhi az észak-bácskai tájakról és emberekről, a múltban történt rendhagyó eseményekről olyan érdekesen írt, hogy e vidék szerelmésének mondhatjuk. A *Mesélő múlt* című gyűjteménykötete bizonyítja, hogy Szabadkát, Palicsot, a Tisza mentét legalább olyan jól ismerte, mint Zombor vidékét a gombosi Dunáig. Tudott a kutatókról és azok leleteiről. A *Zombor története*-ben is találhatóak a pontos és alapos tör-

ténelmi adatokon kívül olyan leírások (a ferencesek naplójából idézve), melyek nekünk szinte hihetetlennek tűnnek. Példának okáért: hogyan zajlott le Zombor szabad királyi várossá való kinevezése 1749. április 24-én (115–119. lap). Ebből fogok idézni a következő fejezetben. A könyv egyébként tele van idézetekkel, dokumentumokkal, korabeli illusztrációkkal. Mivel leírta a nem szokványos, humorba torkolló eseményeket is, szinte szórakoztató történelmi tankönyvnek is beillene. Elődeink baklövésai is rokonszenvesnek tűnnek benne. (A történelemtanításnak is javára válna néhány anekdota.)

Mivel sem szerb, sem horvát nyelven nem írtak a zomboriak városukról monográfiát, szükség esetén Muhi János adataira hivatkoznak. Igaz, könyvét nem fordították le más nyelvre, de ő maga azért foglalkozott

Zombor térképe a XVIII. század elejéről Muhi könyvéből

•

fordítással is: a Jugoszláv szövetkezeti törvényt ő fordította le szerbről magyarra, és Karinthy Ferenc *Budapesti tavasz* című könyvét magyarról szerbre.

SZABAD KIRÁLYI VÁROS

Muhi János könyvének a *Zombor története* című fejezetében leírja részletesen az 1748-ban indult pénzgyűjtési akciót, hogy a város hitelből összeszedje a 150 000 forintot a kiváltságok megvásárlására. A vármegye népgyűlésen teljhatalmú megbízottakat választott, hogy az összeget Bécsben felvehessék. Parcsetics Márton bírót, Karalics Istvánt és Sztoisics Atanászt választották meg. Szerencsésen elintézték a feladatot, és a diplomát 1749. február 17-én aláírta a királynő.

Parcsetics Márton Zomborba érkezése a szabadságlevéllel nagy ünnep volt: díszbandérium ment eléje mindkét felekezet papságával és a lakosság ezreivel, mozsarak díszlövésével kísérve. Ugyanez történt, amikor egy hónap múlva Koller János István a királyné nevében eljött Budapestről az új szabad királyi város beiktatására:

„1749. április 24-én valamennyi felekezet templomában megtartott ünnepélyes istentisztelet után kezdődött meg a város beiktatásának ünnepe.

Reggel 8 órakor a város polgársága dob- és kürtszó mellett ünnepi menetté alakult. A menet közepén Parcsetics Miklós haladt a királyi kiváltságlevéllel, két oldalról mellette a díszőrség kivont karddal. Előtte és mögötte a város előkelő polgárai, akiket a fegyveres katonaság és a város többi lakója követett. A körmenet a ferencrendi rendház elé ment, ahol a királyi adománylevelet elhelyezték. A beiktatási ünnepek egész tartama alatt úgy a templomban, mint a rendház ebédlőtermében trón volt felállítva. A körmenet végeztével a királyi biztost az öreg római katolikus plébániatemplomba kísérte a közönség, ahol *Veni Sanctet* tartottak. Mozsárdurrogással és a katonaság díszlövésével emelték az ünnepség fényét. A hálaadó istentiszteletet Csilich Lukács budai teológiai tanár tartotta. Az istentisztelet végeztével a ferencrendi rendház ebédlőjébe mentek az előkelőségek a kiváltság levelet meghirdető díszgyűlésre. Az ünnepségen, amelyre

a megye minden részéről nagyszámú díszküldöttség érkezett, Koller István János, a királynő képviselője a következőket mondotta...

A könyvben itt háromoldalnyi, apró betűs szövegben következik a szónok latin nyelvű beszédének magyar fordítása és Ribényi András jegyző felolvasása, míg végül a latin gratulációt „viharos éljenzés, zsíviózás és szűnni nem akaró örömujjongás követte”.

Ezután került sor az ünnepi ebédre a ferences barátoknál (a mostani plébániaépület valamikori ebédlőjében, a napóra alatt).

A ferencesek ebédlőterme a mai plébániahivatal sarokterme (és annak folytatása – ma péküzlet) eredetileg elfoglalta a földszint legnagyobb részét a láncok oldalán (kb. 6 × 20 m), melynek boltozatát és falait domborművek díszítették. Ezek egy része, igaz fehérre meszelve, ma is jól látható a pékségben, míg a sarokterem (fallal elválasztva az előzőtől) egyelőre használaton kívül, romosabb állapotban van.

Zombor várossá avatásának ünnepi ebédjét itt fogyasztották el. Muhi könyve nyomán és a ferencesek naplója alapján:

„A beiktatást ünnepi ebéd követte a barátok rendházában, amely két óra körül kezdődött meg. A díszebéden részt vettek az összes előkelőségek és vendégek, folyt a bor, szólt a muzsika, és egész idő alatt dörögtek az új szabad királyi város mozsarai. Az urak – mint a ference-

A szabad királyi város címere

•

sek naplója megjegyzi – nagyon jókedvűek voltak, állandóan egymás egészségére ürítették a poharakat, és olyan magasra hágott a jókedv, hogy szerfölötti örömben minden poharat összetörték. Ezután csuproból, fazekakból és egyéb fellelhető edényekből ittak, de ezek is áldozatul estek a jókedvnek. Amikor a zombori fazekas műhelyekben már nem volt sem pohár, sem csupor, edény hiányában kénytelenek voltak abbahagyni az ivást, de két kocsit sürgősen Bajára küldtek poharakért és csuporokért, hogy legalább másnap folytathassák az ivást. A lakmározás alatt a királynő képviselője kétszer is gyűjtetett a nép számára. A gyűjtésből a katolikus egyházközösségnek 50, a görögkeletinek pedig 9 forint jutott. Ebéd után elkezdődött a tánc, amely éjfél után két óráig tartott. Az ünnepek alatt egy feldíszített ökröt vezetgettek végig a városon, amelyet azután nyárson megsütöttek, és a nép között kiosztottak. Az ökörsütés a rendház (ma plébánia) előtt történt meg, és itt állítottak fel négy kádat 28 urna borral, amelyet a nép »minden zavar nélkül, szerencsésen megivott«.

A beiktatást követő napon megválasztották a város első vezetését... Ekkor gyakorolta Zombor polgársága első ízben a választás jogát.”

Zombor első polgármestere Parcsetics Márton (bunyevác) lett, kapitánya Zsivojnovits János (szerb). Magyarokat delegáltak magasabb fórumokhoz: in camerarium Zombory Márton, in Urbarii Prefectum Szontay Józsefet.

250 éves faldíszek a volt ferences rendház ebédlőtermében

MDCCXVIII – MDCCCXLII

A zombori régi városháza homlokzatán látható ez a két évszám: 1718 és 1842. Muhi könyve nem is említi, pedig talán ott voltak akkor is, amikor a könyvét írta.

Igaz, monográfiát nem, de Zomborról szóló könyvet újabban írtak szerb nyelven többen is. A legszebb Milan Vojnović 1999-ben megjelent *Sombor – Ilustrovana kronikája* [Zombor – Illusztrált krónika], és ott van egy egész sor könyvecske Milenko Beljanski tollából, közöttük a *Stara somborska zdanja* [Régi zombori építmények] 1966-ból. Az előzőben a régi fényképek között van olyan, melyen a városháza homlokzatán még nincsenek ott a római számok: a XX. század elején készült egy felvétel, az épület teljesen a mainak megfelelő, de a római számok

Az évszámok a városházán

•

nélkül. A feliratra vonatkozó egyedüli szöveg Beljanskinál található: 1718 az épületnek, Jovan Branković kastélyának építési éve, az 1842 pedig a mai, végleges külsejének befejezési éve.

Ellenőrzött okmányok alapján a városháza története a következő. Amikor 1717-ben Zombor város kapitánya lett Jovan Branković, a következő évben kastélyt építtetett a téren, a Pašina kula (a török vártorony, ma a levéltár kétemeletes része) közelében. Az udvarát faoszlopos folyosó zárta be, melyen kereskedők és kézművesek árulták portékáikat. A Mosztonga felől híd vezetett a kastélyhoz. A kapitány 1734-ben meghalt. Amikor 1749-ben Zombor szabad királyi város lett, az özvegy Brankovićné eladta kastélyát a városnak. Ekkor átépítés céljából bontani kellett egyes részeit, majd következett a majdnem 100 évig tartó átépítés. Nikola Vukičević jeles pedagógus és történész (1830-ban született) emlékei szerint, amikor 12 éves iskolásfiúként naponta arra járt, az építkezésnél a bontásból fennmaradt nagyméretű téglát talált, s kézbe is fogva olvasta el a rajta található feliratot: Comes Joannes Brankovich.

Az építkezés befejezését a neves Gfeller építészcsaládra bízták, amely a torony ráépítésével adta meg az épületnek a mai kinézetét. Levéltári adatok (a Branković utód írása az épület történetéről) is 1842-t nevezik meg az építkezés befejezési évének, a felújítást tehát akkor fejezheték be véglegesen.

Azt azonban senki sem említi, az évszámok mikor kerültek fel a városháza homlokzatára. A választ a Zomborról szóló legújabb könyvben (a közelmúltban jelent meg Nikola Maširević zombori újságíró *Ravangradski spomenar* című könyve) sem találjuk meg.

Újabb évszámok kerültek nemrég a zombori főutcára. A déli oldala kezdetén az útburkolatba építettek be négy évszámotablát a kövezet történetét örökítve meg: 1874, 1934, 1970 és 2008. Egy-egy felújítás évszáma. Ezekről tudjuk, hogy az idén, 2009-ben kerültek oda.

AMIKOR NÁLUNK JÁRT A KIRÁLY...

A zombori ferences rendi barátok a bunyevácokkal érkeztek Hercegovinából, és 200 évén át látták el híveik lelki gondozását a városban és környékén. A török időkben tilos volt a keresztény papok működése,

de a szerzetesek szabadon végezheték egyházi szolgálataikat. A megszálló törökök nemcsak megtűrték, hanem alkalomadtán segítették is működésüket, amennyiben az haszonnal járt: a nyugodtan élő keresztényektől több adót tudtak behajtani. Nemcsak a zombori hívek gondozását látták el a zombori ferencesek, hanem Bácska nagy részében is ők tartották meg a híveket az egyház számára. Többnyire szállásokon húzódtak meg, de volt egy kápolnájuk a mostani Polgári Kaszinó mögötti telken, az ún. barátok kertjében. Innen származik a későbbi Barát utca elnevezés.

A törökök kiűzése után a katonai sáncon belül, a régi templom közelében kb. tíz éven át (1743–1753) épültek a ma is meglévő épületek: a ferencesek rendháza (a mai plébánia épülete), a Kruspér család háza (a mai levéltár), a régi városháza (a Branković-kastély helyén/felett), az állami kincstár jószágigazgatósági hivatala (az ún. Grassalkovich-palota) és végül az új templom, a Szentháromság-plébániatemplom.

A ferencesek rendháza időre elkészült, hogy a város nagy ünnepét, a szabad királyi várossá avatást ott üljék meg 1749-ben. A rendház rendkívül sikeres egyházi életet folytatott a városban Mária Terézia ideje alatt, de amikor fia, az osztrák császár és magyar király, II. József (a „kalapos király”) „reformokat” vezetett be, többek között a szerzetesek működését is beszüntette, a rendházakat feloszlatta.

Muhi János a ferencesek „diáriumában” a következőket találta: „II. József császár csak egy napot töltött Zomborban. Június 8-án, bácskai körútja során érkezett meg és a kamarai adminisztrátornál, Grassalkovics hercegnél szállt meg... Bacho János császári biztos azt javasolta a királynak, hogy a ferencesek templomát vegyék el plébániatemplomnak, a rendházat pedig engedjék át vármegyeház céljára. A császár 1786. június 9-én zombori tartózkodása idején hozta meg ilyen irányú rendeletét...

II. József volt az egyetlen király, akivel szemben ellenséges érzületű volt Zombor polgársága, amely különben a dinasztiahoz való törhetetlen hűségéről volt nevezetes. Halála olyan örömet váltott ki, hogy a jó zomboriak még a nyomait is meg akarták semmisíteni az önkényuralomnak, és e célból az ő rendelkezésére készített valamennyi iratot... kivítették a karakóriai akasztófa alá, ahol nagy örömujjongással, zeneszó mellett ünnepélyesen elégették.”

•

Az elüldözött ferences barátok Zomborból Bajára költöztek át. A zombori hívek sehogyan sem tudták megbocsátani a királynak ezt az erőszakos gesztust, és így bosszulták meg utólag.

II. József, a kalapos király, aki nem hagyta magát megkoronázni, csak egy napig (1786. június 8–9.) volt Zomborban, és akkor Muhi szerint Grassalkovich hercegnél szállt meg.

Az előzőekből annyi igaz, hogy itt volt és megszállt az úgynevezett Grassalkovich-palotában. Az viszont, hogy Grassalkovich hercegnél, az nem igaz. Először is, a herceg nem volt Zomborban, és nem is lehetett, hiszen már 15 éve, 77 évesen meghalt gödöllői palotájában.

Grassalkovich Antal herceg (1694–1771) azzal szeretett dicsekedni, hogy amilyen szegény diák volt, olyan sokra vitte aztán: eleinte ügyvéd, majd igazgató, pénzügyi zsenialitása révén királyi helytartó, koronaőr és (mások kárára történt) rendkívüli meggazdagodása révén báró, gróf, végül herceg lett.

Nagyszámú palotái közül a gödöllői lehetett a legpazarabb, ott rendezett hangversenyeket az európai főnemes vendégek számára kölcsönkérve Haydnt és zenekarát az Esterházy herceg kastélyából.

A régi templom és környéke 1698-ban

Gödöllőn szállásolják el még ma is a vendégeskedő uralkodókat, ha hivatalos látogatásra Magyarországra érkeznek. Másik nevezetes kastélya, a pozsonyi Grassalkovich-palota ma Szlovákia elnöki székháza.

Grassalkovich Antal Mária Terézia megbízottjaként részt vett a törököktől felszabadított magyar területek benépesítésében. E műkö-

Grassalkovich-címer • II. József • A zombori „Grassalkovich-palota”

dése folytán építtette 1750 és 1753 között a Németországból érkező telepesek fogadására – ideiglenes befogadására – Zombor központjában a kamarai kincstári jószágigazgatóság épületét. A telepesek hajóval érkeztek a Dunán Apatinig, azután itt Zomborban voltak karanténban, amíg állandó telephelyükre nem utalták őket a környező helységekbe. A kamarai hivatalnak megfelelően itt voltak az állami adminisztráció irodái, és itt fogadták az állami és más előkelő vendégeket. Ezt az akkoriban legmonumentálisabb zombori épületet nevezték el a helybeliek építtetőjéről „Grassalkovich-palotának”. Besorolták az irodaházat a sok ilyen nevű valódi európai palota közé. Az utóbbiakat ifjabb Grassalkovich Antal élete során szépen eltékozolta olyannyira, hogy a legifjabb Grassalkovich Antalnak (sorban a harmadiknak) alig maradt miből megélnie.

Hogy különben Grassalkovich herceget Magyarország polgárai mennyire nem szerették (elvégre a fél ország az ő magántulajdona volt) – akárcsak a zomboriak II. Józsefet –, bizonyítja a róla szóló gúnydal:

*Camerae Praeses úr, Grassalkovich fráter,
Már régen pokolban készen vár a kráter,
Kárt teszel mindennek, kinek csak kárt tehetsz,
Elhúzod, ahol csak legkisebbet vehetsz,
A királyt meglopod, az országot csalogod...*

GRASSALKOVICH UTÁN KEMPELEN

Mária Terézia – úgymond – még apjától, III. Károly császártól örökölte Grassalkovichot, és felhasználta országos céljai megvalósításához. Grófi címet kapott, fiát már hercegi ranggal jutalmazták apja érdemei miatt. Grassalkovich gróf „minden lében kanál” szeretett lenni, a császár/nő megbízását ki is használta. A Délvidék betelepítésében is részt vett: az ügyes német kézműiparosokat saját birtokaira helyezte az észak-magyarországi (szlovák, ruszin, magyar) egyszerű parasztokat Észak- és Közép-Bácskába telepítette. Ugyanakkor német területekről Nyugat- és Dél-Bácskába németek telepítésével Cothmann bárót bízta meg Mária Terézia.

Cothmann az „ulmi skatulyákkal” (nagy dereglyékkel) az 1760-as években szállította a Dunán a telepéseket Apatinig. Egész könyvre terjedő beszámolót írt naplószerűen a telepítés folyamatáról. Egy alkalommal éjjel kellett a hajótesten keletkezett rést a beszivárgó víz ellen betömniük. Ő is segített társával, Kempelen Farkassal a mentésben. Kempelen Mária Terézia megbízottja volt, Apatinban szövőüzemet kellett létesítenie, és a már felépült szövőgyár működését időnként ellenőriznie. A gyárépület középső része ma a Dunav Bútorgyár, a széle régen leégett. Kempelen egy alkalmi ellenőrzéskor kiderített egy nagyméretű sikkasztást a szövőgyárban, és leleplezte annak következményeit. Az alkalmazott olasz mesterek a vezetőség hanyagsága következtében rendkívül silány árut szőttek, és a festéssel is gondok voltak. Kempelen leállította a további munkát, és a leváltások és kirúgások után inkább eperfákat ültetett, és a selyemgyártást indította meg a gyárban szerinte megbízható vezetéssel. Amikor Kiss József az apatini

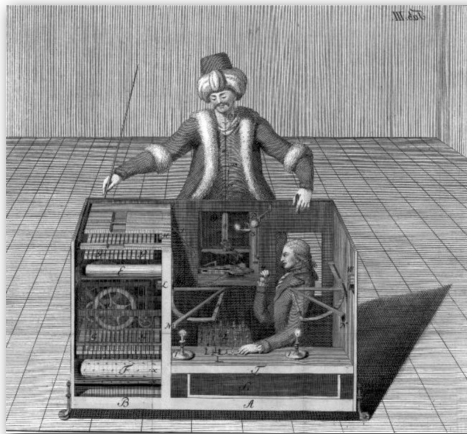
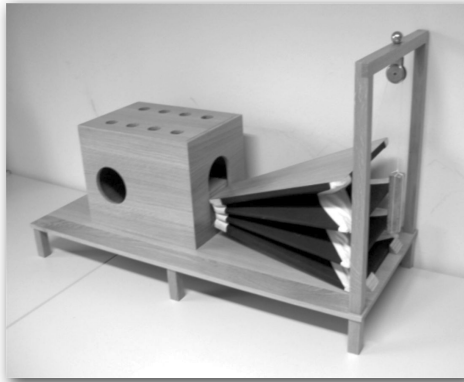

Kempelen Farkas önarcképe

•

árvizek megfékezése miatt engedélyt kért a Bezdántól Óbecséig való csatornázásra, Kempelen volt az, aki mint a császár bizalmasa közbenjárt a terv kivitelezésének jóváhagyásáért.

Kempelen Farkas (1734–1804) 21 éves korában mint diplomás jogász állásért fordult a Monarchia kamarájához. A bürokrácia utolsó előtti állomása Grassalkovich gróf volt, aki határozottan alkalmazása ellen volt, de Mária Terézia ennek ellenére (vagy éppen ezért) alkalmazta, igaz, a császárnő ekkor már ismert három Kempelent, Farkas apját és két bátyját és nagyon jó véleménnyel volt róluk (fia nevelését az egyik Kempelen fiúra bízta). A későbbiek folyamán Grassalkovich

A „beszélőgép” egy mai, működő példánya • A „sakkozógép”

helyett Kempelen Farkas lett Mária Terézia „jobb keze”, aki a gróffal ellentétben nagyon szerény volt, még parókat sem volt hajlandó viselni, és a divatos selyemruhák helyett csak zsinóros fekete ruhát hordott.

Kempelen első hivatali sikere az erdélyi sóbányákban folyó sikkasztások leleplezése volt; később a trónörökösöt kísérte bánági körútjára az új telepek ellenőrzésére; Bécsben vízvezetéktervezett és építtetett; Pozsonyban Duna-hidat építtetett; megszerkesztette az ún. „sakkozógépet”, amelyről ma is ismert világszerte; majd „beszélőgépet” készített. Ez volt a világ első analóg szintetizátora, amiről könyvet is írt *Az emberi beszéd gépezete* címmel. Megtervezte és elkészítette a schönbrunni szökőkútrendszerét; közbenjárására Buda lett Magyarország fővárosa, odaköltöztette Nagyszombatról a királyi hivatalok mellett az egyetemet is; dombornyomású nyomóprést szerkesztett; vakok számára készített nyomtatványokat; saját fejlesztésű gőzgépet épített, amelyik felrobant, mire elutazott Angliába James Watthoz „tanulmányútra” (ipari kémkedés); hazatérve második gőzgépe a Ferenc-csatorna ásásában segítkezett. Az előbbiekkal párhuzamosan Olaszországban grafikus szakmát tanul, fogadásból klasszikus drámát ír tíz nap alatt (elő is adják azonmód a bécsi udvarban); családi házáat nemcsak megtervezte, de saját készítésű téglából építette föl; elkészítette a Budapest–Fiume-csatorna részletes tervét (ez csak terv maradt); olajprést készített napraforgóolaj ipari sajtolására...

Dicsekedhetünk azzal is, hogy hála Kempelennek, a selyemgyártás mellett az út menti eperfasorok kihasználása által Apatin fél Európát eperpálinkával látta el egy évszázadon át.

A ZOMBORI MÚZEUM

Czirfus Ferenc (tanító) 1876-ban tanfelügyelőként került Bajáról Zomborba, ő volt a vármegye összes állami tanügyi intézményének (óvodák, különböző szakiskolák [„inasiskolák”], 266 népiskola, 6 polgári, 2 felső kereskedelmi iskola és 3 tanítóképző) felügyelője.

Ő volt az, aki kezdeményezte a régészeti ásatásokat, és megalapította 1883-ban a Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulatot, amely az új Vármegyeháza második emeletén vett igénybe több helyiséget. Ezek között voltak olyan termek, amelyekben a már összegyűjtött muzeális

•

értékű tárgyakat tárolták: 3000 érem, 4000 régészeti, 1100 néprajzi tárgy és ereklyeként őrzött személyi tárgyak. Kéthetenként tartottak díjtalan múzeumlátogatást. A XX. század elején a gyűjtemény részére új régészeti anyag állt rendelkezésre: Gubitza Kálmán bezdáni származású monostorszegi tanító fiatal korától fogva gyűjtötte az ott fellelhető néprajzi anyagot, később ásatásokat végzett a környéken. Ez utóbbiak folyamán sikerült feltárnia népvándorlás kori lovas sírt, majd egy neolitik korabeli telepet, és a leletekhez a megfelelő rajzokat is elkészítette szakszerűen. 1906-tól ő volt a múzeumőr. Az első múzeumi katalógust is ő készítette el 1908-ban. A gombosi ásatások idején munkatársa volt eleinte az ottani fiatal tanító, Hadanich Jenő (később Pogány Jenő). A múzeum okmányaiában mindkét név szerepel a kutatók között, de magyarázat nincs feltüntetve, hogy valójában ugyanarról a személyről van-e szó, aki időközben vezetéknevet változtatott (az apósom volt az illető).

A gyűjtemény nagyon megcsappant az 1918-as hatalomváltás idején, mert nagy része, miután kidobálták az ablakon, örökre elveszett. A megmaradtakból került a belgrádi Hadtörténeti Múzeumba is néhány odaillő tárgy.

A múzeum mai logójának szövege, az „1883 Gradski muzej Sombor” bizonyítja ugyan, hogy már több mint 125 éve létezik az intézmény, de a szöveg többi része arról szól, hogy 1945 óta a mai épület a székháza. Vajon hol volt 1918 és 1945 között a gyűjtemény anyaga?

A Zombori Városi Múzeum, mely működésével ma felöleli az apatini, kúlai, hódásági és zombori községek területét, érdekes röpiratot készített, amelyen közlésezi magáról a legfontosabb adatokat, és kedvet csinál az olvasónak ahhoz, hogy a 34 000 „exponátumot”, valamint a sokféle múzeumi rendezvényt megtekintse.

Hogy a múzeum épülete az apatini Fernbach családnak épült 1870-ben, ez közismert, csak hogy ezzel kapcsolatban téves adatok is szerepelnek egyes, Zomborról szóló könyvekben.

Az Apatinban letelepedett Fernbachok közül a XVIII. század közepétől nagyszámú azonos nevű család jelent meg a legkülönbözőbb foglalkozásokkal. Egy földbirtokos család vitte a legtöbbre, amely idővel már saját hajóin szállította a Dunán Bécsig és Apatintól délre a gabonát eladásra. A két testvér, Bálint és Antal, valamint mindkettőjük fiai (5,

•
illetve 2) elnyerték 1896-ban Ferenc József császártól a nemesi rangot a de Apatin előnévvel.

Bálint Zomborban épített családjának palotát még 1870-ben, Antal pedig megvásárolta Szécsen gróf temerini palotáját.

Amikor Fernbach Bálint meghalt, vagyonából mind az öt fia és öt lánya örökölt. Az 1870-ben épült zombori palota, a mai múzeum épülete Antal fiának jutott, aki ezért később az ősök apatini házát – felesége nevében is – az apatini községnek ajándékozta szegényház részére. Az ajándékozó levél szövege: „Tisztelt Községi Elöljáróság Apatinban. Miután a sorsunk úgy hozta, hogy az egész családunk a kedves szülővárosunkból, Apatinból elköltözött, amely helységhez bennünket mint a mi és az összes elődünk szülőhelyéhez annyi szép és kellemes emlék fűz, mi nem akarunk a kedves otthonunktól elbúcsúzni anélkül, hogy neki egy tartós és örök emléket hagynánk. Ezt gondoljuk legjobban úgy elérni, hogy a mi 190-es számú, a Nagymocsár utcában lévő házunkat és kertet a gazdasági felszereléssel együtt a megboldogult dédszüleink emlékére az apatini községnek mint egyesülésnek szegényház részére mint ajándékot átadunk... Zombor, 1897 dec. 25. Anton Fernbach és Anna Fernbach, szül. Fernbach.”

A zombori múzeum épülete

1311. szám.
évi 1896.

Fernbach Péter

nagybíróként részére a magyar nemességnek
az apatini elnökével való adományozása.

Mi Elnök Ferencz József, Isten keze-
vel, kegyelméből Ausztriai
Császári, Magyar, Cseh,
Dalmát, Horvát, Sót, Illír
Ludovik, Krácsi, Szerb, Kun
és Polgári országek Apostoli,
ingy. Székely, Szászok, stb.
Királya, Ausztria fejedelme,
Toscana és Krakó nagyherce-
ge, Szeheringia, Szászburg, Szep-
Kerentén, Krajna és Bukovina hercege, erdélyi
nagyfejedelem, Moravia örökös, Fel- és M. Szász,
Medona, Parma, Piacenza, Mantova, Brisszin

Az egyik Fernbach de Apatin adománylevele • Az apatini szegényház udvara
az eredeti Fernbach-házban a II. világháború előtt

Az ajándékozó Fernbach családnak nem volt utóda, és így került végül sor a zombori palota eladására. A bánsági föld- és malomtulajdonos Léderer vásárolta meg az örökösöktől. Az új tulajdonos nem volt árja eredetű, és ezért a második világháború idején a zsidóüldözés áldozataként életét vesztette. A vagyonát az akkori előírások szerint „nacionalizálták”, így automatikusan a város birtokába jutott. Jó döntés volt múzeum céljára berendezni. Első igazgatója 1945-től Milan Konjović festőművész volt.

A *Bogyófák árnyékában*¹² kötet 24. oldalán olvashatjuk: „...a tigrisvadász ifj. Fernbach Bálint földbirtokos 1870-ben épült palotájához érkezünk.” Itt a tévedés. A „tigrisvadász”, aki 1871-ben született, épített ugyan magának egy palotát 1903-ban az afrikai vadásztrófeák részére, de azt is szontai birtokán, a húszezer holdas, nagyobb részt mocsaras területen, a Szondi réten.

AZ APATINI „TIGRISVADÁSZ”

Ifj. Fernbach Bálint (1870–1926) agronómiai tanulmányai mellett élvezettel vadászott és utazott. A családi birtokból neki jutott 20 000 holdnyi mocsarat a szondi határban, a Duna mellett lecsapoltatta, védőtöltést emeltetett Palánkáig, és Szond közelében szivattyúállomást építtetett az árterület talajvízeinek szabályozására. 1892-ben megalapította az Árvízvédelmi Társulatot Apatinban, melynek igazgatója maradt élete végéig.

Szenvedélyes vadászként beutazta Afrikát, de volt Ázsiában, sőt az Északi-sark vidékén is. Délvidéki szafaritársa volt Vojnich Oszkár, Latinovics Géza, de leggyakrabban Tallián Emil. Tallián Emil naplójából tudjuk, mit zsákmányoltak Fernbachhal ketten az ugandai hegyekben, Nairobi térségében: 2 orrszarvút, 3 krokodilt, 1 oroszlánt, 1 vízilovat, 69 különböző antilopot, 2 gnút, 6 zebrát, 4 kőszáli sást, 23 gazellát, 9 vaddisznót, 1 hiénát, 1 pitont, 7 marabut, 4 sást és egyebet, összesen 138 darab egzotikus állatot.

¹² Káich: i. m.

•

A vadásztrófeák részére építtette birtokán pompás vadászkastélyát, mely 1903-ban készült el valószínűleg az apatini Raichle Ferenc építész terve alapján. A kastély adott helyet a trófeákon kívül a Fernbach Bálint utazásain készült számtalan értékes fényképnek, a gazdag könyvtárnak. A kastély sajnos nem létezik többé. Alig két évtizedig szolgált nevezetes tudósok és világutazók találkozóhelyeként. Az első világháború után a birtok nagy része az új Szerb–Horvát–Szlovén Királyság tulajdonává lett, majd az 1924-es árvíz tette tönkre a megmaradt részt. Az apatini földművesek tulajdonában lévő környező szállások mind összedőltek, csak a kastély téglalapja maradt állva. A kitömött állatokat, agancsokat és az összes többi tárgyat az értékes gyűjteményből menteni kellett. A preparátumok a padlásra kerültek. A legközelebbi szállásszomszéd, Szokoli néni mint szemtanú mesélte nekem: ő a padláson, az állatok közt szinte őserdőben érezte magát.

Az egymást követő sorscsapások teljesen megváltoztatták Fernbach Bálint életét, amit sehogyan sem tudott elviselni. Életét saját kezűleg fejezte be.

A fennmaradt értékek egy része a szabadkai múzeumba, más a rokonokhoz került. Nemrégén akadt rá Szabó József törökkanizsai helytörténet-kutató a „tigrisvadász” naplójára (Fernbach Bálint azo-

A Fernbach-vadászkastély

nos nevű budapesti rokonánál), melyet ifj. Fernbach Bálintról készülő könyvében szándékozik felhasználni.

A kastélyt a múlt század 30-as éveiben lebontották, nyoma sem maradt. A vadász hamvai az apatini Fernbach család sírkápolnájában „nyugszanak”, melyet a város mostanában hozatott helyre az addigi igencsak „feldúlt” állapotából, így most szinte turisztikai látványosságnak számít.

A Vajdasági Vizek Közvállalat zombori irodaházának egyik falát díszíti ifj. Fernbach Bálint életnagyságú képe, Oláh Sándor szabadkai festőművész olajfestménye, amelyet valamikori munkatársai készítettnek emlékül az „ármentesítő” igazgatójáról. Az apatini iroda (székhely) megszűnése után a kép a „jogutódhoz” került Zomborba.

VAJON KI ÉPÍTETTE A FERNBACH-KASTÉLYOKAT?

Kalapis Zoltán díjazott honismereti írónk szerint legismertebb művészettörténészünknek, Bela Durancinak köszönhetjük, hogy a Raichle-palota építőjét és annak életművét a köztudat nem felejtette el. Mindkettőjük állítása, hogy az Aleksa Šantić-i Fernbach-kastély, amelyik védelem alatt áll, akárcsak a szabadkai Raichle-palota, a kiváló vajdasági műépítész munkásságának két legmagasabb csúcsa.

Kalapis Zoltán említi Fernbach Bálint szondi vadászkastélyát is, ahol 27 szobában őrizték a trófeákat (és még inkább védelem alá helyezték volna, ha még létezne), de építéset eddig sem ő, sem más nem nevezett meg.

Raichle családja ugyancsak zavaros dolog Duranci számára, s így (őt idézve, mert mást nincs idézni) minden, utána Raichleval foglalkozó írás (pl. a Wikipédia) tévesen kezeli ezt és egyéb elírásait:

Először 1973-ban írja Duranci a *Magyar képzőművészek alkotásai Vajdaságban (1830–1930)* című kiadványban: „...1912-ben Bernhausen Raichle Ferencre változtatta nevét.” Valójában a Raichle család eredeti, régi nemesi neve a Bernhausen Raichle, csakhogy az utódok közül a nemesi előnevet csak a művészek, a költő Péter és a műépítész Ferenc használták.

1979-ben a *Híd* decemberi számában, a szecesszióról szóló írása egyik fejezetében azt írja Duranci az Aleksa Šantić-i Fernbach-kastéllal

•

kapcsolatban Raichle Ferencről (szerinte a kastély tervező-építőjéről): „...teljesen ellentétes... téves lépés volt stílust váltani...” Nem csoda, hogy nem Raichle-stílusban készült a kastély, hiszen annak igazi tervezője Hikisch Rezső akadémiai műépítész, egyetemi tanár, akinek a budapesti Astoria Szállót is köszönhetjük.

A *Kilátó* 1999. február végi számában közölt cikke alcímében írja Duranci: „...született Raichle J. Ferenc... apja Peter Raichle földműves”. Szerencsére mindkét említett személy már régen halott, így becsületsértésért nem követelhetnek elégtételt, ugyanis Raichle Péter földbirtokos volt (még hozzá nem is jelentéktelen). A folytatásban: „...számára a kezdeti inspirációt a »falusi barokk« formái jelentették, amelyeket Apatinban... látott”. Ahogyan Duranci, Raichle Ferenc sem láthatott Apatinban „falusi barokkot”, bármennyire is inspiratív lett volna az, mivel Apatinban egyetlen háznak volt ilyen homlokzata, azt pedig Majek Antal mester építette saját magának a 20-as években, amikor Raichle már nem járt Apatinban.

Észak-Bácska nyugati részét, Szabadka határáig Babapusztának hívták, a pusztán több birtok, több kastély épült. Ezek egyike Lebach Baba (fősvénységéről hírhedt asszonyság) tulajdona, a kastély előtti kert virágágyása a Babapuszta feliratot mintázta, ennek fényképe látható

Az Aleksa Šantić-i Fernbach-kastély 1914-ben

F. Cirkl Zsuzsa könyvének 37. oldalán. Alatta a téves megnevezés: Fernbach Károly kastélya Babapusztán. Könnyű megállapítani a tévedést, hiszen a Fernbach-kastélyt mai romállapota ellenére továbbra is a torony jellemzi, amely az előbb említett képen nem lelhető fel. Fernbach esetleg csak a birtokot vásárolta meg Lelbach Babától, a kastélyt nem.

Fernbach Károly de Apatin az időben még csak a magyar parlament tagja volt, de 1909-től már Bács-Bodrog vármegye főispánja.

Fernbach Bálint de Apatin nem volt politikus, vadászkastélya úgyszintén a múlt század első évtizedében épült, mint az apatini városháza, amit Raichle Ferenc tervezett és kivitelezett. Bálint kastélyának stílusa, remek belső berendezése a szabadkai Raichle-palota gazdagságát idézte, sajnos mindössze 20 évig.

Fernbach Károly főispán

•

Akkor, új állapotában mindkét Fernbach-kastély élénk társadalmi szerepet játszott, Károlynál a politikai élet szereplői gyülekeztek, Bálintnál a tudományos, művészeti és kutatókörök, mindkettőben csodálhatták az afrikai vadállatokkal benépesített állatkertet.

Íme, egy lehetséges megoldás a tévedések megfelezésére: hátha a szondi kastély tervezője Raichle Ferenc volt. Az egészen biztos, hogy a šantići kastélyt nem ő tervezte. Különben az utóbbihoz tartozó falut csak 1924-ben telepítették melléje. Ekkor kapta a település az Aleksa Šantić nevet.

A kastélyt az utóbbi időkben nem védik, hanem folyamatosan rongálják.

Ami az Aleksa Šantić-i Fernbach-kastélyból
megmaradt

•

AZ APATINI FÉRFIDALÁRDA

Az adoma szerint az első két Bernhausen Raichle (fivér) a XVIII. század vége felé érkezett Apatinba Württembergből mint szökésben lévő aranyifjú. Egyikük, Johann Georg a von Thurn und Taxis gróféknál a családi háromszög fölös tagjává vált. Ő lett az apatini sörgyár első sörmérnöke (a gyár már 1756 óta működött). Amikor Apatinban a nagy árvizek miatt a veszélyeztetett déli részből új telkekre, észak felé kellett költöztetni a lakosokat, Kiss József csatornaépítő mérnöknek kellett az új telkeket kijelölnie. Saját magának is épített családi házat, a négy mintaház egyikét a sörgyár közelében, az új főtca elején. Ennek folytatásában, a sarki nagy telken épült fel a Bernhausen Raichle család otthona. Az utca, mely ott kezdődött, eleinte az Ingenieurgasse, később a Raichle utca nevet kapta. A család tagjai közül kiemelkedett úgy a helybeli kultúrmunkában, de a társadalmi-politikai életben is a XIX. század vége felé Bernhausen Raichle Péter földbirtokos. A vármegye székhelyén, Zomborban 1882-ben a megyegyűlésen a megyebizottság tagjaként a polgárság nevében beszédet mondott a német kisebbség ügyében,¹³ lelkes énekes volt az Apatini Férfidalárdának.

Az apatini *Batschkaer Zeitung* 1934. június 24-i számának vezércikke az Apatini Férfidalárda 75 éves fennállásának megünnepléséről szól kiemelve az érdemes tagokat, a működés eseményeit, a sikereket...

Negyvennégy aktív énekes volt a dalárda alapítói között, akik 1859. június 12-én létesítették az egyesületet „magasabb célok és nagy feladatok tervével, büszkén arra, hogy ők az elsők”, környékünkön ugyanis akkor még nem létezett dalárda.

A negyvennégy aktív énekesen kívül még 97 helybeli és 7 vidéki támogató tagja volt a dalárdának ekkor. Schmausz Károly jegyző elnöksége után 1862-ben Raichle Pétert, „egy különösen lelkes énekest” választották meg elnöknek. 1864-ben újraválasztották. Ebben az évben részt vettek a pécsi dalárda zászlóavatásán, vásároltak egy „fiszharmoniumot”, zászlóbeszerzésre készültek, és annak felavatására felkérték zászlóanyának Fernbach Bálintnét. A zászlószentelés

¹³ *Bács-Bodrog vármegye monográfiája*. II. kötet. 267.

•

ünnepegen részt vettek Zombor, Eszék, Mohács és Pécs dalárdái. „Az ünnepély sikere Raichle Péter, Deogaro Gyula és Ábrahám Herman érdeme. Az ünnepi zárórendezvény résztvevői mindannyian a zászló-anya vendégei voltak” – írja a szerző.

A későbbiek folyamán Schmausz Endre elnökölt, 19 évig irányította az egyesületet. Rendkívüli fejlődés következett be ez idő alatt, kapcsolatok létesültek – még külfölddel is –, igencsak megnőtt a dalárda tekintélye. A Kissztapárnál készült híd avatásán, a császár és miniszterei jelenlétében ők énekeltek a műsorban, melynek ünnepi miséjét a kalocsai érsek, Haynald Lajos celebrálta. A császár személyesen mondott dicséretet a karnagynak, Ingluckhofer Józsefnek.

Fellépések és vizontfogadások sora következett (Eszék, Újvidék, Kolozsvár, Baja, Szeged, Hódság, Zombor). Amikor Schmausz Endrét kinevezték a vármegye főispánjának, Zomborba való távozása miatt csak a dalárda új elnökének helyettesi szerepét tarthatta meg.

A század vége felé, dr. Schmausz Antal elnöksége alatt ajándékhangversenyeket adtak az éhező Szlovákia megsegítésére, majd amatőr

Az Apatini Férfidalárda 1911-ben

csoportot alakítottak, színelőadásokat rendeztek. Természetesen idővel a karmesterek is váltották egymást.

Fennállásuk 50. évfordulóján rendkívüli érdemeiért az egyesület tiszteletbeli elnökévé választották Raichle Pétert. Nemsokára, 1909-ben nagy veszteség érte az egyesületet: meghalt Raichle Péter és a zászlóanya, Fernbach Bálintné is. Raichle Péterrel egy tapasztalt tanácsadót, Fernbachnéval pedig egy bőkezű anyagi támogatót vesztek el.

Az első világháború alatt a dalárda nem működött, de azután újjraalakult, sőt tevékenységét is bővítették: hozzájuk csatlakozott a szalonzenekar, és a vegyes kar női énekeseivel operettekét adták elő. Első operettjükét kilencszer, 1927-ben a *Marica grófnőt* tizenháromszor adták elő. (85 000 dinár volt a bevétel.) A következő évben az új elnök, dr. Schmausz Dezső még néhányszor előadatta az operettet, majd a külai dalversenyen megszerezték az első díjat.

Gyermekkoromban sokat hallottam a dalárdáról, hiszen apám is énekese volt, és amikor a harmincas években lassan megszűnt az egyesület működése, apám és bátyám a szalonzenekarban folytatták barátkozásukat a zenével.

Az apatini Polgári Iskola évkönyveiben még 100 évvel ezelőtt is voltak Raichle vezetéknévű tanulók, de közülük egy sem maradt az új Jugoszláv Királyságban. A temetőben található sírfeliratokon kívül a helybeliek emlékezetében a család neve egy utcához és a családi rak-

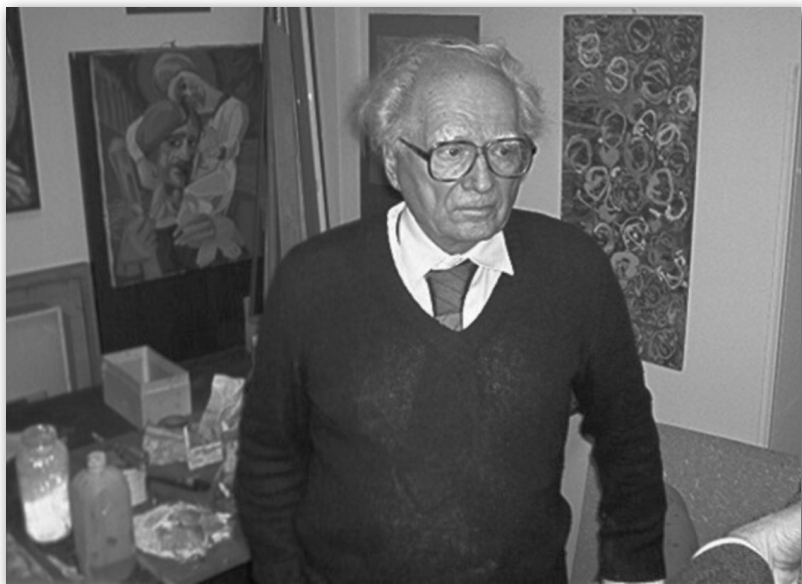
A férfidalárda egyik meghívója • A szalonzenekar 1937-ben

•

tárhoz fűzve maradt meg. A mai Petőfi Sándor utcát (a piactól kezdve) a régi apatiniak még ma is Raichle utcának nevezik, és sajnos egyre kevesebben tudják, hol volt a Raichle-magazin.

ZOMBORIAK RÓMÁBAN

Szent István magyar király több mint 1000 évvel ezelőtt a magyar zarándokok részére egy-egy házat építtetett Rómában és Jeruzsálemben. Rómában több mint fél évezreden át létezett, de azután útban volt, és lebontották. 1946-ban kezdte Mindszenty bíboros, magyar hercegprímás visszakérni, illetve egy hasonló épülettel kárpótoltatni az elvesztettet. Húsz évig tartott, amíg tehetős magyar mecénásoknak különböző országokból nagy nehézségek árán sikerült megfelelő megoldást találniuk. 1967-ben avatták fel az új római Szent István Zarándokházat. Azóta a magyar zarándokok (környékünkéről is), turisták szállásra találnak benne. A házat a Miaszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolanővérek Társulata gondozza. Az elsők között ott

Prokop Péter műtermében

volt Luminóza nővér is, aki 1941 és 1946 között a Zombori Tanítóképző Leányintézetének, a Zárdának a prefektusa volt. Ő hívott oda zomboriakat még alkalmazást is kínálva egyeseknek. Most is vannak még zomboriak, akik ott találtak szállást római útjuk során.

A ház egyik lakója Herceg János volt több ízben is. Ő ugyan „européernek” mondta magát, mert egész Európát beutazta (Moszkvától Párizsig, Oslótól Rómáig, Londontól Athénig), de Róma volt második otthona. Ezt írja *Távlatok* című könyvében 1981-ben: „Ilyenkor a Casa di Santa Stefanóban már vacsorára terítenek az öreg, suttogva beszélő apácák, s a festő is kimosta ecseteit, ha nem is fejezte be az állványon hagyott képet... valahányszor hazajövök... felmegyek vacsora előtt a műtermébe, hogy Leonardo és Michelangelo után megnézzem az ő legújabb vásznát... miközben cseresznyepálinkát kortyolgatunk, melyet hazulról küldtek neki.”

A festő nevét nem említi, de én tudom, hogy Prokop Péter a papfestő (1919–2003) az, a múlt századi magyar festészet egyik legtermékenyebb művésze (Rómában diplomázott, a művészeti akadémián), aki után sok freskó, több mint 9000 táblakép maradt, és néhány könyve is megjelent. Majd négy évtizeden át működött a római házban, de utolsó éveit az iskolanővérek csepeli öregotthonában töltötte el, ahol élete végéig festett. Róla nevezték el Magyarországon a kiváló műalkotásért járó Prokop Péter-díjat.

Személyesen is megismerkedtem vele 1990-ben, amikor kiállítás volt Zomborban, a plébánia saroktermében, akkoriban azt kiállítóteremnek használták. Fekete ruhás, barátságos bácsika volt. Kaptam tőle néhány kis szentképet, az ő műveinek reprodukcióit magyar szöveggel. Hogy utóbb ekkora hírneve lesz, azt nem tudhattuk, Herceg János sem. Minthogy Prokop Péter sem tudhatta akkor még, hogy Herceg János az akadémia neves tagja lesz.

Aki ezután Rómába utazik, ne mulassza el Prokop Péter festményeit meglátogatni a Szent István Zarándokházban.

VIDÉKÜNK PROKOPJAI

Prokop Péter pap, festő, író Kalocsán született 1919-ben. „Csak egyszer látogattuk meg együtt az őrszállási famíliát” – írja *Sziromszállingó* című könyvében. Barátainak beismerte, hogy sváb származású. Apja, Prokop Márton Őrszálláson született, ahol igen népes rokonságuk volt; még az előző században, 1820-ban egyik ősük, Ferenc született ott. Prokop nevűek viszont voltak Zomborban is abban az időben, és még előbb Bácsszentivánon: az első, Prokop Anton 1764-ben érkezett oda cseh területről („aus Böhmen”). A három településen élő családok rokonságát nem sikerült felderíteni, de érdemesnek tartottam foglalkozni az adatokkal, hiszen a zombori Prokop Georg – aki a Szt. Rókus temetőben nyugszik – Pavle Vasić *Umetnička topografija Sombora* című könyve szerint a huszonöt legkiemelkedőbb zombori polgár közé tartozott.

Március 9-én volt kerek 200 éve, hogy Zomborban Prokop Emerio és Monda Dorothea házaspárnak (akik Beljanski szerint már 1807 óta itt éltek) fia született, akiből idővel városának egyik legnevezetesebb építőmérnöke lett: Prokop Georg (1810–1864). Időnként közösen dolgoztak egy-egy vállalkozáson a vele egyidős ifjabb Karl Gfellerrel (1810–1872), aki korábban az idősebb Gfeller tervei alapján dolgozott. A régi városháza épülettervét Franz Gfeller (1779–1833) készítette el, és Karl fejezte be az építkezést. Prokoppal együttműködve több zombori polgárházat építettek. Prokop tervezte a čičovi Vodice búcsújárárhely kápolnáját is 1863-ban, Zomborban pedig hat nagy családi házat a főutcán, illetve annak a közelében. A Milos kenéz utca (Zöldkereszt utca) 1. számú házának (az Apatini út sarkán) tervrajzán az aláírás: „Bauzeichner Georg Procop, Baumeister Carl Gfeller.” Szintén kettőjük együttműködésével épült a főutca és az Avram Mrazović utca sarkán álló ház (Avram Mrazović utca 1.) 1860-ban, és a főutca 9-es számú épülete. Prokop alkotása volt a Radomir Putnik körút 32-es és a Július 7-e utca 6-os száma alatt álló családi ház is (azóta majdnem mindegyik épület át lett alakítva).

Prokop Georg és Schwab Terézia házasságából három fiú született: Mathias Karl, Georg és Franz Josef, de itt élő utódok nyomára nem akadtam.

Egy másik, Prokopy Imre viszont (Kalapis Zoltán *Emlékezzünk régiokról* című életrajzgyűjteményéből) Zomborban született 1873-ban (az anyakönyvekben viszont nem szerepel), és szülővárosában nyitott ügyvédi irodát 24 éves korában. A *Bácska* című lapba tárcákat írt, és később, az *Irodalmi Értesítő* egyik szerkesztője lett. Politikusként annyira érvényesült, hogy 1919-ben a magyar kormány őt nevezte ki Bács-Bodrog vármegye utolsó főispánjának. Ehhez a pozícióhoz természetesen ekkor már késő volt, hiszen az új, délszláv államban nem maradhatott főispán. A Magyar Párt főtítkáráként a „délvidéki” magyarokat érintő sérelmekre keresett erélyesen orvoslást (több beadványát jegyzik az ezekben az ügyekben akkor még nemzetközi viszonylatokban nem annyira jelentős Népszövetséghez), de sikertelen vállalkozásai miatt Magyarországra távozott 1927-ben, és csak 1941 után tért vissza. Az 1943-ban megalakult Szenteleky Társaság ügyvezető elnöke lett 1944-ben bekövetkezett haláláig.

Prokopy Imre egyik politikai kiadványa

•

Nem mertem eddig Prokop Pétert (1919–2003) mint vidékünk nevezetességét bemutatni, hiszen Kalocsán született. Amikor a napokban az angol trónörökös, Károly herceg nyilvánosan dicsekedett a „rokon” magyarországi házigazdájának magyar származásával – és még meg is szólalt magyarul –, akkor megkönnyebbültem. Hiszen Prokop páter édesapja, Márton Őrszálláson született, és ott élt gyermekkorában is. Biztos vagyok benne, hogy Prokop Péter nemcsak vállalná, hogy ő őrszállási, hanem őseinek sváb nyelvén meg is szólalna. Ő emlegette annak idején baráti körben, hogy sváb származású.

Igyekszem tehát bemutatni Prokop Péter papfestőt, író, aki emberként példája lehetne mindannyiunknak. Élvezte a munkát, az alkotást. 1997-ben annak örült, írja *Sziromszállingó* című könyvében, hogy már van nyolcezer képe és tizenhárom kötete, ez az életmű, amit örökségül hagy embertársainak. De ezután folytatta a festést és az írást is, és a freskók, mozaikok és vitrázsok mellett több mint kilencezer képe és

Prokop Péter: *Elválaszthatatlanul*. Róma, 1966

tizenhét könyve maradt, amikor 84 éves korában Csepelen elhunyt. Róla és művészetéről írt dr. Prokopp Mária esztergomi, Európa-hírű művészettörténész a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Művészettörténet Tanszékének tanára *Prokopp Péter* című könyvében.

A négyéves kis Péter, apjának kalocsai szabóműhelyében a szabás-
mintákról lehulló papírszeletekre rajzolt a padlón, azután az iskolában
tanítójának feltűnt a rajztudása, a gimnáziumban ő nyerte mindig az
első díjakat képeiért, papnövendék korában és fölszentelt papként is
minden szabad percében rajzolt. Ezért papi szolgálat helyett a Buda-
pesti Képzőművészeti Főiskolára irányították. Ottani tanulmányait
nem fejezhette be, diplomáját már Rómában szerezte meg, amikor a
forradalom miatt sok magyarral együtt ő is disszidált. Rómában a Szent
István Zarándokház lakója volt kb. negyven évig. 1999-ben visszatért
Magyarországra, és a csepeli öregotthonban élete végéig festett és írt.
A róla szóló könyvet még ő maga lektorálta, és hozzáadta *Önéletrajzi
emlékezések* című írását. Képeinek együttese megtalálható Rómában,
Kalocsán, Esztergomban, Budapesten, Csepelen és még sok más magyar
városban, de az ohiói Toledóban is dolgozott egy templom részére, ahol
több más képén kívül az Árpád-házi szenteket festette a kupolára.

Könyvei 1983 és 2002 között jelentek meg. 1997-ben a Magyar
Írószövetség tagjává választotta. 2003-ban a Magyar Köztársasági
Érdemrend lovagkeresztjével tüntették ki.

Büszke vagyok rá, hogy személyesen is ismerhettem.

A „TAPINTATOS” HERCEG JÁNOS

2009-ben többször emlékeztünk meg Herceg Jánosról, az akadé-
mikusról, aki most már százéves lenne. Irodalmi sikereit méltatták
a hozzáértők, Zombor felidézte életútját, munkásságát. Nekünk,
olvasóknak maradnak művei, amiket nekünk szánt olvasásra.

David Kecman Dako, egyik tisztelője fiatal újságíró-íróként interjú-
t készített Herceg Jánossal.

A kezdetekről érdeklődött, a zombori indulásról. Herceg János
hangsúlyozta természetes ragaszkodását szülővárosához, hiszen őt
különböző helyen lakott benne felváltva. Míg Budapesten iskolába járt,

•

visszatért, amikor ott dolgozott, szintén visszajött, újabb szálláshelyet sem választott messze: Batinát, majd Doroszlót. Irodalmi működése is itt kezdődött. Első elbeszélését tizenhat éves korában írta, a *Zombori Újság* pedig leköszölte.

Idézet Kecman szövegéből: „...Beleszerettem egy lányba, a tanítóképző növendékébe, táncoltam vele egész éjjel a Szent Száva-bálon a Szloboda Szállodában, Zomborban, de nem volt bátorságom, hogy mindazt, amit érzek el is mondjam neki, és mert nem mondhattam senkinek, elmondtam az egész világnak. Megírtam az elbeszélést, elkövettem mindent, hogy ne vegyék észre, hogy én én vagyok és ő ő egy bohóc vallomásában.”

Visszanéző című könyvét szinte a zomboriaknak írta, hangulatosan felidézve benne olyan régi és ritka adatokat, melyekre mi azonnal ráismerünk: láttuk, hallottuk, átéltük. De van benne olyan emléke is, amit most már nyíltan bevallott egy újabb szerelme ügyében. Idézet a *Telecska útján* című elbeszélés végéről: „...El kellett volna mennem hozzá, azt írta, ott lesz másnap délelőtt a csatornának kiöblösödő partján, két akácfa között, s megkért, hozzak neki néhány könyvet...

Herceg János

Beniczkiné Bajza Lenkétől. Abban a pillanatban kiábrándultam belőle. Pedig szép lány volt, s a zombori tanítóképzőben nemigen tehetett szert ízlésemnek megfelelő járatosságra a magyar irodalomban... mi mást várhatott volna az ember a harmincas évek elején egy szenttamási »úrilánytól«!

Herceg János diszkrétén, névtelenül írt ismerőseiről (pl. a múltkor említett „római festőről”). Európai utazásain „nőtársa” kísérte, akit több helyen emleget élményei leírása közben. E társ által jutottam hozzá néhány, a régiúság-gyűjteményembe illő, nálunk nem kapható külföldi lap számaihoz, melyek Herceg János címére érkeztek Zomborba, és ottmaradtak, ahol valamikor a „nőtársa” lakott. Később ugyanis egy ideig én laktam ott. A „nőtársat” személyesen nem ismertem, csak a háziak.

A ZOMBORI ZÁRDA UTOLSÓ ÉVE

A Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolanővérek Társulatának zombori rendháza 1887-ben készült el dr. Haynald Lajos kalocsai érsek kezdeményezésére és anyagi támogatásával: „...a zárda-iskolát és a leánygyermek tanítását a Miasszonyunkról nevezett iskolánék vezetésére bízta... 50 000 Ft-nyi hozzájárulást ígért azon kikötéssel, hogy ha... államiakká lennének, ezen 50 000 Ft-nyi adománya... visszafizetendő.”¹⁴

Ez az épület a mai Műszaki Középiszkola első számú épülete (a plébániatemplom mellett), amelyik 1945-ig a zombori apácák zárdája volt. 1922-ig óvónőképző volt benne, óvoda pedig azután is. A szemben lévő épületben ugyanakkor árvaház nyílt, melyben szintén az apácák gondozták az árvákat. A nővérek lakosztálya és egy-egy kápolna mindkét épületben, az emeleten volt. Az árvaház földszintjén polgári leányiskola működött.

1941-ben a hajdani óvónőképző a magyar állami tanítónőképző internátusává lett átalakítva, a vidéki tanulók (köztük én is) számára, akik innen a Preparandia épületébe jártak az előadásokra. Az intézet nevelő- és gazdasági személyzete az iskolanővérekből állt továbbra is.

¹⁴ Berauer József: *A Kalocsa-egyházmegyei róm. kath. népiskolák története*. Kalocsa, 1896, a szerző kiadása, 283.

•

A kifogástalan ellátásra, rendre és tisztaságra nagy gondot fordítottak, de a tanuláson volt a fő hangsúly. Az otthon rendfőnöke Alfréda nővér volt (számstantanár), a nevelők Luminóza nővér (iparművészet-tanár) és Ildikó nővér (óvónő) voltak. Ábra nővér gondoskodott az egész intézet háztartásának vezetéséről. Háborús évek lévén a légitámadás elleni védekezés részünkről a következő volt: estefelé az ablakokat elsötétíteni ablakszárny méretű táblákkal, és ha áramszünet volt, gyertyafény mellett, csendben kivárni a sziréna újbóli jelzését. Egyszer az éjjeli szirénázás miatt az ágyunkból takarókba csomagolva kellett lemenünk az emeleti hálószobáinkból a pincébe (konyha, mosoda), hogy ott várjuk be a légi veszély végét. A háborús híreket rádióból ismertük. Kimenőnk volt az ebéd utáni séta párosával egy nővér kíséretében a zombori utcákon. Néha ünnepeltünk (születésnapok, egyházi ünnepek) zenével, táncsal, társasjátékokkal. Mi, bentlakók körülbelül ötvenen voltunk, „délvidékiek”, „anyaországiak” és bántásiak. A magyarokon kívül voltak németek, szerbek, ruszinok és egyéb szláv nemzetiségűek. Az utóbbiak közül néhányan az áramszüneti félhomályban számunkra ismeretlen dalokat énekeltek halkán, melyek szövegét nem értettük, de

A hajdani zárda

a kellemes dallamokat idővel megjegyeztük. Amikor a háború után már tanítók lettünk, és „forradalmi” dalokat kellett tudnunk és tanítanunk, némelyiket azonosítani tudtam közülük.

1944 tavaszán hirtelen befejeződött Zomborban az iskolaév, és intézetünket, a leányinternátust ki kellett üríteni. Német katonaság szállta meg a várost, és a zárdát szemelték ki szállásuknak. Azonnal haza kellett költöznünk. Mindegyikünk más-más sorsot élt át azután, de legalább a családjával együtt.

Hogy mi történt a zárdában ezután, azt Paulától, volt osztálytársamtól tudtam meg, akivel 1945 októberében újból találkoztunk Szabadkán.

Paula a zombori árvaházban nevelkedett (szemben a zárdával – a mai Testvériség-egység Általános Iskola), miután Dalmáciában árvaságra jutott ötéves korában. Újvidéki rokonai átvették az örökséget, és elhozták Paulát Zomborba, az árvaházba. Neki egy szép olajfestmény, anyja arcképe maradt örökül. A zombori polgári leányiskolát

A hajdani árvaház

•

(az árvaház földszintjén) az aktuális államnyelveken fejezte be (ezek mellett svábul is jól beszélt), és azután átjött az utca másik oldalára, a tanítóképző internátusába.

Amikor a zárdát a német megszállás miatt ki kellett üríteni, Paula egyedül maradt az apácékkal, akiknek menekülniük kellett. Alfréda nővér, a rendfőnök lelkiismeretesen gondoskodott mindenről, végül egyedül maradt, mint a süllyedő hajón a kapitány, és már nem mehetett át a határon, mint a többi apáca, hanem Újvidéken húzódott meg, és ott maradt haláláig. Paulát Ábra nővérré bízta, és mindkettőjüket az akkor északra visszavonuló magyar katonai parancsnokságon alkalmaztatta mint irodai alkalmazottat. Így jutottak el Ausztriába, amerikai fogságba. A háború után az idevalósi hadifoglyokkal jött vissza Szabadkára. 1945 októberében rajtam kívül idevalósi osztálytársam, Rózsi szintén egy iskolaévet kihagyva a szabadkai magyar tanítóképzőben folytatta a tanulást. Én ott is intézetben laktam, Rózsi viszont szabadkai rokonainál. Az utcán találkozott a Szlovénián és Horvátországon át visszatérő vajdasági hadifoglyok sorával, akik a kaszárnya felé tartottak, és meglátta köztük Paulát. Rózsi azonnal értesített engem, és a tanítóképző igazgatónőjének közbenjárásával elintéztük, hogy a tanítóképzőbe és az internátusba felvegyék Paulát. A tanítóképző elvégzéséig együtt tanultunk mindhárman, és természetesen azután együtt építettük a „prúgát”, a šamac–szarajevói vasútvonalat is, ami feltétel volt az iskola befejezéséhez.

A zombori zárdá apácai közül Luminóza nővér volt a legéletrevalóbb. Ő a háború után eljutott Ausztráliába, ahol egy zárdában szociális munkát végzett, mialatt tanulta a nyelvet. Onnan áthelyezést kapott az újonnan megnyílt római Szent István Zarándokháza, vezető beosztásban. Kapcsolatot keresett régi neveltjeivel, Zomborral. Egyesekkel rendszeresen levelezett, meglátogatott bennünket, külön gondot fordított Paulára, ellátta tanácsokkal, kedves törődéssel.

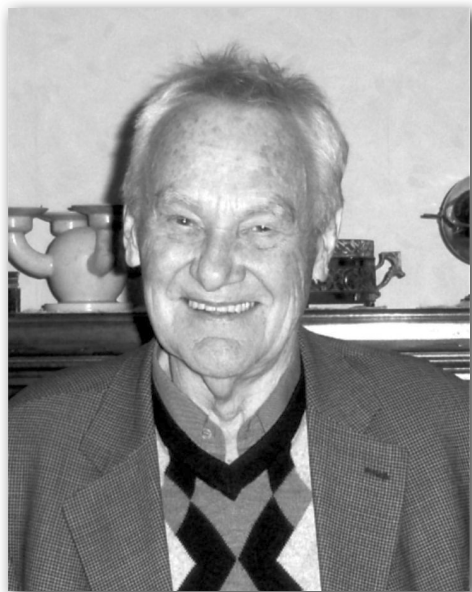
A régi zárdá (árvaház) épületében a háború után, miután a katonaság nem tartott rá tovább igényt, eleinte a tanítóképző, majd egy állami általános iskola kapott helyet. A hajdani internátusban most a műszaki középiskola működik.

KIEFER FERENC, A KUTATÓPROFESSZOR

A férfiak és nők egyenjogúságáról sokat vitatkoznak szóban és írásban egyaránt. Érdekes például, a régi hivatalos népszámlálási adatok meg sem említik a nőket családtagként. Az első apatini telekkönyv 1764-ből csak 24 nőt említ az 542 családból, ők is özvegyként, a halott férj helyett szerepelnek mint családfő. A lista különben kizárólag a házigazdát és a család többi férfitagját említi szám és név szerint. Ugyanakkor a nők is hozzájárulhatnak sokszor a család, az utódok sikereihez, női ágon is érdemes megemlíteni az eredetet.

Ilyen az Európa-hírű apatini Horn hangszergyártók néhány esete. A továbbiakban Horn Teréz unokájáról lesz szó.

Kiefer Ferenc tizennyolc tudományos, nyelvészeti bizottság, illetve társaság tagja, többnek elnökségi tagja, elnöke. Többek között rendes tagja a Magyar Tudományos Akadémiának, a londoni és párizsi akadémiának, és az Osztrák Tudományos Akadémiának. A stockholmi és a párizsi egyetem díszdoktora, a Nemzetközi Nyelvészeti Társaság

Kiefer Ferenc

•

elnöke. Ma Széchenyi-, Munkácsi Bernát- és nivódíjas kutatóprofesszor. Az első svéd–magyar szótár szerkesztője, az új magyar nyelvtan társszerzője. Európa-szerte tanított egyetemeken.

Azt, hogy Apatinban született 1931-ben, csak az tudja, aki ismeri életrajzát. Talán azt is, hogy „matematikusbol-lett-nyelvesz-bar-orvos-akart-lenni” – ahogyan azt interjúcímnem találta ki az interneten egy félig írástudatlan szerkesztő (feltételezhetőleg nem Kiefer tanítványa volt). Vajon mi előzte meg tanulmányait?

Boldog gyermekkor Apatinban fiatalabb leánytestvérével egy jó módú, művelt családban. Az apa nem szokásos módon gondoskodott gyermekei jövőjéről, családi házában rendes munkája mellett pézsmapatkánytelepet létesített szakszerűen tenyésztve a rágcsalókat, hogy értékesítésükkel tőkét gyűjthessen. Később a gyerekek iskoláztatása végett átköltöztek Bajára, ahol tizenkét éves fia a Cisztercita Gimnáziumban tanulhatott, hiszen orvos akart lenni. A második világháború utáni új rendszer a jó módú és értelmiségi családok gyerekeinek nem engedélyezte a továbbtanulást, az értelmiségi pályát. A Kiefer gyerekeket eltanácsolták a gimnáziumból. Feri segéd munkás lett, és magánúton érettségizett. Ezután sem vették fel az orvosi egyetemre, hanem „átirányították” matematikára. A matematika szakos diploma után tovább folytatta tanulmányait, és előbb német nyelvből, majd franciából szerzett egyetemi oklevelet, miközben általános iskolában tanított, majd Baján középiskolában, Budára költözve a francia nyelvi diplomával egy időben doktori címet is szerzett.

Gyerekkorunkban jól ismertük egymást, a pézsmapatkányokat is meglátogattuk. Milla néni (Horn Teréz), a nagyanyja, Milla kántortanító özvegye az „első magyarországi hangszergyár” alapítójának, Horn Ferencnek az unokája – szintén tanítónő – velünk szemben lakott. Amikor a Kiefer örökösök eladták a házat, bátyám vette meg tőlük.

HANGSZERGYÁR / MANK FABRIK / ISKRA ÓRAGYÁR

El tudom képzelni, hogy a falusi tűzoltózenekarok hangszereinek még most is megtalálható a híres Horn Lajos-féle hangszergyár cégjelzése. Hiszen falvainkban hagyomány a „rezesbanda”, és a hangszer gyakran apáról fiúra száll, nem romlik, és a gyár valamikor a „m. kir. közös

honvédség, a román, szerb és bolgár hadsereg, valamint színházak, templomok, kollégiumok, zene- s tűzoltó-egyesületek és magán zenekarok szállítója” volt.

Gyermekkoromban, mikor még rádió sem volt a családi házakban (legfeljebb hangszer volt a zenélő családoknál, mint nálunk is), a mi házunkban napközben számtalanszor megszólalt a Horn-házból, szomszédságunkból átsűrődő, néha átharsanó trombitaszó – úgy egymagában, egy-egy hosszabb-rövidebb dallammal. Mi ezt szerettük: tudtuk, hogy most próbálják ki a mellettünk lévő hangszergyár termékeit, éppen az udvar végében, a mi kamraablakunk alatt, hogy a műhelyben ne zavarják egymást a trombitaszóval.

Hornék voltak a legjobb szomszédaink. Emma néni és Lajos bácsi szüleimnek komái, nem csak barátai voltak. Ők ketten, két idősebb testvér család nélkül, jót tettek mindenkinek a legszívélyesebb módon. Sok szegény emberrel voltak komasági kapcsolatban (főleg a cigánytelep lakosai közül), mert jóságuk közismert volt, és minden kérésnek elegendő tettek.

Így történt az, hogy a hajdani „Magyarország legrégebb hangszergyára, alapított 1836-ban” Apatinban, idősebb Horn Lajos tulajdona, de még az apja, Horn Ferenc által alapítva, száz évvel később hozzájárult egy újabb, modernebb gyár megalapításához, az apatini Mank

LUDWIG HORN, APATIN.
 Älteste Fachanstalt der Musik-Instrumentenherzeugung im Staate SES.

Gegründet 1897. Mehrfach ausgezeichnet.

Grosses Lager aller Musik-Instrumente, deren Bestandteile, Saiten, etc.; Harmonikas, Mundharmonikas; gebrauchte, gut reparierte Blasinstrumente. Reparaturen, Umstimmung an allen Musikinstrumenten werden fachgemäss ausgeführt und mässig berechnet. — Einkauf u. Tausch alter Blasinstrumente.

A Horn-cég hirdetése

•

Fabrik létesítéséhez, méghozzá Emma néninek köszönhetően. Míg ő szerényen vezette saját és bátyja háztartását, a hangszergyár jövedelme tőkét teremtett. Mivel koruk miatt nem volt kilátásuk a hangszergyár bővítésére, a rokon gyerekek (Kiefer Feri Apatinban és Kovács Jóska Zomborban) még túl fiatalok voltak ahhoz, hogy átvegyék az üzem további vezetését, Emma néni az összegyűlt tőkét más üzletbe fektette: felajánlotta Franz Manknak, a szakértelemmel és ötletekkel rendelkező vállalkozónak, hogy közösen – Hornék tőkével, Mank viszont ötletekkel és szakértelemmel – alapítsanak fémfeldolgozó gyárat. Emma néni nem kölcsönt adott, hanem a harmincas évek végén, 46 éves korában férjhez ment a jóval fiatalabb Mankhoz, így a gyár családi tulajdon lett, és jól működve több mint száz családnak adott megélhetési lehetőséget. Az üzem a bekövetkező háború után is folytatta működését, da az új Jugoszlávia államosítási folyamata alatt a lefoglalt gyárat leszerelték, és elvitték Zimonyba, ahol akkor létesítették az Lskra óragyárat az apatini felszereléssel, gépekkel.

Testvére halála után Emma néni Budapestre költözött a Kiefer családhoz (a hetvenes évek elején), és ott is maradt élete végéig. Nem volt világhírű utóda, mint nővérének, Milla Teréznek (unokája Kiefer Ferenc nyelvész) vagy unokahúgának, a zombori Kovács Gizi néninek (Horn lány, fia, Béla híres atomfizikus lett Amerikában), de a jugoszláv óragyár neki „köszönheti” létrejöttét.

KINBERG FERENC, A HEGEDŰÉPÍTŐ

A hangszerkészítést Apatinban a Fischer család kezdte el orgona-építéssel még a XVIII. század végén. A Horn család folytatta fúvós hangszerek készítésével (1834), és száz éven át folytatta a gyártás mellett az összes hangszer javítását is. Végül így kerülhetett ki a Horn-cég műhelyéből a XX. század egyik legsikeresebb hegedűépítője, a szomszéd gyerek, Kinberg Ferenc (1920–2003).

Hornék közelében laktunk mi, testvérek és rajtunk kívül még néhány kisgyerek, akik óvodás korúak sem voltunk. Az egyedüli iskolásfiú Kinberg Franci volt. Apja szegény halász, többet tartózkodott a baranyai halásztanyán, mint otthon, anyja pedig a kistelkes földműves nagyapának segített minden parasztmunkában, mert nem

volt annak sem fia, sem lehetősége szolgát tartani. Szerencsére ott volt a közelben Emma néni, a jó lélek, aki áthívta a kis Francit Lajos bácsihoz, a hangszerészek közé, ahol csodálatos látni- és hallanivaló várta, sőt kipróbálni, eltanulni is lehetett a szakmabeli fogásokat és a muzsikálást. Szabad idejében ezután csak itt tartózkodott. Korán megtanult harmonikázni, azután hegedülni. Itt hallott először Amatról, Stradivariról. Ekkor már csak hegedűt akart készíteni, hiszen azt a legnehezebb. Tizenhárom évesen készítette első hegedűjét, azután még néhányat, és egyet el is adott. Nagybecskerekéi mesternél tanulta azután

Kinberg Ferenc és egyik hegedűje

•
a hegedűépítést, majd Zágrábban, Budapesten és Bécsben dolgozott. Itt 1948-ban Yehudi Menuhin megvette egyik hegedűjét, a következő évben pedig Hágában nemzetközi pályázaton nagybőgője első díjat nyert. Innen a chicagói Kagan & Gains cég tulajdonosa magával vitte

A Horn hangszergyár árjegyzéke a huszadik század elejéről

• A Horn hangszergyár ma

a fiatal mestert, és az üzem munkavezetőjévé tette Amerikában. Ott azután baráti viszonyba került a leghíresebb hegedűművészekkel: David Ojsztrah, Msztyiszlav Rosztropovics... gyakran látogatott el hozzá. A londoni tévén előadást tartott szakmájáról. Őt nyelven beszélt, hiszen az itteni hármat már ifjúkorától ismerte.

Hegedűket rendeltek tőle Londonból, Jeruzsálemből, Tokióból... A világ tíz legjobb kortárs hegedűépítője közt tartották számon. A mostani legnevezetesebbek az ő tanítványai voltak Chicagóban. Egy-egy hegedűjének piaci értéke ma negyven-ötvenezer dollár körül forog.

Emma néni jóindulatú gondoskodásának meglett az eredménye.

WINDISCH LAJOS, FAFÚVÓSHANGSZER-KÉSZÍTŐ

A mai magyar fúvóshangszer-készítő szakmai körök nem csak a Hornyár termékeit ismerik.

Néhány évvel ezelőtt nálam járt az akkor másodéves egyetemi hangszerkészítő hallgató, Gál József újvidéki fiú, aki a budapesti Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Hangszerészképző Iskolájában tanult. Diplomamunkájához keresett anyagot a hajdani apatini fafúvóshangszer-készítőről, Windisch Lajosról. Mentora akkoriban örömmel értesítette, hogy most akadt rá Pesten egy eredeti cégjelzéssel – „Apatin WINDISCH Lajos” – ellátott klarinéra, és elvárja, hogy diplomamunkájában erről is írjon. Természetes, hogy Józsisal ellátogattunk Windisch most is Apatinban élő unokahúgához, Szlepcsevné Szabácsi Máriához, akinek Lajos bácsija szomszédságukban lakott. Nemcsak kislányként érintkezett az idős rokonokkal, hanem amikor az elárvult házat eladták az utódok, nekik adták Lajos bácsi munkaasztalát. Ez egy különleges, sok fiókkal és retesszel ellátott bútordarab, melyet Szlepcsev úr ma horgászfelszerelésének őrzésére használ.

Józi sok adatot gyűjthetett Windisch mesterről, végül könyörgésére megmutatták a munkaasztalt, és megengedték, hogy lefényképezze. Szerinte ez volt a legértékesebb információ a begyűjtött adatok közül. Ezután megmutattam a „kutató diáknak” a Horn hangszergyárat és a szintén közelben lévő hegedűkészítő Kinberg házát is, végül ellátogattunk a temetőbe, ahol a Windisch és Horn sírokról készített fölvételeket diplomamunkájához.

•

A két Lajos bácsi (Windisch és Horn) hasonló korú volt, majdnem szomszédok, és együtt tanulták a Horn-cégben a hangszerkészítést. A fafúvós hangszereket Horn József, a nagybácsi készítette a cégen belül, de később kivált, és főleg klarinétokat gyártott. Nála tanult Windisch Lajos, aki mint önálló mester később saját céget vezetett. Ennek a cégnek a termékei ma is megtalálhatók a hangszerpiacon. Legutóbb az eBay kínálatában akadt rá fiam egyre. Gyerekkorunkban apám klarinétjához Windischéknél vásároltuk a nádat. Legfiatalabb fiam, amikor klarinétot kezdett tanulni, igaz, nem Windisch hangszere, még használt néhányat a családi örökségben fennmaradt nádak közül.

Gál Józsi azóta oklevelet szerzett, és az egyetem szakmühelyében alkalmazták Budapesten, onnan küldi nekem a karácsonyi üdvözlőlapokat.

A FOGOLYTÁBORTÓL KONZERVATÓRIUMI IGAZGATÓSÁGIG

1968-ban tartották meg találkozójukat az apatini Polgári Iskola 50 éve végzett növendékei. Apám szervezte meg. Meghívta még élő négy osztálytársát, akik el is jöttek: Apatinból Richárd Bálint, Újvidékről

Hárman az öt közül a találkozó ebédjét fogyasztják.
Balról jobbra: Fertner József, Mózer József és Tóth Antal

Tóth Antal, Bajáról Gráf J. és Passauból Mózer József. A közös ebéd természetesen halpaprikás volt a sporttelep mögötti csárdában.

A valamikori osztálytársak átéltek két világháborút, ketten közülük még a szibériai hadifogságot is (apám és Tóni bácsi), és emellett saját szakmájában mindegyikük sikeres volt, szép eredményeket és tekintélyt szerzett. Legnagyobbat Tóth Tóni bácsi (1893–1978).

Első tanítójától nemcsak olvasni, hanem hegedülni is tanult. A Polgári Iskola tanulójaként később zongorázott is. A bajai tanítóképzőben gondolkáznai tanult. Az első világháború elején az orosz frontra, s nem-sokára Szibériába, az omszki hadifogolytáborba került. Ott folytatta a csellózást, és az ottani operaház hamarosan alkalmazta. Meg is nősült helyben, és csak 1927-ben tért haza családjával együtt. Itthon először az eszéki, majd a belgrádi operában kapott állást. A munka mellett ekkor diplomát is szerzett a zeneakadémián, és a Mokranjac zeneiskola tanára lett. Az igazgatója Konjović Petar zeneszerző volt.

1941-ben Újvidékre költözött, és az ottani tanítóképző és a konzervatórium zenetanára lett. Kiss Lajos népzene kutatóval vonósnégyest alakítottak, hangversenyeztek. A második világháború után egy ideig az Újvidéki Konzervatórium igazgatója volt, majd az opera megalakulása után ott működött még nyugdíjas korában is. Király Ernővel együtt az Újvidéki Rádió magyar kórusát vezette. Mint szólóművész számtalan hangversenyt adott bel- és külföldön egyaránt. 1960-ban sikereit méltányolva életműdíjjal tüntették ki.

Lánya, Claudia is csellóművész lett.

A PLÉHVÖDÖRTŐL A ZSINAGÓGÁIG

A tévében műsort keresve véletlenül egy olyan jelenetre akadtam, ahol férfiak szép fényes bádogvödörrel hordták a vizet a forrásról. Megtudtam, hogy a közép-ázsiai országok vízhiányáról szól a műsor.

Erről az jutott eszembe, hogy amikor a Szovjetunió megszűnt, az orosz területekről hozzánk tömegesen látogattak el „piacturisták”, akik olcsón kínáltak jó minőségű fémárut: szerszámokat, vödörket... Én ollót vásároltam. Legkelendőbbek a szép, fényes bádogvödörök voltak, a megvásárolt piaci árut azokban vitték haza.

Erről jutott eszembe szomszédunk, Engelhart Gyuszi története, aki az első, Apatinba vele érkező orosz bádögödörnek köszönhetette aránylag szerencsés hazajövetelét a szovjet kényszermunkáról az 1940-es évek vége felé. Őt ugyanis német vezetékneve miatt (bár szlavóniai horvát volt) 1944 karácsonyán a német férfiakkal és nőkkel, a „transzporttal” a Szovjetunióba hurcolták. Sokan ottmaradtak örökre. Gyuszi igyekezett életben maradni, és az első kínálkozó alkalmat kihasználva egy rossz pléhvödörrel a kezében munkájáról elindult Nyugatnak. Sikerült neki – hetekig tartó vándorlás után – hazaérni, elsőnek életben maradt sorstársai közül.

Gyuszi a hajógyár ifjúsági fúvószenekarával • A zeneiskola tantestülete 1958-ban

Erről jutott eszembe az apatini zeneiskola, melynek akkor Julije Engelhart lett az igazgatója, miután Nagy Sándor, aki addig irányította az iskolát, fiatalon meghalt. Đusika (így ismerte egész Apatin) maga volt az eleven zene, aki minden hangszeren tudott játszani, szívesen vállalta az új munkahelyet annak ellenére, hogy azelőtt községi adótisztviselő volt. A zeneiskolán kívül irányította a városi vegyes kórust, a hajógyári szakiskola diákjaival zenekart alapított, háború előtti tánczenekart régi társaival felújította... A zeneiskola részére pedig az érdeklődőkön kívül összegyűjtötte a likai származású családok tehetséges gyermekeit, hogy hangszeren tanuljanak játszani. Köztük volt a kis Slobodan Bursac is, akit ugyan szülei elküldtek a zeneiskolába, de ő az előtte lévő parkban inkább az utca gyerekeihez csatlakozott labdát rúgni. Ilyenkor Gyuszi „fülön fogva” bevitte a zeneórára, mert szerinte bűn lett volna nem zenészt faragni belőle. Slobodan Bursac a zeneakadémia elvégzése után Nagybecskereken a zeneiskola tanára és az ottani ifjúsági énekkar megalapítója lett, mellyel Jugoszláviát képviselve nemzetközi kórustalálkozón nyert első díjat. A nagybecskereki fiatalok kórusát apja halála óta Bursac fia vezényli kitűnő eredménnyel. Nagy sikere volt néhány évvel ezelőtt a Mokranjac-estnek, melyet az újvidéki zsinagógában tartottak meg. Ott voltam én is, élveztem.

Ez jutott eszembe, amikor néhány napja, 2010. október 25-én az újvidéki zsinagóga volt a színhelye Németország újraegyesítésének huszadik évfordulója alkalmából a német Dejean-kvartett koncertjének, amelyet szintén végigélvezhettem.

UTCANEVEK

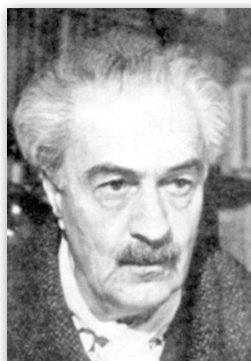
Zombornak van egy tizenkilenc házról álló kis utcája, melynek egyetlen sarkán sincs névtáblája, de szerencsére a négyes és a tízes házszám tábláján a szám alatt olvasható: Flosbergerova.

Megnézem a város térképén az utcaneveket, de inkább a mellette lévő névjegyzéket olvasom át, ott abécésorrendben, tehát könnyebben található meg a különböző nevek: bármiről régen elnevezett és emlékek megmaradt nevek (Orgona utca), irányt mutató a szomszéd helységhez (Apatin út), nevezetes személyiségről elnevezett utca (Laza Kostić) stb. A névsorban előfordul F alatt: Flosbergerova, a J alatt

pedig: Jožefa Flosbergera. Ne gondoljuk, hogy ő a legnevezetesebb, és ezért duplán jár neki utca. Ugyanarról a kis utcáról van szó, a hiba a térkép készítőinek felületes munkáját bizonyítja, a névtáblák hiánya másnak a hibája.

Ki volt vajon ez a méltatlanul kezelt Flosberger?

A Városi Levéltárban végre megtaláltuk az egyik Beljanski-brosúrában, mely a város eseményeit sorolja fel az 1900-as évből. Ott van közöttük ez az adat: „Óbecsén 1900-ban született Jožef Flozberger, közsőrűs, sport- és politikai munkás. A KP tagja lett 1920-ban, de az üldözések miatt elég passzív. Különbösen kitűnő birkózó volt, később birkózóedző és bíró. Közsőrűsműhelye a Párizsi utcában volt... A második világháború idején Jožef Flozberger igen bizalmas politikai

Milan Konjović • Dr. Koch Antal • Bárczi Géza • Veljko Petrović

•

kötelezettséget teljesített mint antifasiszta... 1942. november 20-án le-
tartóztatták... háromheti kínzás után 50 kilót veszített addigi súlyából...
Elhunyt 1942. december 15-én az újvidéki »Armijában«...» A háború
utáni átnevezések alkalmával ezért járt neki is egy utcanév.

Azóta már néhányszor osztogatott a város újabb utcaneveket (sőt
intézménynevet, emléktáblát, mellszobrot, monográfiát...) az aktuális
politikai ízlésnek megfelelően. Zombornak sok olyan szülötte van,
aki valóban megérdemelte az ilyen elismerést, pl. akadémikusaink.
Zombornak van a megboldogultak között több akadémikusa, olyan
személyiség, aki az elérhető legmagasabb tudományos-művészeti címet
elnyerte. Például: Koch Antal (1843–1927) földrajztudós-geológus,
Bárcki Géza (1894–1975) nyelvész, Veljko Petrović (1884–1967) és
Herceg János (1909–1995) irodalmárok, Milan Konjović (1898–1993)
festő. Zombor büszke lehet rájuk, egyformán büszke. A város részéről
megérdemlik ugyanazt az elismerést: utcanévet vagy intézet nevét,
emléktáblát, róluk írt monográfiát vagy szobrot, amire telik szegény
városunknak.

DR. THIM JÓZSEF

Thim József zombori iskolaigazgató azonos nevű fia 1864-ben szüle-
tett Zomborban. A gimnázium befejeztével orvosnak készült Bécs-
ben, Berlinben és Grazban. Orvosi kutatásai mellett állandóan, élete
végéig történelmi kutatásokkal is foglalkozott. A dél-magyarországi
magyarok és szerbek viszonyáról, az 1848–49-es forradalom esemé-
nyeiről írt tanulmányokat, könyveket. Még diákkorában írta meg
első történelmi művét, azután szinte évente jelentetett meg fölváltva
egészségügyi és történelmi cikkeket, könyveket. Közölt a *Hazánkban*,
a *Bácskában*, a Bács-Bodrog Vármegye Történelmi Társaság évkönyv-
ében, a *Délmagyarországi Lapokban*, a *Pallas nagy lexikonában*... Tíz,
egészségüggyel foglalkozó könyve jelent meg, a *Közegészségi Kalauz*
szaklap szerkesztője volt 1900-tól 1914-ig. Számos bakteriológiai és
közegészségügyi (főként trachomával foglalkozó) tanulmányt tett
közzé. Bács-Bodrog vármegye monográfiájában a szerbekre vonat-
kozó történelmi anyagot, a *Pallas nagy lexikonába* a szerb történelmi
szócikkeket ő írta.

•

Első munkahelye Titelen volt, innen került Zomborba, majd 1898-ban Apatinba mint járási főorvos az akkor elhunyt dr. Lang József helyére; később megyei orvosi tanácsos (tiszti orvos) lett. Apatinban egy ideig az Apatini Járási Takarékpénztár igazgatója volt. 1917-től Bécsben volt orvos és kutató. A Collegium Hungaricum orvosaként ismert tudósokkal, történészekkel volt alkalma találkozni. Nagy mennyiségű levéltári anyagot gyűjtött össze a szerbek és magyarok történelmi kapcsolatairól írt könyveihez. Tanulmányai erről a témakörrel ma is nélkülözhetetlenek azok számára, akik a magyar és szerb nép kapcsolat-történetével foglalkoznak. Még diákkorában megírt és megjelentetett

Dr. Thim kitüntetése, az Orden Svetog Save és *A szerbek története*

háromkötetes műve, *A szerbek története a legrégebb kortól 1848-ig* annyira jelentős volt, hogy 1896-ban, 32 éves korában az akkori szerb király, Obrenović Sándor a Szent Száva Érdemrenddel tüntette ki Thim Józsefet, a szerbek történetének kiemelkedő tudósát.

Dr. Thim több tudományos intézmény tagja volt, külföldön is tartott előadásokat, szövegei három nyelven jelentek meg: magyarul, németül és szerbül.

Időskorában Budapesten élt, és folytatta történelemkutató munkáját. Öregkorában nyelvtudását felhasználva, mondjuk szórakozásból, fordítással is foglalkozott. 1944-ben jelent meg Pesten *Aranyszájú Szent János Konstantinápoly érsekének isteni liturgiája* (a keleti ortodox hitű magyarok részére görög eredetiből magyar nyelvre ford. dr. Thim József).

Elismerésként 1952-ben, 88 éves korában megkapta a történettudományok kandidátusa címet. 1959-ben, 96 éves korában halt meg Budapesten.

CSÁVOSI SÁNDOR ÉS FELESÉGEI

Schlitter Janka néni zongoratanárnőt Zomborban nagyon sokan ismerték, és nem csak azok, akik tőle tanultak zongorázni a XX. század derekán. Amikor özvegy Csávosi festőművész felesége lett, már csak mint Csávosinét ismerték, bár nemsokára megözvegyült, 1954-ben meghalt a férje. Ő viszont még hosszú ideig élt jó egészségben, vidáman. Az előző Csávosinéről megfeledkezett Zombor.

Csávosi Sándor Zomborban született 1885-ben, bár ahány megemlékezés szól róla, az mind más adatot mutat: pl. „1896 [...] 25 éves volt, amikor 1911-ben...” kiállított Budapesten (írja Kalapis Zoltán – esetleg sajtóhiba), a Nemzeti Szalonban. A Nemzeti Szalon Művészeti Egyesület tagjaként a következő években is részt vett a Nemzeti Szalon tárlatain egészen 1941-ig. A Zombori Városi Múzeum őrzi erre vonatkozó tagsági jegyeit is hagyatékának nagy részével egyetemben. Ott van jegyzetfüzete is, melyben 1903-tól 1953-ig minden alkotását feljegyezte, az elsőtől az 1287.-ig. Jugoszláviában csak amatőrnek minősítették, mert autodidakta volt, foglalkozását nézve banktisztviselő. Képeinek művészi értékét ennek ellenére többször is méltatták. Írt róla

a *Politika* napilap, a *Magyar Szó*, a *Honismeret*. A *Híd*ban Herceg János, a *Kalangyában* Kende Ferenc, Pavle Vasić *Umetnička topografija Sombora* című művében valódi művésznek tartja.

Közkedveltek voltak virágcsendéletei és tájképei, sok zombori és apatini polgári ház falait díszítették festményei. Jegyzetfüzetében a kép címe után odaírta a vásárló nevét is, így látható, hogy vevői gyakran feleségének, Krizmanits Ilonának az ismeretségi köréből kerültek ki. Ő ugyanis Krizmanits Imre, tekintélyes zombori vállalkozó lánya volt, aki az „1894-es Zombori Ezredéves Kiállítás” helyi bizottságának tagjaként Zsulyevits Ernővel, Husvéth Istvánnal és dr. Matiz Pállal a polgári társaság közismert tagja volt. Apja mutatós kis kastélyát az Apatini út elején a zomboriak még ma is Krizmanits-villának nevezik. Krizmanits Imre hat gyermeke közül három Apatinban élt. Fiaatalabb leánya, Jolán a hajótulajdonos és sörgyárrészvényes Westermayer neje lett. József fiának ott volt drogériája, míg másik fia, Imre bankigazgató volt Apatinban. István fia átvette apjának temetkezési vállalatát Zomborban, a legfiatalabb gyerek, Erzsébet Budapesten maradt, miután ott befejezte a zeneakadémiát.

Csávosiné társasági aktivistaként működött a zombori szociális egyesületekben: a Jótékony Magyar Nőegylet egyik alelnöke, a Vöröskereszt-egyesület intézőbizottságának tagja volt még a háborús években is. Utána viszont rövidesen belehalt gyogyíthatatlan betegségébe.

A festő noteszének első oldala és egyik képe

Az apatini Krizmanits utódok megőrizték a Csávosi-képek egy részét, és ezek díszítik ma is lakásukat Apatinban (a harmadik Krizmanits Imréné), illetve Belgrádban (a negyedik Imréné, aki ott egyetemi tanár, a biológiai tudományok doktora).

Csávosi sokszor állította ki képeit másokkal együtt (1930, 1936, 1941, 1943, 1951, 1952). Utolsó önálló tárlata a zombori múzeumban volt 1953-ban.

Fiatal korában még egy hobbija volt Csávosinak: úszott. Húszéves korában a vele majdnem egyidős Zombori Sportegyesület (ZSE 1887) egyik úszóversenyén elért egy III. helyezést.

ADATMENTÉS A TEMETŐBEN

Ahogy Kalapis Zoltán 1500 életrajzot gyűjtött három kötetbe. Ezekből válogatta később össze az *Emlékezzünk régiekről (Jeles elődeink Nyugat-Bácskában)* című könyvet „a feledékenység ellen”. Azonban más módon is tehetünk neves elődeink emlékének megőrzéséért. Például úgy, ahogyan a zombori Magyar Polgári Kaszinó 2009-ben, amikor felújította és védelme alá helyezte Zombor szabad királyi városa egykori polgármesterének, Korits Gáspárnak és vejének, Czedler János ügyvédnek a közös családi síremlékét. Korits három ízben volt országgyűlési képviselő, Czedler egy ízben, viszont a város rendőrkapitánya és az önkéntes tűzoltótestület megteremtője és örökös parancsnoka is volt egyben.

Más módon mentette meg Kovács József és családja Asboth János (1768–1823) síremlékét és sírhelyét, amikor megvásárolta, hogy megfordítva a sírkövet vállalja gondozását, mint a sajátját. Asboth János ugyan nem született Zomborban, hanem Nemescsón protestáns lelkész fiaként, tanár volt Késmárkon és Lőcsén, de később a keszthelyi Georgikon (Festetics gróf alapítványa) Mezőgazdasági Főiskola és Mintabirtok irányítását vette át. Akkor már meghonosodott a „krumpli” (Grundbirn), amit a német telepesek hoztak magukkal a Dunántúlra (Schwäbische Türkei), a Georgikonban ekkor már tizenhét fajtáját természetették. Asboth János 1818-ban került Zomborba, ahol az akkor új Ferenc-csatorna Társaság egyik vezetője és a Bács(ka)i Királyi Kincstári Jóságok igazgatója lett. Itt 25 000 hold termékennyé tételét

valósította meg ármentesítés által (Béreg, Dávod). Két fia közül az egyik, Lajos majdnem a tizennegyedik aradi vértanú lett, de megúsza 18 év várfogsággal, másik fia, Sándor jobban járt: mint Kossuth szárnysegéde Törökországon át az Amerikai Egyesült Államokba emigrált, ahol részt vett a polgárháborúban, az ott szerzett érdemei jutalmául pedig nagykövetnek nevezték ki Argentínába, majd Uruguayba.

Tóth Tamás szegedi történész a régi magyar területekről gyűjti a temetkezési sírhelyek adatait jeles elődeinkről. Névsorukat és sírhelyük adatait körzetenként brosrák alakjában nyomtatja ki, majd az adott körzet intézményeinek ajándékozza. Most éppen Zombor és Apatin környéke temetői nevezetesebb temetkezési helyeinek rögzítése folyik. A kutatómunkát, a katalogizálást a helyszínen, személyesen végzi.

Emléktábla a Czedler–Korits síron

•

Csávosi Sándor születésének különböző, hibásan írt évszámai közül az egyik a sírkövén van. A hiba abból áll, hogy az évszám utolsó számjegyét jól készítette el a lakatosmester (vasból kovácsolt számok), de fordítva szerelték fel a sírkőre: így lett 1886-ból tévesen 1889. Ezek után elvárhatjuk, hogy az előző dicséretes példákra hivatkozva ezt a „sajtóhibát” is kijavítják idővel. A születési évszámot hivatalosan is 1886-ra tehetjük, az anyakönyvben így van bejegyezve.

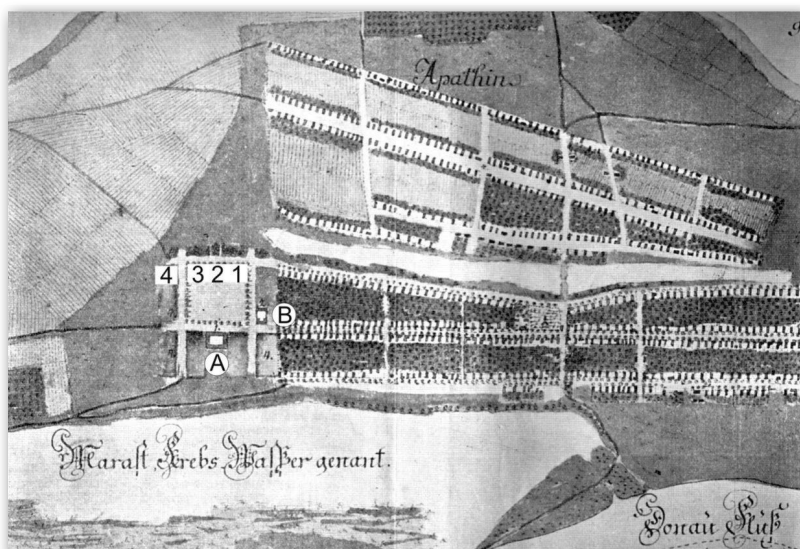
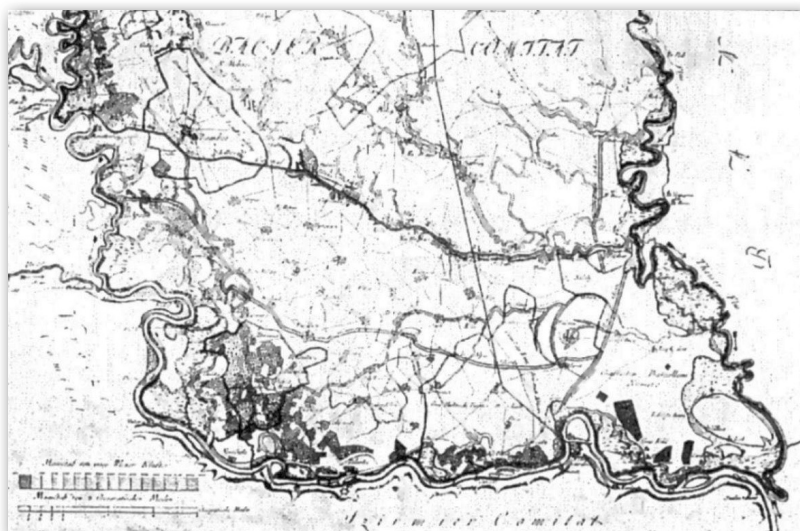
A FERENC-CSATORNA ÉS ÉPÍTŐJE

A XVIII. században a török uralom alól felszabadult Dél-Magyarországon alig maradt lakosság, az elhanyagolt földeket mocsár lepte el. Új telepésekre volt szükség, és helyet kellett nekik készíteni. Bácska közepét a Crna Bara áztatta, nyugati szélét a Duna árvizei fenyegették. Az Apatinban székelő svájci származású Heinrich Friedrich Fischer vízimérnök ugyan ostromolta a bécsi kamarát panaszaival, kérelmeivel és ötleteivel, de nem sok eredménnyel.

Mária Terézia császárnő árvízvédelmi okok miatt feltérképezte a Duna országán belüli folyását. Abbé Walchert, a kamara navigációs igazgatóját bízta meg e feladattal, aki a Dunát a Vaskapuig kilenc szakaszra osztotta, és kilenc fiatal mérnököt alkalmazott azok feltérképezésére. Köztük volt a harmincéves Kiss József (1748–1813) is. Ő ugyanis öccsével, Gáborral együtt, II. József ösztöndíjának köszönhetően, a hadimérnöki kiképzés után Angliában folytatta tanulmányait, ahol az akkor korszerű vízimérnöki képzésben részesült. Kiss József eleinte a pozsonyi Duna-szakasz szabályozását irányította, és más helyeken is szerzett tapasztalatokat. Vállalta az apatini Duna-szakasz feltérképezését és a vele járó bácskai vízrendészeti feladatokat is. Ő lett Bácska kamarai építészeti főmérnöke.

Első kitűnő munkája a Duna-szakasz térképe Batinától az apatini Kucskáig. Feltérképezte Bajától délre a Dráva torkolatáig az egész dunai területet, a Tiszát is Martonostól Csúroig, de a Palicsi-tó vizét is tervezte összekötni a Tiszával. Azután öccsével, Gáborral elképzelték, majd minden részletében kidolgozták egy csatorna tervét zsilipekkel a Duna és a Tisza között.

A csatornázási munkálatok első fázisa a Crna Bara vízének lecsapolása volt, árkot ásított, hogy száraz területet biztosítson az új települések számára. Ez olyan jól sikerült, hogy Fischer mérnök és Rédl

Ferenc-csatorna eredeti tervrajza • Apatin térképe a XVII. század végén

báró kamarai adminisztrátor elképzeléséhez – bevágni Apatin fölött a partot, és a Mosztongába irányítani a vizet – hozzáadta saját ötletét: a verbászi új árkon át levezetni a vizet a Tiszába. Ez lett végül is Bezdántól Bácsföldvárig a legnagyobb európai csatorna.

A szükséges pénz biztosítására részvénytársaságot alapítottak 1792-ben, a Ferenc-csatornai Kir. Szabad Hajózási Társaságot. Ez is újdonság volt, de jól működött és nagyon jól jövedelmezett. A csatorna partjain kitűnő termőföld maradt a mocsarak helyén, ezek bérbeadása hozta a legtöbb hasznot. A hajózható csatorna 250 kilométerrel és napokkal rövidítette meg a vízi utat. Az Erdélyből szállított sót pl. nem kellett a Tiszán le, aztán a Dunán fölfelé hajóztatni (lovakkal és hajcsárokkal vontatott dereglyéken), sem a Tiszán fölfelé, majd szekerekre átrakodva az egyéb árut lassan tovább Európába juttatni. A mocsarak miatt ugyanis nem vezetett száraz út a Bácskán át.

Mivel Apatin déli városrészét az árvíz veszélyeztette, és az ott élőket ki kellett lakoltatni, Kiss József a Zombor felőli oldalon elkészítette az új utcák és háztelkek tervét. 1785-ben négy házat épített az új városrészben, a sörház közelében négy különböző tetőmegoldással. Egyet saját magának. Erről ír Joseph Metsz von Sternschild (k. u. k. Reitoffizier) a kamarai vásárvárosról, Apatinról (1791) készített beszámolójában: „A második telepesi próba-ház a Bács-megyei építési inspektor lakása.” Itt élt családjával Kiss József „inspektor”, és itt nevelkedett velük fiatalkorában a verbászi Schmausz János, aki végül Kiss József utóda lett mint bácskai építészeti főmérnök. A ház a Schmausz családé maradt. Itt lakott később Schmausz Károly, a nevezetes apatini jegyző feleségével, Rédl Szidóniával és gyerekeivel. A huszadik század elején adták el Piry József építési vállalkozónak. Ő nyitott itt egy üzlethelyiséget (Ultman Sári néni rőfösboltja), és a vejének, dr. Stelli Ödönnek orvosi rendelőt és lakást készített benne.

Ezt a házat a régi piactéren, a mai kultúrotthonnal szemben csak az 1960-as években bontották le. Újabban ezen a helyen Nikola Tesla szobra áll.

A MONOSTORSZEGI ZSILIPRŐL

Nikita Andrejev zombori vízimérnök három szakmai könyv írója, melyből kettő már nyomtatásban meg is jelent 2002-ben és 2005-ben, a harmadik még kiadóra vár.

Apja és nagyjaja is vízimérnökök voltak, két gyermeke is ezt a foglalkozást választotta. A Duna–Tisza–Duna-üzem műszaki igazgatója volt, részt vett a batinai híd építésében, a Duna és a Tisza szabályozásán dolgozott, végül a bácskai csatornahálózat zombori felelőseként vonult nyugdíjba. Tőle kaptam érdekes adatokat a monostorszegi zsilipről:

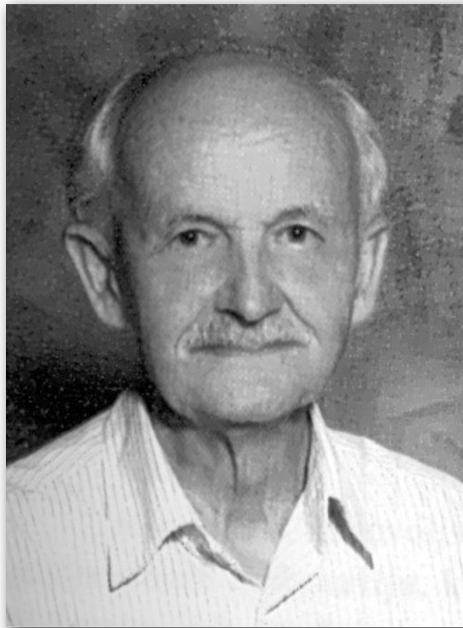
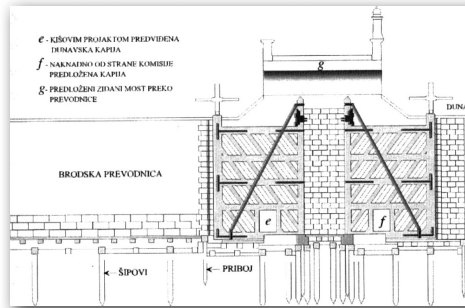
– A Ferenc-csatorna kiépítését számos nehézség kísérte: leginkább a munkaerőhiány volt az oka, hogy a három évre tervezett munkálatok igencsak elhúzódtak. A tervek szerint ötmillió köbméter földet kellett kiásni, elszállítani, és a zsilipek kiépítése igencsak összetett munkát jelentett. Csak a környéken élő parasztokat lehetett a földmunkák végzésére alkalmazni, de azok száma főképp nyáron olyan kevés volt (hiszen saját földjeiket is meg kellett művelniük), hogy Kiss József az állami szervekhez fordult, négyezer katona kivezényelését kérte a munkálatokhoz, de az éppen akkor a franciák ellen elkezdett háború miatt a katonákat nem csatornaásásra, hanem frontszolgálatra küldték inkább.

Meg kell jegyezni, hogy a zsilipépítésnél ma vasat és betont alkalmaznak, gépi munkaerőt használnak, és igencsak nagyszámú műszaki személyzet működik közre. Kiss József viszont teljesen egyedül, kiszámú mesterember közreműködésével dolgozott. Egyedül öccse, Gábor volt segítségére 1872-ig, majd 1877-ben, miután visszatért a háborúból.

A monostorszegi zsilip építése összetettebb volt, mint a többié (Kissztapár, Verbász, Szenttamás és Bácsföldvár). Mindmáig megőriztek egy egyedülálló dokumentumot, ami a *Tervrajz, amely a zsilip befejezett és még el nem készült részeit mutatja be 1796. augusztus 15.-én* címet viseli, és amelyet Kiss József saját kezűleg készített el (mielőtt egy év múlva elbocsátották).

Ezen a tervrajzon látszik, hogy a legtöbb nehézséget a zsilip alapozása adta, mivel a Duna akkortájt Monostorszeg közvetlen közelében folyt, és átszivárgó vize a talajvízzel egyetemben gyakran árasztotta el az építkezést. Kiss ezért a zsilipet részletenként építette: a majdani

zsilip gödrét nyolc részre osztotta szádfalakkal (védőfal). Mivel a talaj nem volt megfelelő, legegyszerűbben a majdani falazatok és a kapuk alatt igen sűrűn, a kamrák alatt ritkábban, négyszáz darab harminc centiméter átmérőjű, 3-4 méter hosszú fenyőcölöpöt veretett le. A cölöpök mind hosszában, mind keresztben tölgyfagerendákkal voltak összekötve. Az így kialakított rostély üregeit kb. egy méter mélyen trassz (vulkáni tufa) és téglatormelék keverésével készített betonszerű masszával töltötték

A monostorszegi zsilip 1796-ban elkészült részének
tervrajza • Nikita Andrejev

•

fel. A gerendarostélyon egy nyolc centiméter vastag tölgyfapadlózatot alakítottak ki, amely tulajdonképpen a zsilip falzatának alapjául szolgált. A falakat jól égetett $32 \times 16 \times 8$ cm-es téglákból építették, kötőanyagként trasszt, helyenként pedig higroszkópos tulajdonsága miatt sovány mészkőből készült habarcsot alkalmaztak.

A kapuk először tölgyfából készültek, és csak a XIX. század végén cserélték le őket vaskapukra.

Az eredetileg kiépített zsilipek közül ma csak a Kissztapári van működőképes állapotban, a többit csak romokban vagy sehogyan sem lehet látni. A Duna mederváltozása után (Monostorszegtől 5 km-re Nyugatra) a monostorszegi zsilip is üzemem kívül került. A Ferenc-csatorna újracsatlakoztatását a Dunához 1856-ban végezték el a csatorna meghosszabbításával Bezdán felé, és az új bezdáni zsilip felépítésével. A monostorszegi zsilip egy része ma a dunai védővonal alatt van, másik részét a helyi Brodoremont Hajógyár használja.”

Nikita Andrejev már elmúlt 82 éves. A szakma kérdésein kívül a természet foglalkoztatja, abban is a rend és a szépség. Virágos udvara egyedülálló. Háza előtt az utcai árok nemcsak hogy gondozott (mint a többi szomszédé is), hanem egy oldala virággal van beültetve.

A SCHMAUSZ „DINASZTIA” EREDETE

Ha visszaemlékezünk az Apatini Férfidalárdára, mely a XIX. század derekán létesült, és nyolcvan évig működött sikeresen, a Raichle és Schmausz család jut eszünkbe, mert közülük kerültek ki a dalárda elnökei. Ahogy életükben, úgy azután is „közeliék” maradtak: sírboltjaik egy-egy, a régi divat szerint készült obeliszkkal közvetlen szomszédságban állnak ma is, a hajdani előkelő apatini családok sírhelyeinek együttesében. Ma már új tagja is van az együttesnek, a mostani polgármester, dr. Živorad Smiljanić orvos, képviselő, pártvezető, fürdőigazgató szintén ott építtette fel családi sírhelyét, igaz, a mostani divat szerint: alacsonyra, pazar márványborítással.

Hogy a Raichle család bernhauseni nemességgel jött Apatinba, annak természetes velejárója volt a műveltség és a jómód. Honnan ered viszont a Schmausz család?

Első ismert ősük, Schmausz Nikolas, aki Németországból Amerikába vándorolt.

Amikor már sokan költöztek a magyar Délvidékre Mária Terézia császárnő hívására, Schmausz kőműves és fia, Anton (protestáns vallásúak) a csatornaépítés hírére visszatértek Európába, méghozzá egyenesen Verbászra, Kiss József főmérnökhöz. Kiss Józsefet magyar létere németül taníttatta a bécsi udvar, majd vízimérnöki tanulmányait Angliában folytatta. Apatini lakosként ő volt a város egyedüli protestáns vallású polgára. El tudom képzelni, hogy kitűnően megértették egymást (akár angolul is) a Schmauszokkal. Kiss magához vette fiatalabb Schmausz Johannt, saját gyermekeivel neveltette, és biztosította számára a mérnöki tanulmányokat (Bécs, Szeged).

Schmauszék diplomákat építettek a Bácskában (pl. 1813-ban Hódságon). Kiss József után Schmausz János (Johann) lett a megye vízgazdasági és építészeti főmérnöke, és az apatini Kiss-ház lakója, melyet mentora átengedett a számára, mivel ő Verbászon maradt, nem tért vissza Apatinba.

Az új főmérnök feleségül vette a híres orgonaépítő, Fischer Caspar legidősebb lányát. Nem volt fiúgyermeke, de legfiatalabb sógora, Fischer Ferdinánd az ő hivatását választotta: ő lett a zombori Vadászkiirt (eleinte A Francia Királyhoz) Szálloda tervezője, amelynek építésénél unokaöccse, a legfiatalabb Fischer lány fia, Puntznam Gyula is gyakor-

Apatin látképe az iparos céhlevél fejlécén
(Schmausz János grafikája)

•

nokoskodott. Belőle lett Pártos Gyula, a magyar szecesszió nemzetközi híru műépítésze.

Az apatini Svetozar Marković utca neve régen Schmausz Gasse volt. Melyik Schmauszról kapta a nevét, nem tudni, de bármelyik megérdemelte a tiszteletet.

A fiatalabb testvér, Schmausz Károly (1812–1884) községi jegyzőként élete végéig, fél századon át törődött Apatinnal. Mindig újraválasztották, annyira bíztak benne. Már 1838-ban kitüntette magát, amikor az árvíz idején megszervezte a sikeres védelmet igénybe véve még a bácsszentiváni lovas fogatokat is. Ezért nyilvános hálaadást érdemelt ki a járási és megyei előljáróságtól. Az 1848-as forradalom alatt megtévesztő stratégiával mentette meg a várost: a Duna menti erdőből fákat vágatott ki titokban, azokat feketére festve ágyúcsövekként állíttatta föl a parton a szerb felkelők esetleges támadása ellen, mely egyébként máskor is fenyegetett. Ő írta utána az osztrák hatalomtól

Dr. Schmausz Endre

elrendelt beszámolót a község helyzetéről 1857-ben *Ethnographische-Topographische Beschreibung des Markts Apatin im Temeser Banat und in der Serbischen Woiwodschaft* címmel német nyelven. Ő volt az Apatini Férfidalárda egyik alapítója és első elnöke. Ezen a poszton követte fia, Endre és Antal, végül unokája, Dezső, valamennyien apatini ügyvédek.

Fiai közül dr. Schmausz Endre (1840–1914) volt az az ügyvéd, akinek hírneve Zomboron át Szabadkára és Bajára is eljutott, vagyis idővel megyei alispán és végül Szabadka és Baja főispánja lett. Amikor Szabadka főispánjának választották, ott az utcákon járdát, aszfaltot rakatott, bevezette a gázvilágítást az utcákon, a Palicsi utat fásíttatta, artézi kutakat fúratott, felépíttette a gimnáziumot, az árvaházat és a kórházat. Ezeket látva rövidesen Baja is főispánjának választotta.

Amikor még apatini ügyvédi irodáját vezette, nála gyakornokoskodott a fiatal Csihás Benő, a későbbi zombori polgármester. Később – mint főispán – ő volt Szabadkán a fiatal Raichle Ferenc műépítész esküvői komája. Dr. Schmausz Endre 15 évig volt az apatini iskolaszék elnöke, ő alapította a polgári iskolát, a Bács-Bodrog Vármegye Történelmi Társulatának, a Vármegyei Mezőgazdasági Egyesületnek elnöke és ugyanakkor az adai mezőgazdasági iskolának alapítója volt.

Fischer Ferdinánd alkotása: a Vadászkürt

•

Megszervezte a Baja–Zombor–Újvidék vasútvonal építését. 1889-ben a nagy árvízveszély idején a kormánytól olyan erélyesen követelte a segítséget (főleg pénzben), hogy a megbízott miniszter, Bethlen gróf személyesen jött el a helyszínre, Apatinba.

Kalapis Zoltán ezer biográfiájába nem fért bele egy Schmausz sem, de a még fiókban őrzött 160 életrajz között – vallotta maga az író a zombori Kaszinóban – talán lesz közülük is egy.

DUNAI ÁGYÚK

Részlet Pogány Margit elbeszéléséből

Apatin 1848. Mesélik, hogy március 15-én történt Pesten, megünnepelték a felkelést a szabadságért, az önálló államért; a Habsburgok ellen, az elnyomók ellen. Ott új neveket hallani: Petőfi, Kossuth, Táncsics, mind tehetséges fiatal. A honvédek zászlaja alá hívnak minden hazafit, nagyot és kicsit, öreget és fiatal, szegényt és gazdagot, vagy a saját védelmükre, a nemzetörök zászlaja alá.

Itt is felszólítják őket, a dunai kisvárosban. Védjék meg a Dunát, a szülőföldet, a hazát. Önként jelentkezik harminc legény a honvédséghez. Gazdag, tanult, bátor fiúk, a legjobbak: Karl Marsch, Flesch Ábrahám és Móric, Jakobcsics, Marékovics és Raichle, Vény és Pálinkás... és még néhányan a katonai zenekarba. A város utcáin gyülekeznek a férfiak, csoportosulnak, tárgyalnak, vezéreket választanak a tapasztalt régi katonák közül, hogy megtanítsák őket a fegyverforgatásra. Puskákkal felszerelve egzecíroztatják a kezdőket a város széles utcáin. Más utcában összejönnek a parasztok, hozzák a kaszákat és villákat, hogy azokkal tanulják meg a hadakozást.

Új hír: megérkeztek az első igazi honvédek! A piactéren sátorokban helyezkedtek el. A Zombori út felől terjesztik híruket a gyerekek az utolsó házsorokig. Először a közeli házakból jönnek, majd lassan mind, akik nincsenek kint a mezőn. Legények, hogy gyönyörködjenek a honvédekben, hátha őket is elvinnék. Lányok, hogy mutogassák magukat, hátha valamelyiknek megtetszenek. Asszonyok a kicsikkel ételmet hoznak, kenyeret és szalonnát, főtt tojást, bort és aszalt gyümölcsöt, lisztet és babot, de akad hal is, sőt tyúk és malac.

A község élén már jó tíz éve szolgálja a Monarchiát Schmausz Károly, a főjegyző, aki ért a lakosság nyelvén, akár földművesek, iparosok vagy urak. Most megint itt az alkalom beleavatkozni a polgárok ügyeibe, hogy véletlenül se érje őket kellemetlenség. Összeismerkedik az ideérkezett tisztekkel, és meghívja őket, hogy a helybeli vezetőséggel előkészítsék a haditervet. Visszavonulnak a templom közelében lévő uradalmi kocsmába. Házi bor mellett megtárgyalják és eldöntik a teendőket. Az egyik stratégiai feladat egy szigorú titok.

Nemsokára elvonul a honvédség a helybeli regrutákkal Bácsszentiván felé. A parasztok lovas fogataikkal Dél-Bácskába indulnak. A nemzetőrök olyan beosztást kapnak, hogy a Duna partján őrködjenek egészen a Dráva torkolatáig.

Egyesek kimaradtak volna? A fával dolgozók, kádárok, asztalosok, bognárok és ácsok a község déli határában találkoznak kora hajnalban, de az övéiknek otthon nem árulják el, hogy hová mennek. Szerszámaikat magukkal viszik, és eltűnnek a dunai erdőben. Ahogyan a nemzetőrség elhelyezkedik a Duna közelében, rátalálnak egy különleges erdei műhelyre. Fölfedezték a titkot. Itt vár rájuk a főjegyző és egy sor nagy fekete ágyú. Minden egység átveszi a saját ágyúját, és elvontatja a part mellett kiszemelt lőállásba a víz felé fordítva, hogy megijessze az esetleges jövevényeket. Ebből állt a titok: feketére festett fatörzsek voltak kétkerekű ágyútalpakra helyezve. Az embereknek tetszett a dolog, meg is dicsérték annak az eszét, aki ezt kitalálta.

Már most, hogy a Duna menti veszélyes ágyúk hosszú sora vagy valami más miatt, nem tudni, de mindenesetre jól végződött a dolog. Apatint nem támadták meg, nagyon jól őrizték a hazafiak.

ÉRDEKESSEGEK JOHANN EIMANN KÖNYVÉBŐL

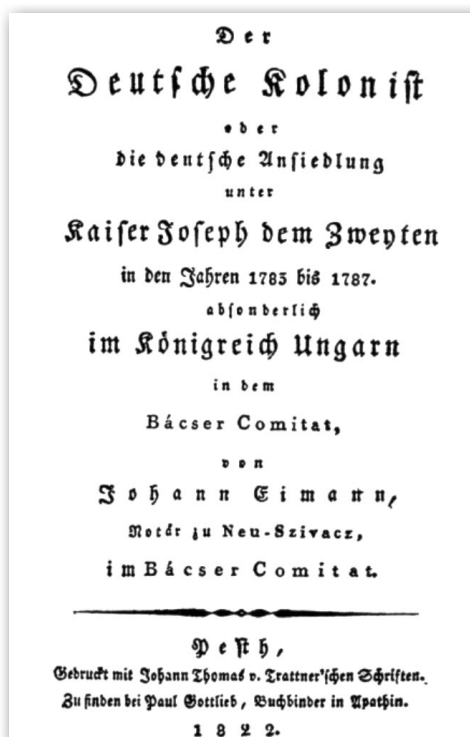
Amennyire II. József osztrák császárra és magyar királyra haragudtak a zomboriak, mert a Ferenc-rendi barátokat kiűzte Zomborból, a német telepesek viszont, akik az ő „Patentjára” érkeztek ide, nagyon lelkesedtek érte, és „örök hálával” emlegették. Ezt az időt, kortársuk Johann Eimann könyvben örökítette meg. A könyv címe *Der deutsche Kolonist*,... Magyarra fordítva a címoldal szövege: „A német telepes, vagy a német telepítés II. József császár alatt az 1783. évtől az 1787.

•

évig, különösen a Magyar Királyságban, a Bácsai vármegyében Johann Eimann jegyzőtől Új-Szivácon, a Bácsai vármegyében. Kapható Paul Gottlieb könyvkötőnél, Apatinban 1822.” Eimann különben a kamarai építészeti számadótiszt is volt, így Kiss József munkatársa a csatornaépítésnél.

II. József megváltoztatta anyjának betelepítési eljárását, és 1782-ben kihirdette „Patentjét” (a telepítés szabályzatát) több pontba foglalva annak feltételeit. Az író említi, hogy ezeket mind következetesen betartották. Például:

- „egy egészen teljes lelkiismereti és vallási szabadság” (Mária Terézia addig csakis katolikus telepeseket engedett a Vajdaságba);

A könyv címlapja

- ☛ „a legidősebb fiú a családban katonai szolgálattól mentes”;
- ☛ „a beköltözés napjától kezdve tíz éven át... minden országos és urasági adó, adomány és teher, akármi a neve, alól egészen fel vannak szabadítva”.

A bécsi és budai jelentkezés és adminisztrációs eljárások után a Bács megyei területre utasított telepések Zomborban, a Telepítési Hivatalban jelentkeztek, ahol fejenként 1 guldent kaptak (az előző 2 után). A családnak ezután járt „egy nagy fejnek, 10 év fölött 2 korona és egy fél mérce liszt, míg egy kis fejnek, 10 év alatt 1 korona és egy mérce liszt, akkor fa, szalma és ecet minden hónapban, amíg a saját házába és udvarába hurcolkodik, és sajátmagát ellátni tudja.” A házakat különben a Kamara építtette. Ideiglenesen laktak a házakban Hódságon, Szentfülöpön, Kerényen és Küllődön.

Részletesen felsorolja, mi minden járt minden egyes családnak (1 tehén, 1 ágy, 1 szalmazsák, 1 rokka, 1 szita, 6 zsák, 1 teknő, 1 balta...), mi járt a földműveseknek ezeken felül (4 ló, szerszámok, föld, kölcsön vetőmag), az iparosoknak 50 gulden a műhelyhez. Minden helység készen kapott templomot teljes felszereléssel, iskolát minden berendezéssel, kórházat gyógyszertárral, pap-, tanító- és orvoslakásokkal. Tíz háznak járt egy kút.

II. József halála után megszűntek a kórházak. Sem a papok, sem a tanítók nem kaptak többé zsoldot. Csak Torzsa, Cservenka és Új-Verbász biztosított a protestáns hívők részéről paplakot, tanítólakást és természetben adományokat az iskolának.

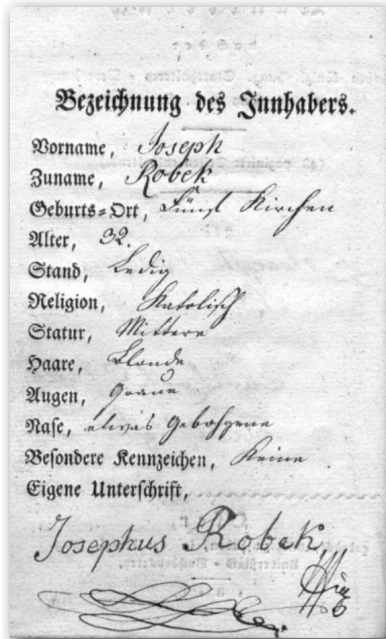
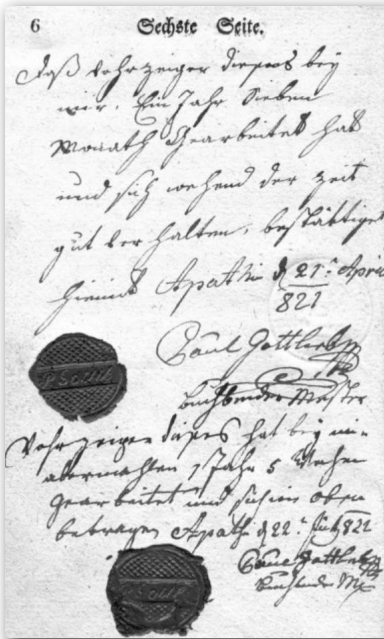
A könyv részletesen beszámol a bácskai Ferenc-csatorna építéséről, és a kamarai javak utána bekövetkező bérbeadásáról négy uraságnak, ezek a (herceg)szántói, zombori vagy apatini, kúlai és palánkai uradalmak. Több helyen említi, hogy főnökével, Kiss Józseffel egy véleményen vannak: a csatorna a jövő nemzedékeinek óriási előnyöket és hasznot fog teremteni.

A sok adat közül még egy: az akkori Bács megyei alispán „Herr Comiliaer Andreas Odry de Pacsér”.

AZ ELSŐ APATINI KÖNYVKÖTŐK ÉS NYOMDÁSZOK

Ilyen különös sorrendben: előbb jöttek a német telepesekkel a XVIII. század közepén a könyvkötők, nyomdász csak később volt Apatinban. Az apatini anyakönyvek adatai szerint 1762-ben Novak Johann, 1764-ben Schliszli Josef, 1804-ben Meisterburg Nikolaus iratkozott fel a lakosok közé, ők voltak az első apatini könyvkötők. A könyveket máshol nyomtatták. A Hamburger-ház padlásán mostanában talált, néhány be nem kötött, de készre nyomtatott imakönyv bizonyítja ezt a szokást. Ezeket Frankfurtban nyomtatták 1830-ban. A könyvkötő adta el a kész imakönyvet.

Többet tudunk Paul Gottlieb műhelyéről és családjáról. Ő volt az, aki az első német telepesekről szóló könyvet, Eimann Johann *Der Deutsche Kolonist...* című könyvét a nyomtatás után bekötötte, és csak önála, Apatinban volt kapható 1822-től. Ezt Pesten nyomtatták. Az író említi a könyvben a kiadót, Paul Gottlieb mestert, akinek terve

Robek vándorkönyvének két oldala

egy jó imakönyv kiadása. Más forrásból is tudjuk, hogy nála készültek az akkor keresett imakönyvek, és nem csak német nyelven. Az iskolát is ellátta szükséges nyomtatott és egyéb papírárúval. Apatinban már 1750 óta folyt rendszeres tanítás.

Paul Gottlieb alkalmazottja volt 1819-től a pécsi születésű Joseph Robek könyvkötő, aki akkor budai mesterétől Karl Seydeltől (Buchbinder Meister zur Zeit Gesellenvater) Apatinba jött, és itt maradt. 1828-ban meg is nősült. A német telepesekről szóló könyv befejezésén biztosan részt vett, hiszen vándorkönyvében Gottlieb 1824-ig igazolta, hogy nála dolgozik.

Ez idő alatt indult el vándorújtára az apatini Johann Grünaer könyvkötősegéd, aki 1820-ban, 19 évesen (valószínűleg Gottlieb műhelyéből) Pesten és Pozsonyon át végigjárta az osztrák és német könyvkötőműhelyeket, 1825-ig több mint harmincat. Visszatérve föltételezhető, hogy Gottlieb cégében dolgozott, és még ugyanabban az évben meg is nősült. Elvette Csihás Katalint, a tekintélyes fafeldolgozó műhely tulajdonosának lányát, akinek Simon bátyja akkor Pesten járt vándorúton apja mesterségét tanulni, két öccse pedig később Pesten orvosnak tanult (dr. Csihás József és dr. Csihás Ferenc).

Paul Gottlieb (Christian és Katarina fia) nagy tekintélyt szerzett Apatinban. Az 1824-ben tervezett kálvária építésének kezdeményezői között volt, méghozzá nem kis anyagi hozzájárulással. Nagyapja, Sámuel, aki az első apatini telepesek között volt (1765-ben érkezett Apatinba), Breslauból jött protestánsként, és valószínűleg azonnal áttért a katolikus hitre, ahogyan azt Mária Terézia elvárta a bevándorlóktól. Paul Gottlieb fia, Martin, apja műhelyéből Zomborba került, és már 1835-ben saját nyomdászati céggel rendelkezett.

AZ ELSŐ ZOMBORI NYOMDA

A *Bács-Bodrog vármegye monográfiája* első kötetének (1909) 228. lapján olvashatjuk Zombor iparáról: „Legrégibb és legnagyobb nyomda a Bittermann Nándor és fia könyv- és nyomdájá”. Ez a zombori nyomdákat és nyomdászokat-könyvkötőket először említő dokumentum azonban rossz adatot közöl. Nem a Bittermann nyomda volt Zombor első nyomdájá.

•

Gottlieb Márton könyvkészítéssel és -kereskedéssel foglalkozó iparos 1835-től kezdve működött Zomborban. Bittermann csak 1850-ben kapott engedélyt nyomda nyitására Zomborban.

A *Letopis Sombora 1801–1860* (szerkesztette Milenko Beljanski) tíz alkalommal említi Gottlieb Márton iparos hivatalos együttműködését a város közigazgatásával 1835 és 1860 között:

1849-ben kéri az adó csökkentését, mert a forradalom miatt sem a rendelés, sem a forgalom nem volt kielégítő. Ezt ismételten kéri a következő évben.

1852-ben ellátta az iskolát papíráruval, és elcserélte a Szent György temető melletti földbirtokát két hold „čajerska zemljáért”.

1855-ben beszerzett az iskolának három földrajzi, négy közép-európai térképet és nyolc földgömböt.

1856-ban 1707 adókönyvecskét készített a városnak.

Id. Falcione Lőrinc ajánlatára 1859-ben megválasztották az új templom építkezési bizottságába.

1860-ban Gottlieb Márton ajánlatára Vágner András zombori nyomdászt bízták meg, az itteni nemzetek nyelvén nyomtasson adókönyvecskéket. Ebben az évben a templomi bizottság adományo-

A zombori új templom végre készen 1910-ben

zójaként két misekönyvet ajándékozott a jövendő templom részére. Szintén ebben az évben, egy Szabadkára összehívott többnemzetiségű tárgyaláson Gottlieb Márton képviselte a zombori küldöttségben a magyarokat.

Milka Ljuboja történész 2007-ben írja a Zombori Városi Múzeum évkönyvében, hogy a zombori önkéntes tűzoltótestület 1859-es határozata szerint Zombornak öt tűzrendészeti intézője között a belsővárosi intézőnek Gottlieb Mártont nevezték ki.

Martin Gottlieb, a hírneves apatini Paul Gottlieb könyvkötő egyetlen fia fiatalon, 1826-ban feleségül vette Peidelhauser Katalint, akinek az anyja Latinovits lány volt. Az 1719 óta nemes Latinovitsok Bácska leggazdagabb családjai közé tartoztak, és Zombor polgári és hivatalos életében a XIX. században végig aktívan szerepeltek. Talán az ő hatásuknak köszönhetette Gottlieb életének alakulását, sikerét.

Amikor 1850-ben Bittermann (aki Szabadkáról jött Zomborba) nyomdát nyithatott, rövidesen még négy nyomda nyílt a városban.

RÉGI APATINI NYOMDÁSZOK ÉS KÖNYVKÖTŐK

Az apatini Véber család gyűjteményében van néhány, nyomdából származó tárgy: egy kisméretű „regál” (betűszekrény), melyben nyomóformák kiegészítő részei vannak a négy fiók rekeszeiben, ezenkívül imakönyvek befejezetlen állapotban, kivéve egyet, melyet akár a könyvkötés remekművének nevezhetnénk. A régi Hamburger-házban (Petar Drapšin utca) a ház mostani tulajdonosa a padláson találta meg ezeket, és megőrzésre átadta az ismert gyűjtőcsaládnak. A díszes, dombormintás fedőlapon közepén fehér elefántcsont-utánezatból készült feszület helyezkedik el, a borítót pedig sárgaréz csat fogja össze. A belső címlapon a cím: *Katholische Aufmunterung*, alatta: *Dritte Auflage*, legalul pedig: Apatin, Druck und Verlag von Josef Beißmann; a kiadás éve hiányzik. Nekem is van egy példányom ebből a könyvből, amelyben a valamikori tulajdonos az 1893-as bejegyzést hagyta. Ha ez a harmadik kiadás, akkor az első már jóval előbb elkészült. A könyv méretei: 16 × 11 × 3,5 cm, 560 oldalas, ebből 90 oldalon imaszövegek, a többi pedig 324 egyházi ének verses szövege. Ezekből ma már talán tízet sem énekelnek.

Hamburger József (1870–1954) Siklósról jött a XIX. század vége felé könyvkötőlegényként Apatinba, a Beißmann céghez, és ott nem-sokára elvette feleségül mesterének egyetlen gyermekét, Helénát. Idővel a nyomda már elavult fölszerelését a padlásán raktározta el. Apósa műhelyében csak a könyvkötést folytatta, de már modernebb eszközökkel. 1921-ben az Apatinban megrendezett második ipari kiállításon könyveinek jó minőségű kötéséért ki is tüntették. Végül már csak a könyvkereskedés maradt a munkahelye 1945-ig. Hamburger könyvkereskedése az utcája elején, a Fő utcához közel volt. Imakönyveken kívül több nyelven főleg gyermek- és ifjúsági irodalomból volt szép választéka. Gyermekkorunkban nála vásárolták számunkra szüleink az ajándék könyveket. Fia a családjával Budapesten élt, nyaranként meglátogatta édesapját, és ilyenkor Frici, a bátyámmal egyidős unoka a mi játszópajtásunk volt. Rajtunk kívül akkor alig volt hasonló korú magyarul beszélő gyerek a városban. Amikor a háború végén minden üzlet megszűntettk, Hamburgert könyvkötő-munkaerőként átírányította az új hatalom a Szavadill céghez, mely Apatin legjobban felszerelt nyomdája volt (a Jugoszláv Királyság idején országos viszonylatban is).

A Hamburger kötésében megjelent Beißmann-féle imakönyv és annak első oldala

Ott dolgozott időskorában, amíg meg nem szüntették ezt a céget is, és ő nyugdíjas nem lett.

A hírközlő sajtótermékek, vagyis az újságok az 1800-as években már a mi vidékünkön is elterjedtek. Új igény az újságolvasás, új foglalkozás az újságírás, és a nyomdáknek új lehetőség a sajtó nyomtatása.

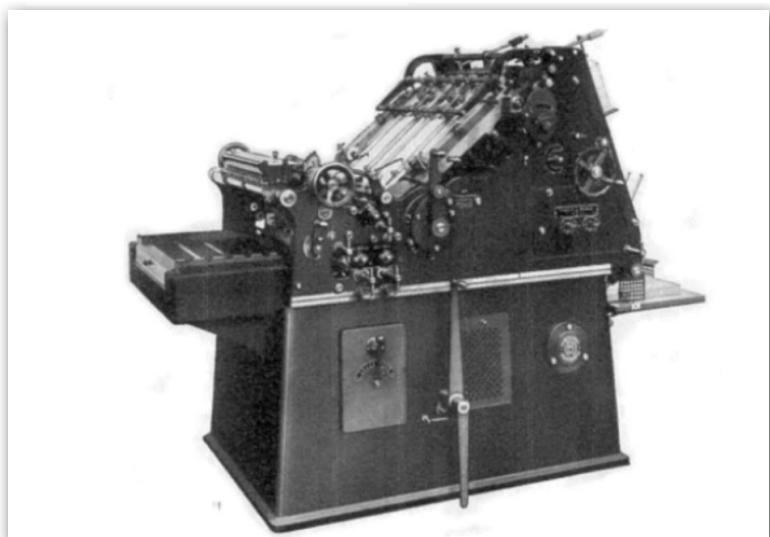
Az első apatini újság, a *Bács-Bodrogher Zeitung*, a „Gaszmatyi” lapja 1899-ben jelent meg. Mathias Gaß (1873–1941) a főutcán nyitott nyomdát. Hetilapjának ő a tulajdonosa, kiadója, szerkesztője és nyomdása egy személyben. Tudást és tapasztalatot Magyarországon, Ausztriában, Csehországban, Németországban, Franciaországban, Belgiumban és Angliában szerzett előzőleg több éven át. Lapjának alcíme: „politikai szabadelvű szerv”. Később változtatott a lap címén és alcímén is, de lényegében politikai propagandát terjesztett a németországi háborús előkészületeket támogatva vallásellenes uszítással.

1935-ben ellenfele akadt a *Die Donau* hetilap formájában, melyet Lotterer Antal, fiatalabb nyomdász, szintén egy személyben adott ki, szerkesztett és nyomtatott, de mérsékelt, békés szándékú cikkekkkel. Már az első szám megjelenése után Berencz Ádám, az új templom plébánosa, a híres szónok vette át a hetilap szerkesztését és kiadását. Berencz sokkal merészebben támadta Gaszmatyi nézeteit, és így védte a katolikus világnézetet a háború alatt is, egészen 1944-es letartóztatásáig. A lapot Berencz szerkesztésének idején a Szavadill nyomdában készítették.

Szavadill József még 1889-ben alapított nyomdát Apatinban. A helybeli fejlett ipar és a magánrendelők igényeinek tett eleget, de könyveket is nyomtatott (Stefan Baßler – Jakob Becker: *Kurze Geschichte...*, az apatini templom története stb.), könyvkötéssel is foglalkozott, és a terjesztést saját könyvkereskedésében végezte. A céget az alapító halála után (1924) fia vezette tovább, aki felújította a műhelyt, új gépeket szerzett be (Szegeden és Lipcsében tanulta a szakmát). A belgrádi ipari kiállításon 1938-ban megvette az akkori Jugoszlávia első cillinderautomata nyomógépét, így az ország legmodernebb nyomdája lett. A nyomda mellett pecsétkészítéssel is foglalkozott. Ez utóbbi miatt összeköttetésben volt a zombori Bosnyák nyomdával. Bosnyák Ernő ugyanis a filmkészítés mellett és közben is megmaradt eredeti foglalkozásánál, a pecsétkészítésnél, a nyomdászatnál. Ernő bácsi a legfiatalabb Szavadillnak, aki akkor, a XX. század ötvenes éveiben

•

diák volt Zomborban, be is mutatta néhány filmjét, amikor nála járt pecsétügyben iskolatársával. Igaz, a gépet a fiúknak kellett tekerniük, mivel az a koros filmesnek már nehezebbé esett.

Szavadill József • Szavadill Gyula • A Jugoszláv Királyság legmodernebb
nyomdagépe, a Victoria Kastor

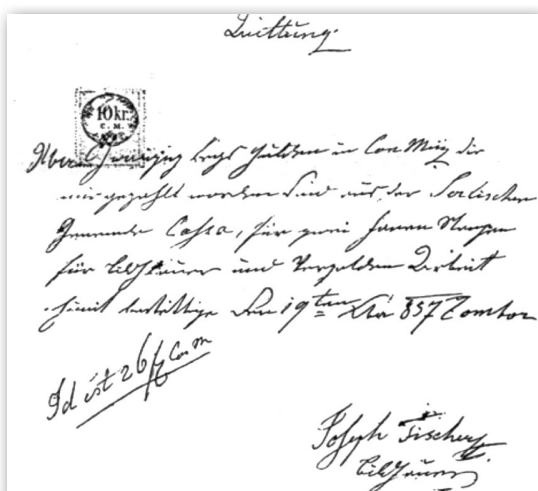
•

A Szavadill nyomda jó és messze szálló híret bizonyítják azok az esetek, amikor a Jugoszláv Királyság idején a déli országrészekből Apatinba érkeztek a gyerekek nyakukba akasztott táblával: Savadil – Apatin felirattal. Szüleik küldték őket mesterséget tanulni. Ez az üzem is megszűnt 1948-ban a „nacionalizálás” rendelete alapján.

AZ ORGONAÉPÍTŐ FISCHER ÉS UTÓDAI

1824-ben jelent meg Pesten Michael von Kunitsch nyugalmazott professzor könyve, a *Topographische Beschreibungen des Königreiches Ungarn und seiner Einverleibten Provinzen*, melyben az író beszámol 1822-ben Apatinban tett látogatásáról is. Az ekkor itt élő és működő szakemberek közül legtöbbet Caspar (Gáspár) Fischerrel (1772–1829) foglalkozik, aki orgonaépítő és mechanikus, a „leghíresebbek és legügyesebbek közé tartozik az országban... különben pedig, becses jellemű, minden jó és szép iránt szeretetet és hajlamot mutat”.

Magyarország későbbi, leghíresebb orgonaépítője, a pécsi Angster József, aki Párizsban is tökéletesítette tudását, a korábbi orgonák közül szintén Fischer alkotásait dicséri; szerinte sem kortársai, sem tanítványai nem tudták fölülmúlni. Még újabb Ladislav Šaban megállapítása

Fischer Joseph számlája a zombori szerb községi pénztárnak

•

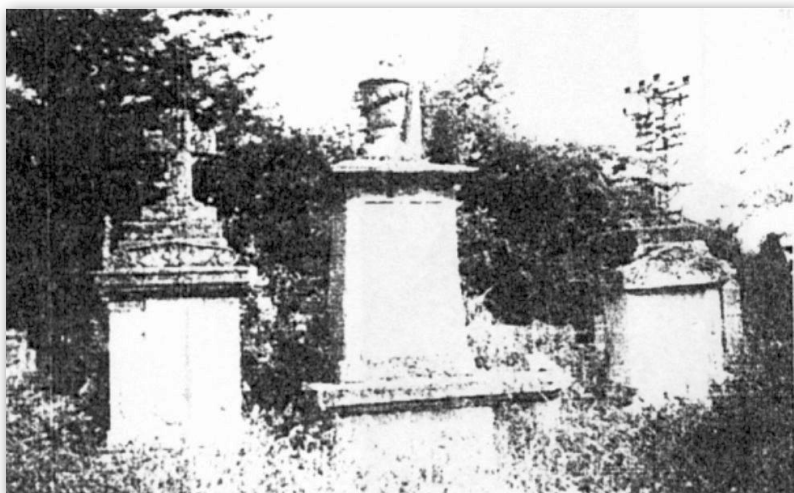
Starije orgulje Osijeka i njihovi graditelji című könyvében: „Fischer a technológiai minőségen túl művészi minőséget is biztosított orgonáinak, a hangok kitűnő harmóniáját.”

Föltételezhető, hogy Fischer az apatini Pump cégnél tanult, mely 1792-ben a gombosi templom orgonáját készítette el, viszont a bonyhádi Roth Józsefnél és a szegedi Roth Christiánnál is dolgozott. 1795-ben vállalta az akkor épülő apatini Mária mennybemenetele templom részére az orgonát megépíteni, és két év alatt el is készítette. 100 évi használat után cserélték fel a mostani Angster orgonával.

A környéken sok orgona készült Fischer műhelyében (Torzsa, Szivác, Valpovo, Cséb, Hódság, Kerény, Eszék stb.). A későbbi zágrábi és eszéki orgonaépítők (Werle, ifj. Pump, Fabing) nála tanultak, akárcsak középső fia, Johann is, aki apja halála után befejezte az eszéki orgonát.

Fischer legidősebb fia, Joseph szobrász lett. A zombori Szent György pravoszláv templom levéltára őrzi azt a számláját, amelyet 1857-ben adott be a szerb községi pénztárnak szobrászati és aranyozási munkájáért.

Ferdinánd, a legfiatalabb Fischer fiú (1812–1868) műépítész volt. Ő építette Zomborban a Hotel zum Kaiser der Franzosen nevű (1856-ban készült el), később Vadászkürtnek nevezett szállodát, mely most a régi Sloboda.

Fischer Gáspár családi sírhelye

Fischerék lányai a város, illetve a környék legelőkelőbb családjainak fiához mentek feleségül: Birly-, Schmausz-, Weindl-, Schwerer-, Puntzmann-nék lettek.

A család eredeti sírja most is megvan az apatini temetőben három sírkövel: a családfő síremléke felesége és egyik kislánya síremléke között.

Caspar Fischer sok leszármazottja közül a legnagyobb sikert unokája, Pártos Gyula (1845–1916) műépítész, a magyar szecesszió egyik Európa-hírű megteremtője érte el.

Fischerék legfiatalabb lánya, Magdaléna, Puntzmann Adalbert ügyvéd felesége lett. Házuk a park oldalán a későbbi Récsei ügyvéd háza volt eredetileg. Apatinból később Nagybecskerekre költöztek, ahol fiai a gimnáziumot fejezték be, és utána Budapesten jártak egyetemre. Béla jogot végzett, ügyvéd és jogi könyvek írója, Gyula műépítész, Imre pap lett. Később mindhárom fivér Pártos névre változtatta vezetéknevét.

Gyula már a zombori szálloda építésében is részt vett nagybátyja (és keresztapja), Fischer Ferdinánd mellett, viszont Budapesten az akkor legismertebb építésznél, Ybl Miklósnál, annak tervezőirodájában gyakornokoskodott. Ybl az akkori Budapest összes fontosabb középületének tervezője és a budai vár bővítésének kivitelezője volt, amiben Pártos is részt vett.

Berlinben 1866-ban diplomázott, majd német- és olaszországi tanulmányútja után, 25 éves korában Lechner Ödönnel, évfolyamtársával saját tervezőirodát nyitott. Az akkori Buda és Pest egyesítése folytán a császárságtól is támogatott újításoknak nyíltak ekkor beruházási lehetőségek. A két építész a Bécsből induló Jugendstil (a müncheni *Jugend* [Fiatalság] című folyóirat után) hatására a magyar népi díszítőelemekkel gazdagítva új stílust, a „magyar szecessziót” teremtette meg. Közös terveik sikere után az egész ország igényelte az új magyar szecessziós épületeket.

Az ő terveik alapján épült a budapesti Iparművészeti Múzeum és Főiskola, a szegedi városháza, Kassán a Felső Leányiskola, a kecskeméti és szombathelyi lovassági kaszárnya, a gimnázium épülete Karlócán, a szabadkai Leovits-palota, valamint a nagybecskereki városháza.

Pártos Gyulát 1870-ben, a párizsi nemzetközi kiállításon Officier d' Academie ranggal tüntették ki. Önálló terve alapján készült

•

1874–75-ben az apatini Polgári Iskola (most zeneiskola) és a zombori vármegyeháza épülete.

2006-ban tudósítója lettem a budapesti német nyelvű *Neue Zeitung* hetilapnak. A lap részére írtam erről a nevezetes apatini családról és utódairól is. A cikk 2006 augusztusában jelent meg *Die Orgelbauerfamilie Fischer von Apatin* cím alatt. Ezután érkezett a címemre egy levél a főszerkesztőtől, Johann Schluthtól. Ezt írta (németül): „Tudósításával Fischer orgonaépítő-mesterről, melyet éppen közöltem, rendkívüli örömet szerzett nekem. Ugyanis utánanéztam a családfámnak, és fölfedeztem, hogy ő egyike az ősapáimnak.” Azután leírja, hogy Gáspár lánya, Anna férjhez ment Birly Józsefhez, az ő lányuk stb., stb., míg eljut az ükapától dédapjáig, és hogy ezek képei az ő házuk falán lógnak. Barátságos üdvözlettel búcsúzik.

Magam is megörültem a levélnek, és később a személyes találkozásnak is.

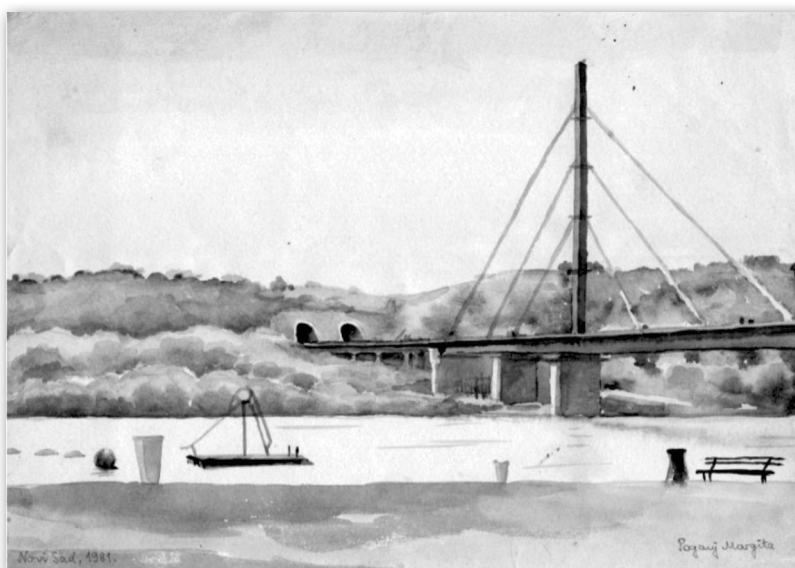

A budapesti Iparművészeti Múzeum (Pártos és Lechner műve)

NIKOLA STANKOVIĆ VASÚTÉPÍTŐ MÉRNÖK

A *Somborske novine* 2010. szeptember 17-ei számában bejelentette, hogy aznap Sztapáron a Vajdasági Vasúti Társaság tagjai az Európa-hírű vasútépítő mérnökről, a sztapári Stanković Nikoláról emlékeznek meg. A szöveg szépséghibája, hogy akinek tiszteletére alakult az egyesület, annak még a vezetéknevét is hibásan közölték: Stamenkovićot írtak Stanković helyett. A másik baj az, hogy Sztapáron nemigen tudnak Stankovićról, és a zombori község sem dicsekszik vele, pedig volna miért.

A *Pruge & vozovi u Vojvodini* című, 2002-ben megjelent könyvben (PČESA) ezt írja prof. dr. Dragoljub Prodanović: „A Fiume felé épülő vasútért elismerést érdemel a zombori mérnök, Ambrozovics Béla (1835–1905), aki miniszteri tanácsos és a Magyar Államvasutak ellenőrzésének főnöke, egy ideig pedig a Magyar Mérnökök és Építészek Országos Egyesületének a titkára is volt... Még jelentősebb volt a vasútvonal tervezője, földink, a sztapári születésű Nikola Stanković

Az épülő újvidéki híd. A háttérben a valamikori vasúti alagutat ismétlődő új megoldás (A szerző akvarellje)

•

(1843–1930). Ő tervezte a Baja–Zombor–Újvidék, Szabadka–Újvidék vasútvonalakat, valamint több más vonalat Észak-Magyarországon és Erdélyben is... 1867-ben fejezte be a prágai Politechnikai Iskolát, és karrierjét Pesten kezdte meg. A Szeged–Szabadka vasút igazgatója. Rendkívüli ember, jövőbelátóan megírta *Az ember útja a Holdra* című könyvet.” Életében négy ország uralkodójától kapott kitüntetést. Amikor 1912-ben a szerb állam vasútépítést tervezett, kölcsönkérte a magyar államtól Stankovićot, és amíg itt dolgozott, megírta a szerbiai vasúttörvényt is. Az első újvidéki hídra (Baumann Károly tervei alapján készült a péterváradai vár alatt ásott vasúti alagúttal egyetemben) – az újonnan megépült Szabadka–Zimony vasútvonal részére – Stanković építette a vasúti síneket. Az aradi körzet vasútjainak vezérigazgatói székéből vonult nyugdíjba. Doroszlón (lánya ott volt tanítónő) halt meg, de Sztapáron temették el. Az ő sírkövét nem döntötte le a sztapári temetőben garázdálkodó sírromboló, bár az is elég, hogy a sírkövön hibásan van feltüntetve halálának éve (1931).

A szeptember 17-ei sztapári megemlékezés alkalmával a Vajdasági Vasúti Társaság jelenlévő tagjai és résztvevő vasúti szakemberek és egyetemi tanárok először Nikola Stanković sírját látogatták meg, utána pedig vetítéssel egybekötött előadást hallgattak meg róla és egy legalább olyan híres korabeli mérnökről, Dobrivoje Božićról, aki ugyan nem volt környékünk szülötte, de az ő szabadalma alapján készült a (nem csak) vasúti légfék, melyet az egész világon használnak ma is.

Nikola Stankovićról valóban sokat tud Radivoj Stokanov, a Zombori Városi Könyvtár egyik vezetője (aki szintén sztapári születésű), viszont amit ő híres földijéről eddig közölt, az nem volt elég ahhoz, hogy legalább egy utcát neveztek volna el róla falubelije.

A Vajdasági Vasúti Társaság azon munkálkodik, hogy a Regőce–Zombor–Sztapár–Hódság vasútvonalat újraélesszék.

AZ ELSŐ BÁCSKAI VASÚT

Amikor az 1860-as években Magyarországnak már 1800 km-es vasúthálózata volt, elkezdődött a vasútépítés az ország déli részén is. A terv összekötötte Szegedet Fiumével, az Adriával, Bácskán, Szlavónián és Horvátországon keresztül. Bácskai állomások a terv szerint Szabadka,

Bajmok, Zombor, Apatin, Szond és Gombos. Eszerint egyetlen további akadály a Duna, melynek nincs hídjja.

Gróf Ferdinand de Lesseps akkoriban építette mérnöki karával (Rondin és Eiffel) a Szuezi-, majd a Panama-csatornát, ahol gőzkom-
pokokat is alkalmaztak. Ilyet rendelt tőlük a magyar állam a gombosi
Duna áthidalásához Gombosnál. 1869. szeptember 11-én adták át

A vasúti komp és a híd Gombosnál

•

használatra a gombosi kompot (a Szezei-csatornát 27 nappal előbb, augusztus 15-én).

Hiába volt komp, hiányzott az odavezető vasútvonal Zombor felől: az apatini községi előjáróság nem engedélyezte a termőföldek kettévágását egy vasút kedvéért. Ezért az eredeti tervet meg kellett változtatni. Az új terv alapján a vasútvonal Bácsszentivánon át vezetett Gombos felé. Több mint egy évig „parlagon hevert” az új komp, és csak 1870. december 20-án vitte át először a vonatot a Dunán horvát területre.

Schmausz Endre, az apatini származású megyei főispán 1900-ban húszmillió koronát biztosított volna az apatini vasútvonal megépítéséhez, de az apatiniak elutasították. Negyven év dacoltak, inkább lófogattal közlekedtek és szállítottak. Közben felépült a gombosi híd. Gombos, az Apatini járás legkisebb faluja már negyven éve vasúti gócpont, most már híddal is dicsekedhetett: 1911. november 3-án ment át rajta az első vonat.

Amikor Aman Bálint lett az apatini községi tanács elnöke 1908-ban, elnöklésének négy éve alatt sikerült meggyőznie a polgárokat, hogy végre létesítsenek kapcsolatot a modern világgal. 1912. augusztus 14-én futott be az első mozdony Zombor felől az apatini vasútállomásra.

A vasutas szakma iránt óriási érdeklődés mutatkozott. Sok előnnyel járt: állami szolgálat, biztosított lakás, egyenruha, kedvezmények... Ezért szigorú követelményekkel szabályozták az elhelyezkedést. Iskolázás és vizsgáztatás előzte meg. Magasabb rendű beosztáshoz szükséges volt a budapesti vasúti tisztképző tanfolyam elvégzése, melyet sokféle feltétel mellett és csak érettségivel lehetett elkezdni. Kilenc szaktananyag mellett kötelező volt a német nyelvtudás is.

Az 1898-as *Kincses Kalendárium*ban a *Vasúti tisztképző tanfolyam* cím alatt még ezt is olvashatjuk: „Fölvétetnek továbbá azok a gyógyszerészek is... végül ama horvát-szlavón gyógyszerészek is, kik a gyógyszerészeti tanfolyamra fölvétetvén, illetve azt elvégezvén, a szigorlatot sikerrel letették.”

Vajon miért volt a vasútnak akkora érdeklődése a patikusok iránt?

KÓRUSTALÁLKOZÓK ZOMBORBAN

A zombori Srpsko pevačko društvo jubiláris ifjúsági kórusfesztiválján (140 éve alakult) 2010 októberében városunkban kilenc ifjúsági énekkar találkozott. A zombori Iuventus Cantat fogadta a verseci, a niši, valamint két belgrádi kórust, külföldről pedig a kotori, a maribori, a Banja Luka-i és egy romániai énekkar lépett fel. Az ünnepély zárókoncertjén, melyen mindannyian fölléptek, legtöbb sikere a belgrádi Obilić Akadémiai Kórusnak volt, amelynek karnagya, Darinka Matić-Marović (idős kora ellenére) személyes irányításával fokozta az ünnepély hangulatát.

Hasonló kórustalálkozó Zomborban máskor is volt, talán még nagyobb sikerrel, mert valamikor jól értettek a parádés ünnepléshez. Ilyen volt 1937-ben a Zombori Magyar Iparos Dalárda 50 éves évfordulójának megünneplése. Ebből az alkalomból egy kis könyvet is kiadtak *Zengjen a dal* címmel, és tartalmazta az ünnepi műsort, az üdvözlőbeszédeket, a résztvevő kórusok csoportfelvételeit, az énekesek névsorát, valamint a jubiláló Zombori Magyar Iparos Dalárda történetét. Az ünnepély Svetozar Stanković miniszter védnöksége alatt zajlott le. A műsorban két hangverseny volt, huszontkét vendég kórus föllépésével, miután

A Zombori Magyar Iparos Dalárda Hengen Mátýás karmesterrel
az 1950-es években

előzőleg mindannyian részt vettek az ünnepi zászlószentelésen. A dalárda zászlóanyjának, Zwirschitz Károlynénak előző este szerenádokat adtak. Reggel hattól kezdve fogadták a vasútállomáson az érkező vendég kórusokat, onnan az ünnepélyes menet a városháza elé vonult. Ezután a Sokol Otthonban a zászlóanya átvette a dalárda zászlóját. Utána a karmeliták templomában az istentisztelet keretében a zászlószentelés is lezajlott. A szentmise alatt a zombori Cecília kórus énekelt, dr. Kiss Lajos vezényelt öccse, János orgonakíséretével. Délben kezdődött a Sokol Otthonban a hivatalos jubileumi ünnepség. Először az összes kórus az állami himnuszt énekelte közösen (szerb, horvát és szlovén nyelven), majd az ünnepi beszédet Svetozar Krotin mondta szerbül és Magassy Antal magyarul. Ezután két kórus énekelt: a zombori szerb templomi énekkar dr. Kiss Lajos vezényletével, szólót énekelt Tábori Ina, a szilberek Lyra dalárda németül énekelte Beethoven *Éji himnuszát* Molnár Elemér vezényletével. Az előbbi volt a legnépesebb kórus 76 taggal, az utóbbi viszont a legkisebb tizennyolc énekesssel.

A jubiláló kórus karnagya, Hengen Mátyás (1890–1971), a zomboriak Matyi pátere fél évvel később nyílt levélben fordult a jugoszláviai magyar polgárokhoz, melyben a magyar dalárdák megmaradásáért aggódott, és újak megalakulását sürgette. Idézet a levélből: „Nálunk... alapszabályszerű dalegylet mindössze tizenhét létezik... ugyanannyi vett részt 1937-ben ugyancsak a sombori magyar iparos dalárda ötven éves jubileumára rendezett dalos ünnepélyen... a jugoszláviai magyarságnak mint kisebbségnek egyenesen lélektani és létkérdésszerű kötelessége a magyar dal ápolására nagyobb gondot fordítani.” Aláírta: „dalostestvéri üdvözléssel Hengen Mátyás, a magyar dal igénytelen harcosa”.

Matyi páter már a húszas években bejárta az iparosdalárdával egész Bácskát, Budapesten is voltak. Később a Kaszinó dalárdáját és a vasutasénekkart is vezényelte, végül az apatini Petőfi Sándor Művelődési Egyesület énekkarát is vezette az ötvenes években. A két háború között a zombori Magyar Polgári Kaszinó kultúrélete szinte elképzelhetetlen volt Hengen Mátyás nélkül.

A POLGÁRI KASZINÓ DALÁRDÁJA

Nehéz megállapítani, hogy hány éves a mai Zombori Magyar Polgári Kaszinó énekkara, de idősebb, mint 140 éves szerb kollégája. Ugyanis számtalanszor változtatta a nevét, a meglévő dokumentumok sem egybehangzóak. Vagy 1862-ben, vagy valamelyik ahhoz közeli évben alakult.

Az 1848-as forradalmat követő korszak nyomasztó hangulatát enyhítette a zombori polgárság egyesületbe tömörülése éneklés céljából. Megalakult a Männergessangverein 1858-ban. Magyarul énekelni külön egyesületben kockázatos lett volna, így mindenki a német dalárdában énekelt. A 60-as évek enyhülést hoztak, és a magyar énekesek kiváltak a Casino-egyletbe tömörülve, ahol a Polgári Casino dalárdája nevet vették föl. A későbbi alapszabály szövege szerint: „a Polgári Casino kebelében alakult dalárda saját körében önálló egyesület, de tagjai egyúttal a Casino-nak is tagjai... [...] Az egyesület alakuló gyűlését 1867 áprilisában (húsvét másnapján) tartották meg az Elefánt vendéglőben”

A kaszinó emlékfüzete 1992-ből • A Zombor és Környéke 1997-ből

•

– írja Muhi János *Zombor történetében*. A Zombori Magyar Polgári Kaszinó működésének tartalmát a dalárdája adta meg, akárcsak most is, rendszeres énekpróbákön való találkozásokkal. Az akkori énekesek és pártoló tagjaik színelőadásokat és más műsorokat is szerveztek. Muhi írja: „sokáig egyetlen olyan egyesület volt a Kaszinó, illetve e Kaszinó Dalárda, amely nyilvános műsoraival jelentkezett a közönség előtt és ezzel színt, mozgást, életet vitt be az akkori Zombor pangó, eseménytelen társadalmi és kulturális életébe, felébresztette az igényt a város lakosságában a nemesebb szórakozás iránt, az érdeklődést a zene-, dal- és színművészet iránt, s mintegy szálláscsinálója volt a később alapított Városi Színháznak és Zeneiskolának. [...] Idővel valóságos kultúrgóccá vált: befogadta az Iparos Dalárdát, lehetőséget nyújtott a műkedvelő zenekar és a színjátszók köre megalapítására, melyeknek otthont és anyagi támogatást, működési keretet biztosított.” Később a Magyar Olvasókörrrel közösen szervezett akcióval Népművelési Szövetséget hoztak létre a lakosság műveltségi szintjének emelésére, mivel megdöbbentően sok volt az analfabéta. Megalakította a Tűzoltótestületet, és szorgalmazta az iparkiallítás megszervezését. Az egyesületben egyre több volt az olyan tagok száma, akik vezető szerepet játszottak a megyei és városi közgazgatásban.

Egyesületi helyiségeik a kibérelt Falcione-házban voltak. A Kaszinó saját épülete 1882-ben épült fel, tíz év múlva kibővítették.

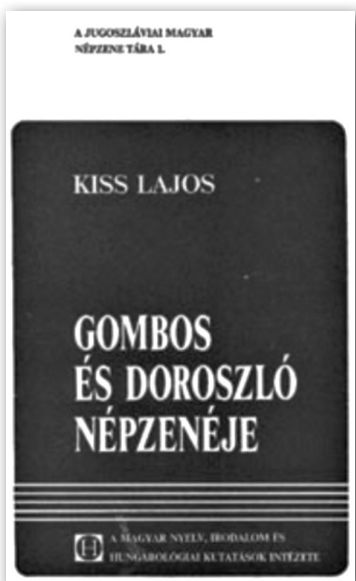
A dalárdának sok karmestere volt a majdnem másfél évszázad alatt id. Thim Józseftől Povázsán Lászlóig. Köztük volt Lányi Ernő, Hengen Mátyás, Koberszki József, Balázs László... Büszkéek lehetünk arra, hogy a zombori születésű dr. Kiss Lajos Európa-hírű magyar népzene kutató a dalárda aranykorában annak karmestere volt.

A kaszinó mai, tatarozott épületében is aktív a dalárda. Reméljük, hogy ezután is kitartanak Hengen Mátyás kívánsága szerint, aki követendő példának ajánlotta a szerb verset: „Pesma nas je održala, njoji hvala.”

DR. KISS LAJOS NÉPZENEKUTATÓ

Zombor egyik nagysikerű szülötte volt dr. Kiss Lajos (1900–1982), a Vajdaságban élő magyarság népdalának első érdembeli felfedezője és népszerűsítője. Szülővárosában a zeneiskolának, majd Újvidéken a konzervatóriumnak az igazgatója, egyben híres karmester, népzenekutató, zeneszerző és végül a bölcsészettudományok doktora és a zenetudományok kandidátusa volt.

Eleinte Belgrádban a Jugoszláv Akadémia énekkarának, később a Győri Zenekonzervatórium és Filharmóniának a karnagya, majd a Magyar Tudományos Akadémia Népzenekutató Csoportjának főmunkatársa. A *Magyar Népzene Tára* könyvsorozat két kötetének, a *Lakodalomnak* és a *Síratóknak* a szerkesztője. Ebben a sorozatban a *Rozmaring* című füzet kizárólag az ő gyűjtését tartalmazza, de más virágról elnevezett füzetekben is van tőle gyűjtött dal (*Rezeda, Rózsa, Viola...*).

Dr. Kiss Lajos

•

1938-ban Kodály Zoltán rádióelőadása után kezdett Kiss Lajos Kodály mintájára az összes jugoszláviai magyarlakta vidék népdalainak a gyűjtésébe: Muraközben, Szlavóniában, a Drávaszögben, a Bácskában, a Bánságban és az al-dunai bukovinai telepések között. 1944-ben a kisköszegi hegyoldal óvóhelyein légitámadás alkalmával is jegyzett fel dallamokat. Első kiadványában 108 magyar népdalt jelentetett meg, de a gyűjtést folytatta, és körülbelül 6000 népdalt gyűjtött össze 1972-ig az előbb említett vidékekről. Ebből a gyűjtésből jelent meg 1974-ben a *Horgosi népdalok*, 1982-ben a *Gombos és Doroszló népzeneje*. Az *Al-dunai székeleyk népdalai* és a *Szlavóniai szigetmagyarság népdalai*, majd a *Drávaszögi magyarok dalai* című kötetek már halála után, Bodor Anikó zentai népzenekutató gondozásában jelentek meg.

Kiss Lajos számos tanulmánya a magyar és a szomszédos népek zenéjének összehasonlító vizsgálatával foglalkozik. Népzenei felvételeit a MTA Zenetudományi Intézete Zenei Osztályának Archívuma őrzi Budapesten. Becslések szerint 20 000 dallamot vett hangszalagra a magyar nyelvterületen. Ez volt életművének legjelentősebb eredménye.

Kiss Lajos Zomborban a zeneiskola vezetésén kívül aktívan működött mint karvezető is, akárcsak öccse, János, aki a zeneiskola zongoratanára volt (engem is tanított). Egy időben több kórossal is foglalkoztak. Az akkori háromnyelvű városban, ahol legtöbbször nemcsak saját anyanyelvüket beszélték, az énekkarok is több nyelven énekeltek. Érthető, hogy Kissék magyar és szerb kórust is vezényeltek (a szerb pravoszláv egyházi énekkart, a szerb iparosdalárda kórusát, a Polgári Kaszinó dalárdáját, a Cecília magyar templomi kórust...).

A DUNAI MALMOKRÓL

Hogy Apatinban mi a Kis- és Nagylimán, azt minden horgász tudja: a Duna partja a várostól délre, ahol jó „pecahelyek” vannak. Ott volt régen, még gyerekkoromban is, a Schopperplatz, egy lapos, széles terület a part menti erdő és a víz között, ahol a hajóácsok építették a vízi járműveket. Ott készültek a kis csiklitől és bárkától a halászcsónakon át, a dereglyék, uszályok, kompok és vízimalmok. Ezek a vízen, legfeljebb száz méterre a parttól, nemcsak itt, hanem a túlsó, baranyai part előtt is öröklék a fél Bácska gabonáját. A hajóácsok jó minőségű

fát hozattak a szlavóniai tölgyesekből és a szlovákiai Kárpátokból (vízi úton, úsztatással). A mestereknek rendkívüli technikai tudásuk volt, a mai mérnöki munkának megfelelő. A csónakok típusa apatini volt, amit máshol utánoztak. A legjobb hajócsok az Egyed családból kerültek ki több nemzedéken át.

A vízimalmokról először az apatini pusztáról szóló 1720-as leírásban található említés. Akkor tizenegy malom működött a parton, ebből nyolc az eszéki katonaságé. 1739-ben már tizennégy malom látszik a térképen, mind az eszéki katonaság szolgálatában. Az akkor kezdődött telepítés idején a malmok rohamosan megszorodtak. A többi vízzel

Szüleimmel és testvéreimmel a Schopperplatz elején
1930-ban • Az utolsó apatini vízimalom 1954-ben

•

kapcsolatos iparág ugyancsak rohamosan fejlődött: a hajóépítés, halászat, hajózás... 1820-ban már 75 dunai malom működött Apatinnál. A Mühlschwallnál (malomtömeg, ma misvaldnak mondják az azóta idetelepült apatiniak) volt a legtöbb. 1898-ban már csak ötvenhat volt a malmok száma, a két világháború között csak húsz, 1945-ben a hét utolsóból kettő bombatámadás áldozata lett, és a legutolsó túlélve gazdáját szétfagyott az 1961-es télben. Ezzel megszűnt a gazdák találkozóhelye, ahol évente negyvenötezer pozsonyi mérő búzát is megőröltek az apatini malmok. A földművesek szekerei néha napokig vártak sorban a parton, a gazdák ismeretségeket kötöttek, szórakoztak és unatkoztak. Végül saját búzájukból őrölt, elsőrendű lisztet fuvaroztak haza.

A hajóácsok erős konkurenciája az 1930-as években az Apatintól északra, a Duna-ág partján épülő modern hajógyár lett. Ott képzett fémipari szakemberek dolgoztak, és a gyár rövid idő alatt Európa egyik legjelentősebb hajógyárává fejlődött. A gyár a Kramer család tulajdona volt, több száz munkásnak nyújtott megélhetést.

A vízimalmok konkurense a Fő utca végén a hajógyárral egy időben épült gőzmalom lett. Tulajdonosa a Dunderski–Holzer család volt. Mindkét gyárat államosították a második világháború után, azóta pedig mindkettő csődeljárás alatt van.

Anyai nagyanyám is vízimolnár lánya volt. Dédapám saját malmában a fiai is dolgoztak.

APATINI TÉGLÁK ÉS TETŐCSEREPEK

Az Apatinban készült téglák és tetőcserép több mint száz éven át az összes apatini árucikk közül a legismertebb volt. Amikor a XIX. század második felében Magyarország állami épületei, kulturális intézményei épültek, előírás volt, több száz kilométeres körzetben a fővárostól azokat kizárólag apatini cseréppel befedni. Természetesen a téglákat is innen szállították. Annyira keresett árucikkek voltak ezek, hogy raktárra soha nem volt szükség, azonnal el kellett szállítani a megrendelőkhöz, amint elkészültek. Csak később nyitott a Mayer család (öt generáción át legalább tíz kemence birtokosa) a főutcai házak között épületanyag-telepet a helyi szükségletek kielégítésére. A család még élő utolsó „téglagyárosa”, Valentin Mayer 1989-ben Németországban

adta ki téglagyártásról szóló könyvét *Aufstieg und Fall der apatiner Ziegelindustrie* címen.

A téglagyártás aranykorában, a XX. század elején több mint negyven égetőkemence működött a néhány négyzetkilométeres, Ziegelöfennek nevezett terepen a várostól, sőt a cigányteleptől is délre, csak egy töltés választotta el a part menti erdőtől őket. Az évi gyártás átlaga akkor negyvenmillió téglá volt, a rekord pedig hatvanmillió. A tégláégető kemencék ötszáz-hatszáz munkásnak adtak munkát, akik ott éltek, naponta tíz-tizenkét órát dolgoztak, és teljesítmény szerint kaptak fizetést. A természet ingyen nyújtotta a gyártás lehetőségét, csak a kezdéshez kellett tőke, és azután már meg is lehetett gazdagodni. A termőtalaj alatt ott két-három méter vastagságban kitűnő sárgás agyagréteg feküdt a mélyben, a part menti fűzfaerdő a legjobb tűzifát kínálta az égetéshez, és a Dunán a közelben épült dereglyék (a Schopperplatzon) várták az elkészült áru szállítását. Dampferek, gőzhajók vontatták őket észak felé Budapestig, Pozsonyig, Bécsig, dél felé Belgrádig és a Vaskapuig, nyugatra a Dráván át Horvátországba.

A téli fagytól porlasztott agyagot finom homokkal és vízzel keverték, sár készült belőle. A sárat téglaméretű, fából készült formába nyomkodták, majd a sima földre kifordítva a napon szárították. Száradás

Téglaégető kemence Apatinban 1920-ból

•

után polcokra helyezték, majd síneken futó, ló vontatta vagonettekben szállították a majdani téglákat és cserépeket a kemencébe nyolc méter magasságig egymás mellé helyezve – 50 000 téglá és 250 000 cserép egy égetéshez. Négyszáznyolcvan köbméter fűzfával fűtve napokig, éjjel-nappal, tüzelő-utánpótlással és -ellenőrzéssel folyt az égetés, majd a napokig tartó hűlés után kiszedve, minőség szerint csoportosítva, a síneken a parthoz szállítva, dereglyékbe átrakva indulhatott a rakomány a rendeltetési helyére.

Amikor az első világháború után megszűnt az osztrák–magyar piaci lehetőség, hirtelen abbamaradt a tömeges téglagyártás. Azután is készült Apatinban téglá és cserép újabb technikával. Ma is működik a Rapid üzem, melyben ezeken kívül más terméket is gyártanak (szilikáttégla, gipszelemek stb.). A közelmúltban földrengéskárosult Kraljevo felújítására a raktárkészlet nagy részét segélyadományként szállították oda.

Részlet Milovan Vitezović *Šešir profesora Koste Vujića* című, tíznél több kiadást megért, díjazott regényéből, melyet 1972-ben tévédrámaként mutatott be a Belgrádi Televízió, és ma már (2013-ban) tévésorozatként is láthatunk:

„...Vujić professzornak vissza kellett térnie költözködési teendőihez, az ebben segédkező diákjai beosztásához. Kijelölt négyet, a legerősebbeket, akik ki fogják vinni a magas, nagy és szerinte terebélyes vaságyat. Az ágyban lévő matrac semmiképpen sem veszthette el alakját, az alatta – miután felemelték, ekkor feltűnő – figyelmesen felhalmozott téglák miatt.

– Kérem, mostan a téglákat fogjuk kivinni. Tessék, kérem, a téglákkal csinján bánni. Álljanak láncsorba, így, és most csakis egyesével, kézből kézbe. Csak figyelmesen, így, sorjában... – ismételtette Vujić professzor az első téglát kísérve kézből kézbe megtett útján.

– Megint téglá – mondta Dragomir Janković.

– Megint apatini téglá, Janković – helyesbített Vujić professzor.

– Megint apatini téglá, melyet még Bogdan bátyám évfolyama költöztetett – szólalt meg Pavle Popović...

•

– Az apatini téglá a legjobb téglá, Janković, a világ e táján – Vujić professzor nem hagyta annyiban a téglát, de Jankovićot sem. – Anyyi éve költöztettek engemet, és még ezt sem tudátok megtanulni. Egyszer majd nektek is szüskégetek lesz ilyen téglára, ha eljön az idő. Igaz, ezt nem vethetem a szemetekre, még messze vagytok attól az órától. Bezzeg, ha elérkezik az időtök, majd csak esetekbe jutok én is és az apatini téglá is. Ez rendkívül kemény téglá, falba építve nagyon ellenálló, nem szívja magába a vizet, de nem is ereszti át, ha másfél apatini téglával falazzák ki a kriptát...

– Nem kell félnünk a reumától a sírban, de más köszvénytől sem – szellemeskedett Mihailo Petrović diáktársai helytelenítő pillantásaitól kísérvé e nem helyénvaló közbeszólásáért.

– Petrović, a sarokba! – mérgesedett fel a tanár.

Kosta Vujić professzor még tizenvalahány éve vette ezeket a téglákat majdani kriptája részére, azóta vele költöztek, és ez alkalmakkor a legnagyobb figyelmet rájuk fordította. Minden költözése előtt tíz téglát rendelt Apatinból, postán szállítandó, jól becsomagolva, kipótlándó az esetleges törést szenvedőket.

...Kézről-kézre jártak a téglák, míg egyszerre csak megakadt a lánc. Majd mindannyiuk kezében ott volt egy-egy téglá.

Téglaégetők Apatinban a huszadik század elején

•

– Mi van, Cvijić, miért szakítottad meg a láncot? – kérdezte a professzor.

– A hírneves ciglus apatinus geológiai összetételét vizsgálom – válaszolt komolyan Cvijić. – Ezt az egyet el szabad törnöm, csakis tudományos vizsgálat okából?

– Még hogy eltörjed, még csak az kellene! Folytasd az adogatást!

– A tudomány ellen elkövetett nagy és engesztelhetetlen büntetést majd ezért magával, tanár úr, abba a maga sírjába – morogta az állába Cvijić, ami igencsak felvidította a többieket.

Látszik, hogy már évek óta költöztetik, mindent tudnak, hibátlanul csomagolnak, ezúttal egyetlen téglát sem törtek el. Vujić professzor meg lehetett elégedve.”

A magyarországi iskolákban (szerb és magyar nyelven) a *Vujić professzor kalapja* az ajánlott házi olvasmányok közé tartozik.

FALDIN KÉT HÁZA

Ez volt a címe írásomnak szerb nyelven, melyet az apatini *Glas komune*, a nemrég megszűnt újság 1992 áprilisában közölt. Egy apatiniakról szóló novelláról írtam benne.

Eszembe jutott, mert szóba került a novella írója, akiről, amint most kiderült, Apatinban sokan nem is tudnak.

A történetet eredetileg más címen írta meg az újabb jugoszláv prózairodalom egyik legjobb novellistája, Miodrag Borisavljević. Az apatini állami halközpont (és erdészet) háború utáni igazgatója volt. Apatininak vallotta magát, mert sehol nem élt annyi ideig, mint ott, azaz legszívesebben erdei kunyhójában, hat kilométernyire a várostól délre, ahol nyugdíjaskorában állandó „vadonlakó” lett feleségével együtt. Ott írta szebbnél szebb történeteit az erdő élővilágáról, a szén-égetőkről, halászkokról, favágókról...

De ki is volt az a Faldin, aki a címben szerepel? Az író szomszédja az erdőben egy öreg apatini halász volt, akinek kis, szoba-konyhás házat a háború utáni „államosítás” a Halász utcában elvette addigi tulajdonosától, így Faldin „úr” Kati nénivel kiköltözött az erdőbe, a valamikori

halásztanyára. Továbbra is csak halászatot szomszédjával, az íróval, hogy legyen majd mit enni. A városban Faldinról csak azt tudták, hogy ő az egyetlen sváb, aki visszakapta a házat, még hozzá személyesen Tito „elvtárstól”, illetve az ő parancsára.

Borisavljević ennek a történetét írta meg, benne a következő részlet:

„...amikor egy napon a szarvasbögés idejére megérkezett az erdőbe egy állami vezető személy, akkor ő (Faldin) odaállt eléje, és visszakérte a házat. Elment a kunyhóba, ahol Kati néni a menyasszonyi

Faldin és Kati néni • Borisavljević és Tito vadászaton

•

koszorújának megsárgult szalagjait őrizte, abból kivett egy osztrák–magyar kitüntetést, amit vitézségéért kapott, és szó nélkül megmutatta. A vendég ismerte ezt a gesztust, és megparancsolta, hogy vizsgálják ki az öreg halász esetét. Faldin rövidesen visszakapta a házát.”

„Kod Borisavljevića”-ként emlegetik még ma is a Duna partjának azt a részét, ahol később Faldin kunyhójában Stevan Raičković, a Szerb Tudományos Akadémia tagja, számtalan kitüntetés tulajdonosa lakott.

Borisavljević kunyhója sajnos ma már nincs meg, az utolsó háború alatt valaki felgyújtotta, az emléktábla, melyet az író egy tengerparti olvasója-tisztelője állíttatott régen, csak megrongálódva maradt meg. Akkoriban Apatin város díszpolgárává választották, most pedig, amikor szóba hozta egy tisztelője, hogy legalább utcát kellene róla elnevezni, kiderült, már nem is tudják ki az, nem is hallottak róla.

Miodrag Borisavljević pedig igenis megérdemli az apatiniak tiszteletét, hiszen róluk írt név szerint is *Na zemlji* című elbeszéléskötetében kitűnő emberismerettel, rokonszenvvel ábrázolva őket: alkalmazottait, sokácokat és likaiakat, a cigány teknővájót, Mijót, az öreg sváb halászokat, a magyar erdőmérnököt... Hiszen Tito is jóvátett egy később megbánt, régi hibát.

DR. LICHT ANTAL JÓSLATA

„Meglátjátok, ez a Margit majd híres író nő lesz!” – mondta dr. Licht Antal rólam 1947-ben.

Dr. Licht Antal a haláltábor is átélve a második világháború utáni időben Szabadkán a tanítóképző iskolaorvosa volt. Engem is jól ismert. Az *Egészség* című folyóiratot ő alapította és szerkesztette, később több ismeretterjesztő könyvet írt egészségügyi témákról. Az orvos lakása és rendelője az iskola internátusának közelében volt, nekünk, diákoknak szükség esetén könnyű volt lejutni hozzá. Nekem egy alkalommal bemutatta feleségét és kislányát is, aki akkor anyja karján ülő kisbaba volt. Ő most Sonja Liht, már nagymama, de különben neves nemzetközi civil aktivista, akit 2008-ban Franciaország érdemrenddel tüntetett ki. Ahányszor szóba kerül a neve, büszke vagyok „régis ismerősömré”.

Térjünk vissza dr. Licht „jóslatára”. Író lettem én? Híres lettem-e? Van egy jutalomkönyvem 1941-ből (március 23-án kaptam, tehát még a „régijugók alatt”), verspályázaton nyertem első díjként első és egyben utolsó versemért. Legközelebb csak 1947-ben (erről tudott dr. Licht) próbálkoztam írással egy Szabadkán hirdetett pályázaton, mely bábszínház részére készült színmű megírására szólított fel. A *Magyar Szó* egyik májusi számában olvasható az eredmény: „...az első díjat Fertner Margit IV. b osztályos tanuló... nyerte.”

1968-ban kezdtem a pedagógiai témájú szakmunkákra kiírt pályázatokon részt venni, és már első alkalommal írja a katalógus: „Prvu nagradu dobili su 1. Poganj Margita nastavnik – Sombor...” Évente írtam szakmunkát továbbra is, 1970-től 1973-ig minden alkalommal díjat nyertem.

Az apatini halászeszték *Dunavske obale* című hagyományos irodalmi pályázatára írtam először elbeszélést (1988-ban). Ezt díjazták, majd nyomtatásban is közölték. Dunai témára írt elbeszélésemért a következő évben a *Magyar Szó* pályázatán nyertem díjat, majd utána 1990-ben újra az apatini pályázaton.

Pogány Margit

●

Pályázatokon többet nem vettem részt, de honismereti tanulmányaim ezután könyvekben, folyóiratokban jelentek meg nyomtatásban. A PČESA történelmi-művelődési társaság tizenkét kötetében jelent meg tizenhat írásom, ezenkívül az *Üzenet*, a *Dometi*, a *Fenster*, a *Bácsország*, az *Apatiner Heimatblätter*, az *Ister* közölte tanulmányaimat. Több száz felkérésre írt helyismereti írásomat az apatini *Glas komune*, a budapesti *Neue Zeitung* és a *Dunatáj* közölte. A Zombori Városi Múzeum részére írt szövegem az intézmény 2010-es évkönyvében jelent meg.

Ez ideig legalább húsz író, publicista fordult hozzám adatokért saját könyvei részére. Volt köztük, aki művében említi, hogy tőlem kapott adatokat, van, aki ezért nekem ajándékozza könyvét, van, aki hála-példányt ígér művéből, de megfélekedzik róla. Ezek vajon írotársnak tekintenek engem?

Egyelőre annak örülök, hogy nemcsak írok, mással is foglalkozom. Talán majd egyszer saját könyvem is lesz.

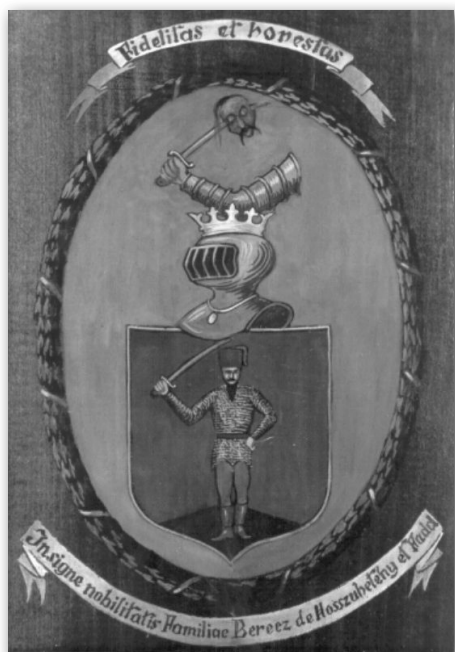
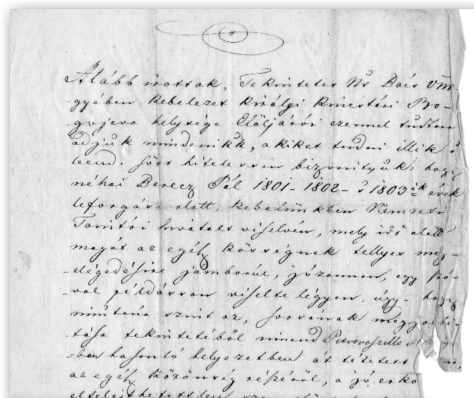
BERECZEK A DUNA ÉS A TISZA MENTÉN

A Berecz családnév Bácskában igen gyakori, főleg a keleti, Tisza menti városokban. Régen itt a Duna mellett is éltek Bereczek, méghozzá egy nemes család. Közülük egyesek szintén a Tisza mellé költöztek.

A bezdáni nemes Berecz Péter és János Nemesmilitics megalapításának évében, 1747-ben elsőnek jelentkeztek telepesnek. Társaikkal a vármegyétől és a kamarától az engedélyt megszerezve már 1750-ben elfoglalták a pusztát. Nevük szerepel az 1754-es és a későbbi országos nemesi összeírásban is. Föltételezzük, hogy Berecz Pál segédtanító, aki 1801 és 1803 között Gomboson tanított, ebből a családból eredt. Ő ugyanis anyósom dédapja volt, és így a róla szóló okirat birtokunkba jutott, akárcsak a család nemesi címerének mása. Berecz Pál okiratának szövegéből hiányzik a kiadás évszáma a papír sérülése következtében. A szövegből viszont kitűnik – mivel ajánlásról van szó –, hogy vagy 1803-ban vagy közvetlenül utána íródott.

A szöveg a következő:

„Alább írottak, Tekintetes Ns Bács vmegyében kebelezet királyi kincstári Bogojeva helysége Elöljárói ezennel tudtára adjuk mindenik k, akiket tudni illik leend, sőt hitelesen bizonyítjuk: hogy néhai Berecz Pál 1801-1802- s 1803-ik évek leforgás alatt, kebelünkben

Az idézett okirat Bogojeva előljáróságától
• A Berecz család nemesi címere

helyzetben őt tétetett ... az egész közönség részéről, a jó erkölcsű elfelejthetetlen szem előtt tartva, sajnálkozással elbocsájtatott legyen. Melynek nagyobb elhitése végett kiadtuk ezen saját kezünk aláírása a helységünk szokott élő petsétjével megerősített kívánatos bizonság levelünket. Bogojeván Tavaszelő 22

Kiadta Dux Károly, hites jegyző
Esztergomy József
Bogojevai plébános
Bártok Ferentz

Lampert Mihály bíró
Hajnal Josef
Kámány Péter
Báлинд János – esküdtek”

A családi címer latin szövegében a család: Insigne nobilitatis Familiae Berecz de Hosszúhetény et Fadd, és a jelszó: Fidelitas et honestas. Anyósom tehát a nemes Hosszúhetényi és Faddi Berecz családból származott. Szülei Berecz Károly gombosi jegyző és Csihás Ida voltak, akik Doroszlón esküdtek 1881-ben. Károly öccse, Berecz Lajos doroszlói tanító elvette feleségül Ida nővérét, Csihás Máriát. A lányok apja, dr.

Gombosi vadásztársaság (1905). Állnak: Berecz Károly jegyző (balról az első), Berecz Ida (balról a harmadik), Pogány Jenő (jobbról a harmadik), Pogány Berecz Erzsébet (jobbról a negyedik)

•

Csihás József doroszlói orvos az esküvőkor már régen nem élt, bátyjuk, Benő pedig csak később nősült meg.

A két Berezcz fiú szülei Berezcz János moholi jegyző és felesége, Németh Erzsébet voltak. Károly Zentán született 1848-ban.

Ebben a forradalmi évben a moholi tanító, (szintén) Berezcz Pál a népfelkelők elnöke volt, menekülnie kellett, visszatérte után helyrehozta a feldúlt iskolát, majd a pétervárad-i hadbíró-ság vizsgálati fogságában eltöltött fél év után végül felmentették. 1881-ben vonult nyugdíjba 41 évi moholi tanítóskodás után.

Berezcz Lajos, aki bátyjával egyetemben Doroszlón nősült, gyermektelen özvegyként – felesége, Mária fiatalon elhunyt – visszatért a Tisza mellé, Moholon lett tanító, ott újránősült, majd az ottani népkönyvtár kezelője maradt haláláig. Gombosra eljött unokahúga, Berezcz Erzsébet (anyósom) esküvőjére tanúként, amikor 1905-ben férjhez ment Pogány Jenőhöz. Temetésekre is lejött: 1907-ben meghalt sógornője, Berezcz Károlyné, 1923-ban pedig unokahúga, Pogány Jenőné.

Puskáséknál Erdélyben 1909-ben (Pogány Jenő és Erzsébet a szélsők, a kis Endre elől)

Berecz Károly Gomboson jegyzői állása mellett a Dunai Ármentesítő Társulat aktív gondnoka volt fiatalkorától, majd a társulat elnöke haláláig. Az ármentesítő ellenőre Berecz Mihály vízimérnök volt Bajáról. Lehetséges, hogy ő is a család egyik tagja volt.

Berecz Károlynak és Idának tíz gyereke közül három lánya és négy fia nőtt föl. Erzsébet, a legidősebb húszévesen férjhez ment Pogány Jenő bezdáni születésű gombosi tanítóhoz, aki korábban – mint Hadanicus Jenő – gombosi ásatásainak leleteivel a zombori múzeumot látta el. Az első világháború alatt a hétgyermekes apát a keleti frontra küldték, s onnan csak 1920-ban, a szibériai fogság után került haza. A család szerencséje volt, hogy az özvegy Berecz Károly, a nagypapa segítette a gyerekeket fölnevelni. 1921-ben megszületett a nyolcadik Pogány gyerek, Endre, Piroska, Gyula, Ilona, István, Katalin és Jenő után Károlyka. Ő már soha nem ismerte meg anyját, 16 hónapos volt, amikor anya nélkül maradt a család.

Berecz Károly és Ida fiatalabb gyermekei közül Margit az erdélyi Puskás István felesége lett. Utód nélkül, húga közelében, a mohácsi

Berecz Károly és unokái 1923-ban Gomboson

•

öregék otthonában élte le utolsó éveit. Ida, a zombori származású Karsay István felesége Mohácson élt, ahol lánya Margit és veje Lieli István pedagógusok voltak. A fiúk István, Károly, Gyula és Lajos, anyósom fiverei is Magyarországon éltek, mérnökök, illetve pedagógusok voltak. Utódaik a régi Jugoszlávián és Magyarországon kívül elszórártak: Ausztriában, Németországban, az Egyesült Államokban, Ausztráliában, Srí Lankában éltek, illetve élnek. Közülük többen mérnöki, tanári, művészi pályán működtek.

A Tisza menti rokonsággal a kapcsolat teljesen megsűnt.

IRODALOM

Borovszky Samu: *Bács-Bodrog vármegye monográfiája*. I–II. köt.

Budapest, 1909.

Berez Lajos levelei az Amerikai Egyesült Államokból.

Berauer József: *A Kalocsa-egyházmegyei róm. kath. népiskolák története*. Kalocsa, 1896, a szerző kiadása.

ADATKÖZLŐK

Pogány Károly gimnáziumi tanár

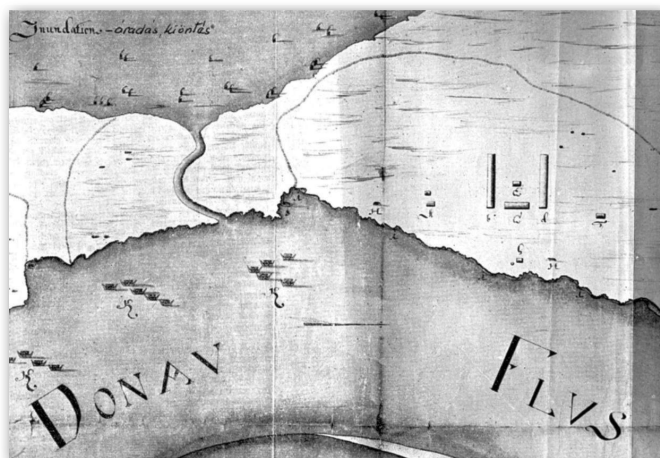
Karsay Istvánné Berez Ida

Nikita Andrejev vízimérnök

NEMESEK APATINBAN

Apatin a XVIII. század közepéig egy Proviant-Magazinból állt, melyhez munkáslakások is tartoztak. Hogy Apatin a telepítés után kisvárossá váljon, már a negyvenes években a bécsi udvar (Mária Terézia terve szerint) adminisztrátorai a Dunához közel, a Magazin-tól észak felé, Zombor irányában főutcát kezdtek építtetni. Az utca közepén templom, a végén sörház, annak túlsó oldalán pedig nagy gyárépület épült. Ekkor kezdtek a telepések, főleg a Dunán, hajóval Apatinba tódulni. A vállalkozást Grassalkovich gróf (később herceg) irányította, adminisztrátorai: Rédl, Cothmann, Kempelen, Kruspér bárók pedig megvalósították. A tervezett munka mellett külön gondot okozott nekik a Duna fenyegetése, a szövetségi sikkasztások, háborús körülmények. A Duna behatolt a templom irányába, el is sodort né-

hány lakóházat. Ezért a helység áttelepítésével kellett foglalkozniuk. Észak felé tervezték meg az új utcákat, a templomot lebontották, és új helyen építették föl. Végül a Duna elmosta a település déli felét. A szövetgyár működését megszüntették, és katonai kórházat helyeztek el az épületben. Az adminisztrátorok nem voltak apatini nemesek, nem éltek ott állandóan.

A Magazin helye a régi térképen és korabeli alaprajza 1742-ből

•

Az apatini telepések között az eredeti okmányokban első ízben 1754-ben szerepel Kissárosi Kiss János, mint Kiss Johann és Bernhausen Raichle János 1765-ben, mint Raichle-Reichel Johann Bierbrauer aus Sickingen Karlsruhe, Bad.- Württemberg. Ők voltak az első apatini nemesek.

Jurg apatini monográfiájában az első apatini telepések között az 1754-es névsorban találjuk Kiss Johann nevét. Még ugyanabban az évben bejelentette Kiss Johann és Elisabeth egy kislányuk születését, két évvel később egy kisfiút. Ez a két gyerek a halottak anyakönyvében is szerepel később. Kisséknek azonban volt két idősebb fiuk is, akik még nem Apatinban születtek: József és Gábor.

A dr. Borovszky Samu szerkesztette *Bács-Bodrog vármegye monográfiájában*, a nemes családokról szóló fejezetben a Kissárosi Kiss családról megtudhatjuk, hogy Nógrád megyéből származik, de Túróczi megyében hirdette ki nemességét 1691-ben, Sáros megyében 1782-ben, majd 1783-ban Bács-Bodrog megyében is. Tagjai közül János (Johann) alezredes 1758-ban elesett a hochkircheni csatában, József királyi kamarai igazgató-mérnök, Gábor cs. kir. mérnökkari őrnagy. Ők ketten tervezték és építették a Ferenc-csatornát. János-Johann volt a felelős az apatini Magazinnak, mely Apatintól délre épült még 1739-ben. Ott volt a tizenöt vízimalom, valamint a búza- és lisztraktár, a halászati és raktárépületek, a kocsmák és a munkások lakásai is. A Magazin Rédl báró, akkori, Zomborban székelő adminisztrátor rendelkezésére épült. Katonatiszti lakásra is utalt ki többek között 650 guldent a pékek, halászok, molnárok épülendő házaik és a vendéglő közelébe.

Az 1756-tól 1763-ig tartó hétéves háborúban Kiss alezredes részt vett és életét is vesztette. Családja közben visszatelepedett a régi hazába, már a gyerekek iskoláztatása végett is. Joguk volt az állami iskoláztatásra Bécsben. Előzőleg Apatinban a hatéves József az iskolában Girk Jakob tanítóhoz járhatott, később talán három évvel fiatalabb öccse Gábor is, amíg ott laktak.

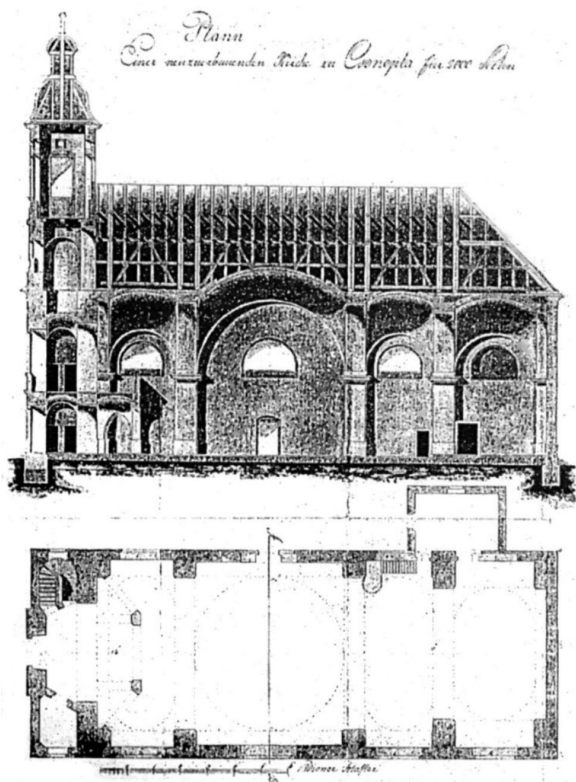
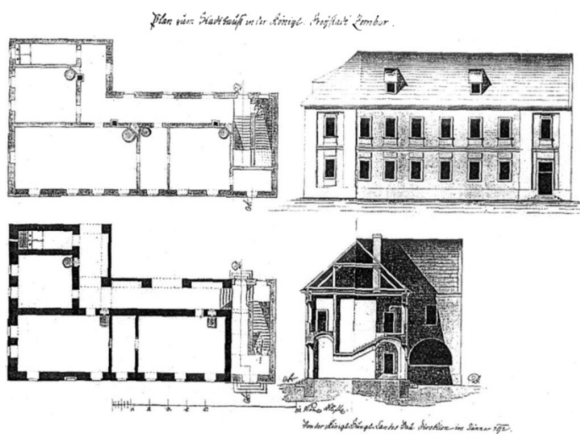
Mária Terézia császárnő árvízvédelmi okok miatt feltérképeztette a Duna országán belüli folyását. Abbé Walchert, a kamara navigációs igazgatóját bízta meg a feladattal, aki a Dunát a Vaskapuig kilenc szakaszra osztotta, és kilenc fiatal mérnököt alkalmazott azok feltérképezésére. Köztük volt a harmincéves Kiss József (1748–1813) is. Ő ugyanis

öccsével, Gáborral együtt II. József ösztöndíjának köszönhetően, a hadimérnöki kiképzés után Angliában folytatta tanulmányait, ahol az akkor korszerű vízimérnöki képzésben részesült. Kiss József eleinte a pozsonyi Duna-szakasz szabályozását irányította, és más helyeken is szerzett tapasztalatokat. Vállalta az apatini Duna-szakasz feltérképezését, és a vele járó bácskai vízrendészeti feladatokat is. Ő lett a Bácska kamarai építészeti főmérnöke.

Első kitűnő munkája a Duna-szakasz térképe Batinától az apatini Kucskaig. Feltérképezte Bajától délre a Dráva torkolatáig az egész dunai területet, a Tiszát is Martonostól Csúroig, de a Palicsi-tó vizét is tervezte összekötni a Tiszával. Azután öccsével, Gáborral elképzelték, majd minden részletében kidolgozták egy csatorna tervét zsilipekkel a Duna és a Tisza között.

A nyolcvanas évek folyamán Kiss József, a kincstári építészeti főmérnök elkészítette az új falvak telekbeosztását (Szivác, Cservenka, Kúla, Verbász, Torzsa stb.), és megtervezte Apatin Zombor felőli részén az új utcákat és házakat is, ahova az árvízveszélyes déli városrész lakóit költöztették át. Ezután 1785-ben négy házat épített az új városrészben, a sörház közelében négy különböző tetőmegoldással. Egyet saját magának. Erről ír Joseph Metsz von Sternschild (k. u. k. Reitoffizier) a kamarai vásárvárosról, Apatinról (1791) készült beszámolójában: „A második telepesi próba-ház a Bács-megyei építési inspektor lakása.” Ezt a házat a régi piactéren, a mai kultúrotthonnal szemben csak az 1960-as években bontották le. Ezen a helyen áll Nikola Tesla szobra. Itt élt családjával Kiss József „inspektor”, és itt nevelkedett velük fiatalkorában a verbászi Schmausz János, aki végül Kiss József utóda lett a bácskai építészeti főmérnök posztján. A ház a Schmausz családé maradt.

Friedrich Lotz verbászi történész azt írja Kissről, hogy gazdag ember volt, többfelé volt saját háza, Szenttamáson 1782-ben birtokot vásárolt. Már 1780-ban volt kis háza Bácsszentivánon, sőt a falu bírójának választották, említi dr. Tafferfer Batschsentiwán című monográfiájában. Még korábban Szabadkán is lakott palicsi munkája végett. Szüksége volt a sok házra, hiszen egész Bácskában dolgozott felváltva. Építészeti tervei között van a szabadkai és zombori városháza, a csonoplyai templom, néhány dél-bácskai evangélikus imaház, vendéglők, zsilipek stb. Utolsó lakása verbászi villájában volt.

A zombori városháza átépítési tervrajzának részlete (Kiss József)
 • A csonoplyai templom terve (Kiss József)

Kiss József még 1782-ben megnősült. Elvette előző apatini főnökének, Fischer mérnöknek fiatal lányát, Karolinát. Fia, Mihály 1784-ben, lánya, Karolina 1786-ban született. Anyjuk 1805-ben, 42 évesen meghalt. A következő évben a fiatal Karolina férjhez ment Eisenhut Antalhoz.

A Kiss család baráti köre az elithez tartozott, Kissárosi Kiss József esküvői tanúi, akárcsak ő is, nemesek voltak. Az apatini házasságok anyakönyvében a tanú helyén ez van bejegyezve: „Gabriel de Frank et Julius de Weisenbach”. Az előzőről nem találtam adatokat. Bárány Weissenbach Gyula viszont a *Der Deutsche Kolonist...* (1720) szerint tagja volt a Kamarai Adminisztráció Zombori Telepítési Hivatalának, melynek székhelye a Kameral-Ansiedlungs-Bau-Amt (a mi Grassalkovits-palotánk), különben katonatiszt, Kempelen barátja, akire Kempelen az apatini szövetséget bízta (a mai Dunav bútorgyár) az ellenőrző körútján megállapított sikkasztások tisztázása után. Eisenhuték esküvői tanúi is nemesek voltak.

A Kalocsai Érsekség apatini vizitációiban (latin nyelvű látogatási jegyzőkönyvek) 1783-ban és később is említik, hogy az egyedüli protestáns a községben az építészeti igazgató, Kiss. A Bácsszentivánról szóló monográfiában dr. Tafferner azt írja, hogy Kiss József annak ellenére, hogy protestáns vallású, mégis jár a katolikus istentiszteletre. A Dél-Bácskai Evangélikus Püspökség viszont 1791-ben inspektorának nevezte ki.

Egy 1779-es, Mária Teréziának címzett kérvényben Kiss József kamarai mérnök neve szerepel az ő elgondolásával és a tervezett összeggel, melyet egy csatorna ásására kellene fordítani Apatin védelmére. A kérvényt és pénzt a megbízott navigációs igazgató jóváhagyta, és 14 főrendházi személy aláírásával hitelesítette.

Míg eleinte Mária Teréziához érkeztek a kérvények, később már fia, II. József is pártolta a tervet (Kempelen közbenjárásával). Utóda, II. Lipót végül is 1791-ben jóváhagyta azt, majd II. Ferenc átengedte az építkezést a „magánszektornak”, amely hálából róla nevezte el a leendő csatornát Ferenc-csatornának. Nehezen ugyan, de végül is meglett az engedély. A tervet a két hadimérnök testvér, Kiss József és Kiss Gábor gondolta el és dolgozta ki részletesen. 1792-ben el is kezdődött a bácskai nagy csatorna ásása, építése. A szükséges pénz biztosítására részvénytársaságot alapítottak. Ez is újdonság volt, de jól működött eleinte.

A tíz évig tartó munkálatok a rengeteg nehézség miatt még nem hozták meg a várt eredményt, a befejezést, így a részvénytársaság türelmét veszve eltávolította Kiss Józsefet az építkezésről, és mások irányításával további öt évig építtette a csatornát. Az elkészített zsilipek és az ideiglenes haszon ellenére a részvénytársaság kisemmizte Kisséket (irigységből, ahogyan Kiss József azt naplójában elpanaszolta). Verbászi házában visszavonulva írta tovább a Stambbuchját, melyben síremlékét is megtervezte, ahogyan az később fel is épült (külföldön élő utóda néhány évvel ezelőtt renováltatta). Stambbuchjában egy-egy oldalt áldozott apatini ismerőseinek, kikről röviden írásban, de rajzzal is megemlékezett. Köztük van apósa, Fischer mérnök, Kempelen Farkas, Weissenbach Gyula, Schmausz János, a háza örököse stb.

Kiss József Stambbuchját még 1813 januárjában a budapesti Nemzeti Múzeum igazgatójának írt levelében odaigérte az intézménynek. Március 6-án ugyanarra a címre többek között azt írta Verbászról (németül): „...holnap Zomborba »Generális Kongregációra« kell

Kiss József verbászi síremléke • Kiss József önarcképe

utaznom... ha 10 nap múlva visszajövök, azonnal igyekszem csomagolás után elküldeni.” Az ilyen hivatalos összejövetelek megtartására szolgált a Grassalkovits-palota. Ott halt meg a kongregáció ideje alatt Kiss József március 13-án.

A Stambuch később került a múzeumba, Budapestre. Iványi István történész foglakozott vele behatóbban. Az utolsó levél fénymásolata viszont sok más dokumentum másolatával együtt Bordás Attila verbászi mérnök és kutató birtokában van.

Kiss József apatini vonatkozásait sikerült alátámasztanom sokféle adattal. Csodálkozom, hogy Majtényi Mihály *Élő víz* című, Kissről szóló regényében egyetlen helyen sem említi Apatint. Sőt felesége halálával kapcsolatban kb. egy évtizedet tévedett.

Az adoma szerint az első két Bernhausen Raichle (testvér) Württembergből szökésben lévő aranyifjúként érkezett Apatinba. Egyikük, Johann Georg a von Thurn und Taxis gróféknál a családi háromszög fölös tagjává vált. Ő lett az apatini sörgyár első sörmérnöke (a gyár már 1756 óta működött). Sternschild beszámolójában leírja a sörházat és a pálinkafőzdét a legkisebb részletekig, többek között, hogy ott alakították ki a sörfőzőmester lakását is. A szobák égetett téglából, boltívesen készültek, deszkapadlóval. Raichle családja részére sarki nagy telket vásárolt, és ott épült a család otthona Kiss házának közelében. Ez lehetett a próbaházak közül a negyedik. Az utca, mely ott kezdődött, eleinte az Ingeneurgasse, később a Raichle utca nevet kapta, ma ez a Petőfi utca. Dr. Ehmann téved írásában a Raichle-házzal kapcsolatban, amikor azt írja (*Apatiner in Kunst und Wissenschaft*), hogy sarki telket szerzett a család, melyre több ház épült, és nem ők laktak ott. Ugyanis nem tudta, hogy Wahl tanító 1910-ben vette meg a régi Raichle-házat, és azután épült a telken három családi ház. A Raichle-házhoz tartozó Magazin ott maradt a házak között. Raichle Johann fia, Georg szintén sörfőző, megvásárolta az 1812 óta működő sörgyárat Kúlán. Családjával odaköltözött, de hamarosan, 1836-ban a kolerajárvány áldozatai lettek, kivéve Peter fiukat, aki épp akkor Pécsen volt iskolában. Peter tanulmányai végeztével eladta a kúlai örökséget, Apatinba költözött, és ott nősült meg. Tíz gyereke született, kettő közülük még kiskorában meghalt.

•

Bernhausen Raichle Péter (1822–1910) fölbirtokos kiemelkedett a helybeli kultúrmunkában és a társadalmi-politikai életben is. Az Apatini Férfidalárda alapítói között volt. A dalárda lelkes énekese, két ízben elnöke, és a vármegye székhelyén, Zomborban 1882-ben a megyegyűlésen a megyebizottság tagjaként a polgárság nevében beszédet mondott a német kisebbség ügyében.¹⁵ Fia, Béni az 1848-as forradalomban az apatini önkéntes honvédek között volt. Frigyes a tűzoltóegylet főparancsnoka volt. Ifj. Raichle Péter irodalommal foglalkozott, többek között a *Die Donauban* jelentek meg írásai, versei német nyelven. Az egyik (saját fordításomban) a következő:

Bernhausen Raichle P. Péter:
KARÁCSONY IDEJÉN

*Sok éve már, hogy karácsony havában,
Míg halkan hull a hó határunk táján,
Az úti célunktól jóval korábban,
Posztócsizmánk hóval megtelt szárán*

*És vastag talpán még vastagabb hó van.
Lecsúszunk „bobbént” a közeli völgybe,
Kipirult arccal célba érve, gyorsan
Lerázzuk táskánkkal nem törődve.*

*Így múlnak éveink férfikort elérvén.
Az ifjú minden utat gond nélkül lát.
De a pénztár olajlámpafényénél,
Ki egyedül karácsonyra jegyet vált,
Az most a váróterem hidegében
Látja szülőháza gyerekszobáját:*

*Oly meleg, meghitt karácsonyi óra,
Mit akkor átélt otthonában régen,
Tán soha többé megálmodni újra
Nem tudja most már egész életében.*

¹⁵ Bács-Bodrog vármegye monográfiája. II. köt. 267.

Az egyik Raichle lány férjhez ment Eisenhut Ferenc festőhöz, a *Zentai csata* alkotójához.

Gyerekkorom emlékei közé tartozik a Raichle-magazin, amely családi házunk közelében állt az eredeti Raichle-teleken, és akkor az Apatini Kosáripári Részvénytársaság (alapítva 1897-ben) áruraktára volt. Nagyapám a korábbi Kosárfonó Szövetkezet egyik alapítója volt, az újabb üzemnek pedig könyvelője maradt 76 éves koráig, és a raktárépület felügyeletét is ellátta. Naponta ellátogatott az udvar végében lakó öreg házmesterházasparhoz. Ők az ott lévő disznóólakat is használhatták. Nagyapám is ott tartotta disznóinkat, és etetni én is szívesen mentem vele a Raichle-magazinba. Azon a helyen áll az 1950-es évek óta az apatini hajógyár munkásainak kétemeletes lakóépülete.

25. Dezember 1941

Zur Weihnachtszeit

Es war im Weihnachtsmond vor vielen Jahren
Als Nacht der Schnee aus allen Wolken fiel
Und unsre Stiefel die aus Tuchten waren
Sich in den Röhren füllten vor dem Ziel.

Laut knirscht der Schnee unter den dicken Sohlen,
Am „Bob“ gleiten wir rasch ins Tal hinab,
Die Wangen rot, das Schulzeug Gott befohlen
Schütteln am Ziele wir den Schnee uns ab.

So schwinden Jahre bis zum Mannesalter,
Die Jugend sorgenlos am Wege zieht —
Doch wer vereinsamt vor dem Bahnhofskalter
Am Weihnachtsabend nur ein Licht sieht,
Der wird der Kinderstube sich erinnern, —
Da heut der Winter durch alle Räume zieht.

So warm und traut, wie uns zu jener Stunde
Die Christnacht dort im Elternhaus erscheint
Wird kaum auf unsrer ganzen Lebensrunde
Im Geiste nur ein einzigmal erträumt.

Pet. P. Bernhausen Raichle

A vers eredetije a *Die Donau* című apatini lapban 1941-ben

Az eredeti Raichle-Wahl-ház és a Szabó-ház kisebb része
a kapuval • A szabadkai Raichle-palota

•

Raichle Ferenc (1869–1960) műépítész, Péter legfiatalabb fia a tíz gyerekek közül, már nem az ősök eredeti házában született, hanem egy újabb családi házban. A régit és a raktárt eladták. Wahl Ignác tanító és ornitológus vette meg a régi sarokházat, de vevőt talált a körülötte lévő telekre is az akkori tanyateületben: Szabó Irma tanárnő és Lajos postatiszt meg-

Az apatini városháza nem Zsolnay, hanem
Bolsec kerámiával • Bernhausen Raichle Ferenc

vették a Raichle-utcai részt. A mi utcánkban a raktár melletti telket két fiatal tanító vette meg: Schäffer Jakab, az AVE vegyes kórus alapítója és karnagya, és Trillzam Márton, a szalonzenekar későbbi karmestere.

A XX. század elején építette Raichle Apatinban a városháza épületét és a szontai rétben ifj. Fernbach Bálint „tigrisvadász” vadászkastélyát. Valószínű, hogy Szabóék díszes, kétszárnyas nagy családi házat is Raichle építette, hiszen szecessziós, magyaros díszítőelemei emlékeztetnek a városháza díszítésére. Szinte Zsolnay kerámiának tűnnek a színes kis formák, de mindezek a helybeli gölöncsér művei: Bolsec mester (az ipartestület elnöke) készítette őket. A másik utcán épült két tanítóház teljesen azonos, jóval szerényebb polgárház (annyival volt olcsóbb is). Vajon miért ne építhette volna azokat is a híres építész ugyanabban az időben ősei telkén? Egyik legszebb épülete a topolyai templom, leghíresebb pedig az általa több, Szabadkán emelt szecessziós lakóház közül saját háza, a Raichle-palota, ma a Képzőművészeti Találkozó épülete. A Raichle-palota belső berendezése ugyanolyan pazar volt, mint külseje, a sok műtárgy és iparművészeti remek között több Eisenhut-festmény is volt. Szabadkán tervei szerint készült a kaszinó, a szegényház, a városi könyvtár, egy kaszárnya és a gimnázium. Később gazdasági vállalkozásokba kezdett, és csődbe jutott. Mindenét eladta, majd Szegeden át Budapestre költözött. Szegeden tervei alapján épült fel a gazdasági kamara, a Rókus-templom, a Bolyai egyetemi kollégium és néhány családi ház mellett a Gróf-palota, a szegedi belváros legnagyobb önálló szecessziós stílusban épült épülete. Tervei alapján épült a csúrogi közszékháza, a bátaszéki katolikus templom, a pancsovai bank...

A köztudatba Bela Duranci írásai hozták vissza az addig elfelejtett Raichle Ferencet. Sajnos Duranci több téves adatot közölt róla, az öt idézők (még a Wikipédia is), ebből kifolyólag szintén tévesen adnak meg bizonyos adatokat:

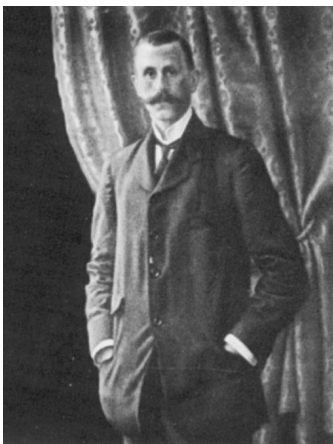
1. 1973-ban Duranci ezt írja a *Magyar képzőművészek alkotásai Vajdaságban (1830–1930)* című kiadványban: „...1912-ben Bernhausen Raichle Ferencre változtatta nevét”. Valójában a Raichle család eredeti, régi nemesi neve a Bernhausen Raichle, csakhogya az utódok közül a nemesi előnevet csak a művészek, a költő Péter és a műépítész Ferenc használták.

2. 1979-ben a *Híd* decemberi számában, a szecesszióról szóló írása egyik fejezetében írja Duranci az Aleksa Šantić-i Fernbach-kastélyal kapcsolatban Raichle Ferencről (szerinte a kastély tervező-építőjéről) „...teljesen ellentétes... téves lépés volt stílust váltani...” Nem csoda, hogy nem Raichle stílusában készült a kastély, hiszen az valójában Hikisch Rezső, akadémiai műépítésznek, egyetemi tanárnak, a budapesti Hotel Astoria tervezőjének a munkája.
3. A *Kilátó* 1999. február végi számában közölt cikke alcímében írja Duranci: „...született Raichle J. Ferenc... apja Peter Raichle földműves...” Raichle Péter azonban földbirtokos volt (még hozzá nem is jelentéktelen). A folytatásban: „...számára a kezdeti inspirációt a »falusi barokk« formái jelentették, amelyeket Apatinban... látott”. Sem Duranci, sem Raichle Ferenc nem láthatott Apatinban „falusi barokkot” bármennyire is inspiratív lett volna az, mivel Apatinban egyetlen háznak volt ilyen homlokzata, azt pedig Majek Antal mester építette saját magának a múlt század húszas éveiben, amikor Raichle már nem járt Apatinban.

A Kiss család utódai már a XVIII. század elején elhagyták Apatint, a Raichle család száz évvel később. A XX. század elején még jártak Raichle gyerekek az előkelő apatini zsidó iskolába, utána pedig a polgári iskolát végezték el. A család leszármazottai csak az első világháborúig voltak a város lakosai. Az apatini temetőben a régi, előkelő családok sírkövei között most is ott áll Raichle Péter nagyméretű obeliszkje, rajta felesége és két kisgyereke nevével.

Időközben két Fernbach testvér, Bálint és Antal, valamint mindkettőjük fiai (5, illetve 2) elnyerték 1896-ban Ferenc József császártól a nemesi rangot a de Apatin előnévvel.

Idősebb Bálint Zomborban épített családjának palotát még 1870-ben (ma a Zombori Városi Múzeum), Antal pedig megvásárolta Szécsen gróf temerini palotáját. Így ebből a nemesi családból sem maradt utód Apatinban.

Iffy. Fernbach Bálint „civilben” és Afrikában
„tigrisvadászat” • A „tigrisvadászat” eredményének egy része
a Fernbach-vadászkastélyban

IRODALOM

- Baßler, Stefan – Jakob Becker: *Kurze Geschichte der Apatiner Kirche und der Gemeinde*. Apatin, 1898.
- Borovszky Samu: *Bács-Bodrogh vármegye monográfiája*. Budapest, 1909.
- Ehmann, Franz: *Apatiner in Kunst und Wissenschaft*. Kézirat. 1988.
- Eimann, Johann: *Der deutsche Kolonist...* Apatin, 1822.
- Jurg, Hans: *Apatin*. Apatin, 1940.
- Kalapis Zoltán: *Emlékezzünk régiokról*. Zombor, 2007.
- Petrović, Nikola: *Plovidba i privreda srednjeg Podunavlja u doba merkantilizma*. Beograd, 1978.
- Schwend, Josef Paul: *Familienregister Apatin/Abthausen bis 1945 donauschwäbische Marktgemeinde im Batschkaland*. Straubing, 1986.
- Selgrad, Anton: *Kanonische Visitationen der Apatiner Pfarrei im 18. und 19. Jahrhundert*. Straubing, 1979.
- Senz, Josef Volkmar szerk.: *Apatiner Heimatbuch. Aufstieg, Leistung und Untergang der donauschwäbischen Großgemeinde Abthausen. Apatin im Batscherland*. Straubing, 1966.

ADATKÖZLŐK

- Bordás Attila (Verbász)
- Háger Deli Dóra (Apatin)
- Nagy Wahl Katalin (Budapest)

SINKÓ ERVIN ÉS APATIN

Az *Egy regény regénye* bemutatása közben Juhász Géza megállapítja:¹⁶ „Ha ma újraolvassuk Sinkó könyvét... olyan mondanivalói kerülnek a figyelmünk középpontjába, amelyek első olvasáskor... a figyelem peremére szorultak. [...] Maga vallotta egy tanulmánykötete megjelenése alkalmából, hogy »az ember voltaképpen mindig lírikus«, és Sinkó talán sehol sem inkább lírikus, mint az *Optimistákban* és az *Egy regény regényében*.”

Mint földije, nemcsak lírát, hanem nosztalgiát és apatini vonatkozásokat is találtam Sinkó Ervin alkotásaiban. Ha apatini olvassa Sinkót,

¹⁶ Írórsors világtörténelmi háttérrel. *Magyar Szó*, 1985. november 16.

•

aki a régi Apatinról, a Spitzer családról is tud egyet-mást, akkor szükség-szerűen ráakad közös szülőhelyük egy-egy múltbeli képére, szokására, egy ismerős névre, apatinian magyar vagy német kifejezésre. Biztatást ehhez maga az író nyújt a naplóiban, amikor említi, melyik emléke, gyermekkori élménye, rokona az, amely, illetve aki az új benyomással kapcsolatban van, vagy egy későbbi élményéhez fűződik. Önéletrajzi motívumoktól hemzsegő műveiben nehéz elkülöníteni az átélt, a családban megtörtént epizódot a képzelettel továbbszótt részletektől. Mégis szeretném megtalálni az apatini vonatkozású részleteket is Sinkónál. Saját családjának történetét ismerve ő nemcsak a családtagok jellemét, hanem életük egy-egy mozzanatát is felhasználhatta, különösen akkor, ha saját élményei is beleillettek az előző nemzedék illusztrálásába. Az ő gyermekora nem sokban különbözött elődjeinek gyermekkorától abban a „rég, jó világban”, amelyet Ferenc Jóska, őseink császára és királya konzervált egy bizonyos habsburgi recept szerint.

Feltételezéseimet könnyebb megérteni, ha ismerjük Sinkó Ervin családjának egyes adatait. A dr. Borovszky Samu szerkesztésében 1909-ben megjelent *Bács-Bodrog vármegye monográfiájának* II. kötetében, a 455. oldalon az *Ipartelep*ek részben Apatinról ezt olvashatjuk: „Spitzer J. és fia kendergerebenezője és kötélgyára. 1844-ben alapította Spitzer Izsák. Munkások száma 20. Kiviteli piacza Németország, Franciaország, Angolország, Hollandia, Belgium és Svájc.” A monográfia megjelenésekor már Spitzer Izidor, az alapító unokája irányította a családi céget. Ő volt Sinkó Ervin édesapja. A Spitzer család eredeti háza, ahonnan Izidor és testvérei származtak, az akkori Fő utca és Kereszt utca sarokháza, a mai Szerb uralkodók (régebben Tito marsall) utcában a Május 1. MIK irodaháza.

Izidornak fiútestvére, de valószínűleg két leánytestvére is volt. Az apatini Polgári Iskola szerb–német évkönyve *Almanah Građanske škole u Apatinu – Almanach der Bürgerschule in Apatin 1875–1925* (írta Becker József, az intézet igazgatója) felsorolja az iskola végzett tanulóit, akik között két lány, M. és G. Spitzer 1876-ban, illetve 1880-ban végzett. A Spitzer fiúkat nem említi az évkönyv. Feltételezem, hogy Izidor az iskola befejezése előtt belépett apja üzemébe, a másik fiú viszont egyike lehetett azoknak a Spitzer nevű fiataloknak, akik Zomborban fejezték be az akkori gimnáziumot: Adolf 1886-ban, István 1888-ban,

Ferenc 1890-ben, Sándor 1896-ban (*100 godina Gimnazije u Somboru 1872–1972*), vagy a kereskedelmi akadémiát: Sándor 1891-ben, Ödön 1894-ben, Jenő 1899-ben, Gyula 1902-ben (*100 godina Ekonomske škole u Somboru 1887–1987*).

A felnőtt Spitzer fiúknak az apjuk háza közelében volt egy-egy nagy családi háza. Izidoré volt a Deák Ferenc utca 742. szám alatti ház (most Petar Drapšin utca 11.), amelyben 1898-ban lakott, amikor Ferenc nevű fiát, a későbbi Sinkó Ervint, bejelentette az anyakönyvi hivatalban (1898. október 5.). De már nem lakott ebben a házban 1918-ban, amikor fia nevét Ferencről Ervinre íratta át a születések anyakönyvében. Ekkor már régen a másik Fő utcai, az 1155. szám alatti házban lakott, amely előzőleg testvéréé volt, aki iskoláztatása után Szabadkán élt. Ez a ház (most a Szerb uralkodók utca 51.) Aleksandar Milić ügyvéd tulajdona, és már több mint 50 éve áll a lebontott eredeti ház helyén; újabban a Kuga családé lett.

Azzal a szándékkal, hogy Sinkó Ervin szülőházát megjelöljék, több mint tíz évvel ezelőtt emléktáblát helyeztek el egy kétablakos parasztházra a mai Dimitrije Tucović utcában. Az emlékezők azonban nagy tévedésnek estek áldozatul. Igaz, ezzel szemben állt a Spitzer Haus, ahol ma az Apatintrans gépparkja van. Az volt a Spitzer cég gazdasági épülete, kendergerebenezője, -raktára és -áztatója az akkori Ritter-tó mellett. Az emléktábla végül lekerült a házról 2010 nyarán tatarozás közben, pillanatnyi tartózkodási helye rejtély.

Sinkó *Szemben a bíróval* című önéletrajzának első mondataiban emlékezik a szülői házra: „Egy sváb faluban, nyolcablakos, földszintes úriház ablakából kicsi kora óta vágyódva nézte a mezítlábos sváb gyerekeket.” Ez a leírás ráillik Spitzer Izidor mindkét házára, annak idején „nyolcablakos úriház” volt mind a kettő, az első még ma is csak részben alakult át. A Spitzer gyerekek hajdani iskolája is bizonyít: az apatini izraelita elemi népiskola előmeneteli és mulasztási- naplója (1902–1911) szerint Artúr 1896-ban, Ferenc 1898-ban, Boriska 1900-ban, Gyula pedig 1905-ben született; apjuk, Izidor kenderkereskedő a Templom utca 1155-ben lakik, izraeliták, anyanyelvük magyar, tudnak németül.

Sinkó Ervin gyermekkoráról mesélt nekem Obláth Hugó apatini nyugdíjas tisztviselő, aki 92 éves korában halt meg Zágrábban, és

•

akinek a sírja is közel van Sinkó sírjához a Mirogojon. Obláth Hugó élete utolsó éveiben rendszeresen hazalátogatott Apatinba, régi családi házába, különben Zágrábban élt lányánál. Tőle hallottam, hogy Spitzer Ferike osztály- és padtársa volt az apatini zsidó iskolában, melynek osztatlan tagozatát Györky Károly tanította. Eljárt hozzá játszani is a főutcai házukba, sőt néha ott tartották ebédelni is, „hogyan Ferike jobban egyen”. Györky tanító gyakran felolvastatta Ferike fogalmazásait az osztály előtt, végül pedig összegyűjtötte kis verseit, kinyomtatatta őket egy füzetben, és az iskolaév végén emlékül adott a tanulóknak egy-egy példányt belőle.

A Sinkó és Obláth közötti kapcsolat fennmaradt; 1919-ben, amikor Sinkó Kecskemét városparancsnoka volt, ott is találkoztak, beszélgettek. „Nagy idealista volt” – állapította meg Sinkóról hajdani barátja. A II. világháború után levelezőviszonyban voltak egymással. A *Drvarski dnevnik* (Beograd, 1987, BIGZ) 113. oldalán lévő fénykép alatti szöveget („Šinko kao dečak, sa svojim drugom”) tévesnek tartottam, és Hugo bácsitól érdeklődve megtudtam, hogy valójában a két testvér van

A Spitzer Haus a huszadik század elején

a képen, Artúr ül és Ferenc áll. Hugo bácsitól tudom még azt is, hogy Spitzerék közül ki hol lakott, illetve hogy Izidor fiútestvére Szabadkán maradt, talán iskoláit is ott fejezte be.

A *Tenyerek és öklök* című kisregényről helyesen állapítja meg Juhász Géza a *Kilátó* 1989. november 12-i számában, hogy Glanz József gabonakereskedő „innen, talán szintén Apatinból szállítja a kendermagot”. Én az előző adatok alapján már feltételezném, hogy a Glanz fiúk története Spitzer Izidor és fiútestvére története lehetne, vagyis Ernő mint Izidor vette át az üzletet apjától, a családi cégben csak az egyik fiú szerepelhetett. A másik Szabadkán találkozhatott a doroszlói cselédlánnyal, ahogyan Jani Pesten a doroszlói Julissal.

A hajdani apatini zsidó iskola épülete és a zsinagóga ma is áll az Ognjen Prica utca 5. szám alatt. Annak idején ez közvetlen szomszédsága volt az akkori Kereszt utcában az öreg Spitzerék sarki házának. Ezt mutatja be Sinkó az *Elemér főhadnagyban* olyan élethűen, hogy szinte magam is látom szüleimnek kortársait, ismerőseimet és rokonaimat, akik abba az iskolába jártak.

Századunk elején a hatosztályos községi elemi iskolának 17 tagozatában kb. 1400 tanuló tanult, tanítóként 80 és 90 közötti létszámmal. Ugyanakkor az izraelita iskolának osztatlan tagozatában átlag 30 tanuló tanult, de ezeknek csak a fele volt izraelita vallású. A kis létszám miatt a tanítónak alkalma volt többet foglalkozni az egyes tanulókkal, és így jobb eredményt is elérnie. Az iskolának az Izraelita Hitközség a legmodernebb tanfelszerelést is biztosította. Erről így ír Stefan Baßler és Jakob Becker a *Kurze Geschichte der apatiner Kirche und der Gemeinde Apatin* (1898) című munkájában: „Az Izraelita Hitközség is már legalább ötven éve kapott egy most hatosztályos népiskolát egy tanítóval, amely a modern követelményeknek megfelelően épült és berendezett.” Az igényesebb keresztény szülők is ebbe az iskolába írták gyerekeiket, hogy a magyar nyelvet gyorsabban elsajátítsák, magasabb szintű általános tudásra tegyenek szert, vagy egyszerűen csak az elit társaság kedvéért. Az izraelita szülők foglalkozása az apatini izraelita elemi népiskola előmeneteli és mulasztási naplója alapján nagyrészt különböző kereskedők (szatócstól lókereskedőn át kender-nagykereskedőig), de volt szobafestő, magánzó, pincér is. A keresztény szülők közt is volt gazdag kereskedő, földbirtokos, az erdőgazdaság összes alkalmazottja,

de előfordult egy-egy iparos, sőt mezőőr és napszámos is. Természetesen odajárt a közjegyző és a királyi járásbíró csemetéje is.

Sinkó Ady Endréről szóló esszéjében, az *Epikurosz hervadt kertje* című kötetében így emlékezik meg egyik iskolai élményéről: „Az iskolai olvasókönyvben voltak versek is, s azok csengtek-bongtak, és az év végén ott Apatinban a vizsgán sorban kiálltunk az egybegyűlt szülők karéja előtt, és minden tanuló elszavalt egy-egy verset... Nem felejtettem el, hogy a IV. elemiben magammal ragadtam az ünnepélyes öltözetben megjelent hallgatóságot egy verssel, azt hiszem, Greguss Ágost költeményével, mely úgy kezdődött hogy »Beh világos a cár palotája«, a bátyám pedig, miután előírászerűen meghajolt, a *Pókainét* szavalta el, és az is olyan megható volt, hogy Gyulai Pál se kívánhatott volna jobb előadót. Ez volt a vers szerepe a mi életünkben. Nem csak Apatinban...”

Míg Sinkó az előbbi kisjelenetet illusztrációként használta fel, de jellemezte vele hajdani iskoláját, addig az *Elemér főhadnagyban* az iskolában fennálló viszonyokat, a gyerekek közötti vonzalmakat és ellentéteket kiindulópontnak használta fel egy mesterien ábrázolt korrajz kialakításához. Érdekes, hogy a szereplők közül csak egyetlen nevet használt eredetiben: Lebovics (Đorđe Lebović író nagypapa kereskedő volt Apatinban). Sinkóval egy időben nem járt a tagozatba két olyan ellentét, mint az előkelő Elemér és az Útkaparó Pisti. Viszont bátyja révén az idősebb tanulókról is hallott, hiszen mindig osztatlan tagozatba jártak. A Zombori Városi Levéltárban lévő zsidó iskolai anyakönyvek közül az első megőrzött az 1898–99. tanévből való, amikor az I. osztály első számú tanulója a névsorban Ábrahám Pál, a későbbi világhírű operettszerző. Ebben a tagozatban volt egy kirívó ellentét a szülők foglalkozását illetően: a kir. járási bíró fiával járt együtt a Fernbach-szállás mezőőrének fia. A nevezett járásbírófiú 11 évvel azután leérettségizett a zombori gimnáziumban ugyanúgy, mint Elemér főhadnagy (Declava Pál), akinek riválisa Útkaparó Bognár Pisti (Májér József). Amikor a legfiatalabb Spitzer gyerek, Gyula negyedikes volt, újra az első osztályba került együtt egy járásbíró-csemete és egy „szolga” fia. Ők is lehettek az a pár, akiről az Elemér–Pisti ellentétet mintázta.

Sinkó apatini iskoláját többek között moszkvai naplójában is említette. 1935. július 2-án: „a kihevült arcú, fiatal, piros körmű pénztárosnő olyan számológéppel számol – egymás alá rakott rudakon, melyeket egy

keret fog össze, tíz-tíz fekete fagolyó –, mint amelyet utoljára elemista koromban az apatini iskolában láttam.” Más is eszébe juttatja gyermekkori iskoláját, még a hajón, útközben a Szovjetunió felé: „Az éjjel és ma délelőtt vihar a tengeren. A fedélzetről jól látszottak Dánia körvonalai. A kapitány mutatja: Skagerrak és Kattegat. Ezt a két szót utoljára gyerekkoromban az iskolában hallottam. Hihetetlen, hogy most látom...”

Az *Egy regény regényében* olyan élményéről is találunk beszámolót, amely valószínűleg nagy hatással volt rá, nosztalgiát váltott ki az íróból. Még akkor történt meg vele ez, amikor Franciaországból elindultak hajón. Hogy érthetőbbé tegyem, kialakítom képzeletben az ismert adatok alapján a következő előzményeket: Spitzer Ferike 1906-ban második elemista, hegedülni tanult Milla Antal tanítónál, aki a Dalárda karmestere is volt. Szombatonként, ha a férfiakkal istentiszteletre kellett mennie a zsinagógába, ott látta gyakran a végzős polgárista Ábrahám Palit, akiről a nagyszülei többször meséltek neki, hiszen szemben volt az Ábrahámék mostanában épült nagy emeletes sarokháza. Ha kedvetlenül gyakorolt a hegedűjén, máris mondták neki, hogy Pali bizony úgy zongorázik, hogy azt nem kell hajtani. Már úgy tud, mint az apja. Pedig az többet ül a zongora mellett, mintsem elmenne az emeletes sarokházban levő szép nagy új üzletébe. Pali biztosan nem lesz kereskedő, zongoraművész akar lenni.

Spitzer Ferenc már negyedik polgárista 1912-ben, amikor az akkor megalakult apatini szalonzenekar első hangversenyére Budapestről hazajött a tehetséges fiatal zongoraművész, Ábrahám Pál, hogy az ő zongorajátékát kísérelje a zenekar. Ott volt a Kaszinóban az előkelőség, a zenészek hozzátartozói, de polgáristák nem mehettek el ilyen esti mulatságra. Ferenc csak a szüleitől hallott róla.

Tíz év múlva, most már mint Sinkó Ervin, amikor bécsi emigrációban élt, hallott arról, hogy a közeli Salzburgban díjat nyert földije, Ábrahám Pali saját kompozíciójával. Most tehát már zeneszerző. És ezután bárhol is tartózkodtak Sinkóék: Szabadkán (1925), Szarajevóban (1926), Grazban (1927), Bácsszentivánon (1928), mindenhol hallották a divatos Ábrahám-féle operettdalokat magyar, horvát, német, angol nyelven.

1935 elején egy szovjet teherhajón utaztak Párizsból Moszkva felé az *Optimisták* kéziratával, a harmadik napon az egyik matróz kedveskedni akar nekik, de egyben eldicsekedni is, nekik mijük van. „...s a megle-

•

petés: a szovjet hajón Ábrahám- és Benatzky-Iemezeket játszottak, kizárólag limonádé slágereket” – írja Sinkó a naplójában. De ezután még 18 sort szentel ennek a „meglepetésnek” véleményt alkotva a szovjet ízlés szintjéről. Nem rajongott érte, de foglalkozott a hajdani szomszéd fiú világot hódító zenéjével. Addig is otthon érezte magát.

Spitzer Ferenc is, akár korábban Ábrahám Pál, a nagy hírű apatini Polgári Iskola tanulója lett, és átvette annak híres, alapos tudást nyújtó és követelő tanári gárdájától az akkori polgári réteg modorát. Az apatini Polgári Iskola ipari beállítottságú, gazdasági ismereteket és műszaki tudást előnyben részesítő tanintézmény, alapos és következetes polgárokat igyekezett nevelni. A magyar és német nyelvet természetesen nem irodalmi cézzal tanították, hanem főleg hivatalos közlési eszközként. Az akkori tanárok, Weingang János, Oppenländer Gyula és felesége, Szörényi János és felesége, Hauk János, Buschbacher Pál nagyrészt német anyanyelvűek, de a magyar nyelvet is, akárcsak szakmájukat, magas szinten ismerték és alkalmazták, tekintélyükkel példát adtak a rájuk bízott ifjúságnak. Az ő nyelvezetük lehetett az, ami tanítványaikra átragadt, és gyakran német tükörfordításra emlékeztet. Sinkó Ervin írásaiban minduntalan találkozom a következőkkel: „két év után” (két év múlva helyett), „egy hét előtt” (egy héttel ezelőtt), „három nap után” (három nappal azután), „értenem muszáj”, „hová akarok kilyukadni”, „hála isten” (hála istennek), „iskolakönyvek” (a német Schulbücher fordítása), „egész az én apámig” (egészen az apámig). Mintha saját apámat hallanám, akit öt évvel Spitzer Ferenc előtt ugyanabban a Polgári Iskolában ugyanaz a pedagógusgárda nevelt, tanított. Tőle hallottuk gyakran gyerekkorunkban a „csindarattát”, ami nekem még most is jobban tetszik, mint a később máshol hallott „csinnadratta”. Ezért érthető, hogy nagyon megörültem, amikor Sinkónál megtaláltam a mi apatini „csindarattánkat”.

Az *Egy regény regényében* különböző ürügyekkel idéz fel olyan gyermekkori epizódokat, amelyek önmagukban is kisebb elbeszélések lehetnének. Ezeket összehasonlítja újabb élményével, amely felidézte benne az emléket. Ezek az epizódok bizonyítják legjobban, hogy az évekig tartó hazátlanságában mennyire élt benne a gyermekkor.

Talán ennek a nosztalgiának köszönheti a benne mindjobban érlelődő humánusmot, amely megbocsátásra, kitartásra és újrakezdésre

•

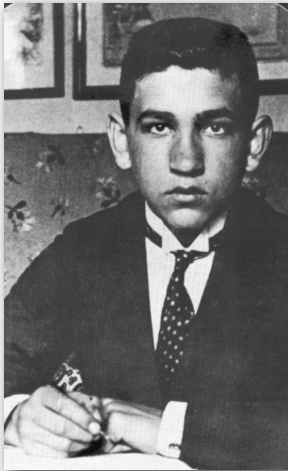
ösztokélte őt hányatott életének 30-40 évén át, amit egyesek a szemére vetnek, mert „ember” volt és nem harcoló „hős” vagy belepusztuló „áldozat”. Ezekre gondoltam:

„Leningrád, 1935. május 14. Gyerekkoromban Apatinban, amikor a Schützenverein az egyházi ünnepek vagy előkelőbb temetések alkalmával ünnepélyes egyenruhájában teljes díszben felvonult, annak az élén sárgaréz gombos jogarral a kezében, méltóságos, hosszú hófehér csőszakállal s maga megett harsogó fúvós hangszerekkel haladt végig hihetetlen impozánsan a parancsnok, akit Hans Vetternek hívtak – csak ez a hosszú öreg sváb festett a díszegyenruhájában olyan méltóságteljesen, mint a bíboros livrébe öltöztetett portás a Hotel Europa bejárata előtt, ahol a gépkocsink megállt.”

„Moszkva, 1935. június 26. M. [*Mici, doktor Rotbart Irma, Sinkó Ervin felesége – P. M.*] egész nap munkában, délelőtt a rákintézetben, délután a »Sarikopodsipnyik« poliklinikáján, én pedig egy ketrecre zárva a telefonnal, állok az ablaknál, s nézek le az udvarra... mely szakasztott mása a gyerekkorombeli kisvárosi vasárnap délutánoknak. Csak az udvarok itt sokkal sivárabbak és piszkosabbak, mint voltak, mondjuk, Szabadkán... a férfiak pedig – mint ahogy gyerekkoromban Apatinban a sváb parasztok feketében és kifényesített csizmában a templom előtt lézengtek és köpködtek – rubaskában és fehér vászoncipőben, ugyanúgy lézengenek és köpködnek itt a moszkvai udvarokban.”

„Moszkva, 1935. július 15. [...] Gyerekkoromban – egész kis gyerek voltam – kimondhatatlanul foglalkoztatta képzeletemet egy nagy, nagy és nagyon magas szürke ház Apatin főutcáján. Minden nagy volt rajta, még az ablakok is sokkal nagyobbak, mint másutt, de leginkább a kétszárnyú zöldre festett, nehéz tölgyfa kapu izgatott, óriási és mindig ragyogóan fényes sárgaréz kilincseivel és a kilincs alatt a szintén sárgaréz keretbe foglalt kulcslyukkal. Az ablakok mögött, az év minden szakában és a nap minden órájában – ezt az utca túlsó oldaláról, ha sétálni vittek bennünket gyerekeket, jól láthattam –, mindig csukva voltak a spaletták. És akárhányszor jártunk is arra, sohase, egyetlenegyszer se láttam, hogy mi van a szürke falak, a kivételesen nagy

ablakok és a hatalmas kapu mögött, bent a házban. Milliomosé – így mondták –, milliomosé ez a ház, s a milliomos házában – ezt sokszor hallottam – az udvarban a virágoskert gyönyörű és gyönyörűek a szobák, és gyönyörű nagy lányai vannak, a nagylányok Pesten vagy talán idegen országban, még Pestnél is fényesebb városokban élnek, maga a milliomos pedig... De mindez nem tartozik ide. Ami ide tartozik: »a milliomos« a gyermek számára nem olyan embert jelentett, akinek a zsebei tele vannak pénzzel, vagy aki szántóföldek meg gyárak tulajdonosa. »A milliomos« afféle csodálatos lénynek tűnt, amilyen általában csak mesékben található, ám ez esetben kivételesen egy példány eljött a meséből Apatinba, s nem messze a dunai uszodától, ott, ahol a vadgesztenyefák lombosan állnak sorfalat, a főutcán épített házát. »A milliomos« – épp az volt benne a titokzatos és vonzó, hogy nem tudtam róla semmi többet, csak annyit, hogy neki bőven megvan mindaz, ami rajta kívül mindenki másnak csak vágya. Kezdve Martin bácsitól, aki hajnaltól estig porfelhőben állva gerebenezi a kenderet, és vért szokott köpni, és tüdővérzés ellen orvosságként a saját vizeletét itta, egész az én apámig, akinek a fészkerében Martin bácsi dolgozott, beleértve a szolgálólányt is, aki Gombosról jött, a világon mindenki egyetértett abban, hogy a vágyak netovábbjának, az elérhetetlen Utó-

Sinkó, mikor még Spitzer Feri volt • A Spitzer szülők

piának megvalósulását Apatinban az a zárt kapus háza, a milliomos háza rejti, mert ott minden olyan kívánság, ami nekünk többieknek még mint gondolat is túl merész, csak egyszerűen elhatározás kérdése, csak annyi, mint nekem felülni vagy fel nem ülni az én hintalovamra. Ez az, ami ide tartozik. Ez, s még inkább az emlék, hogy mennyire szerettem volna a nagy zöld kapu sárgarézbe foglalt kulcslyukán keresztül legalább pillantást vetni a sose látott udvarba, s meglátni a gyönyörű virágokertetet. És leginkább ide tartozik az emlék, hogy egyszer csakugyan meg is próbáltam, de akárhogy is erőlködtem, még lábujjhegyre állva sem értem fel szememmel a hatalmas zöld kapu sárgarézbe foglalt kulcslyukáig.”

A Spitzer gyerekeket a főutca vége felé álló házuktól saját napsütéses oldalukon sétáltatták a központ felé, majd tovább a Duna felé. Föltételezem, hogy a „milliomos” háza a hajdani Weindl család háza lehetett, a mai városházával szemben, az árnyékos oldalon, a mostani rendőrségi épület. A Weindl családnak a szontai és gombosi határban 1200 hold földje volt; akkoriban legfeljebb Weindl Móricné jelent meg néha itt, amikor a részéről szokásos 100 koronából álló adományt elküldte az iskolaév végén a szegény sorsú gyerekek részére. Gyerekeik valóban külföldön tartózkodtak, a fiú Párizsban szórakozott.

Az előlegkéréstől való utálkozást hasonlítja össze gyerekkorabeli undorával a csukamájolajjal szemben július 20-ai bejegyzésében: „...a színes vignettával, melyet utoljára az apatini Irig (Ilg)-féle gyógyszerár kirakatában láttam borzalommal.”

Ha nem is olyan gyakran, mint Apatint, de alkalomadtán említi Sinkó ifjúkorának két nagyobb városát, Zombort és Szabadkát is.

Ami viszont Apatint illeti, én – merészebben, mint mások – vállalkozom arra, hogy a *Torzóban* szereplő Kapuvárban is apatini színteret lássak. Főutcája olyan, mint az apatini a századforduló idejében; Balog Béni házához hasonlót akkor jó néhányat találhattunk volna. A kenderraktár nagy élménye a már tiszta bálákba préselt kenderrel és lankasztó szagával, az csak a Spitzer család kenderraktárának gyerekkori színtere lehetett, hiszen máshol ilyen nem láthatott Sinkó. Ráhell pedig, a művészi hajlamokkal született kislányt, aki a kenderbálák tetején „komponált”, illetve mai kifejezéssel performance-okat adott elő a bámeszködő

•

fiúknak, vajon nem saját hűgáról, Boriskáról mintázta volna, aki végül is szobrászművész lett? És a festőművész, a mesélő barátja, aki bevallja neki vonzalmát Ráhel iránt, nem lehetne-e Illyés Gyula író mása, hiszen Boriska és ő fiatalon élettársakká váltak. Maga Sinkó bátorít erre a merész következtetésre szabadkai naplójegyzetében (1916. március 15.) az *Emberlelkek* című elveszett kéziratával kapcsolatban: „A báró pedig az az ember, akit nagybátyám megfigyeléséből kaptam.” Vagyis családját használta fel modellként. Szülővárosához fűződő vonzalmát az apatiniak azzal hálálták meg, hogy utcát neveztek el Sinkó Ervinről (Zombor felől az első utca jobbra), róla nevezte el az apatini irodalmárok klubja a díjat, amelyet kimagasló alkotásokért adományoznak, és jó szándékkal helyeztek el a városatyák egy emléktáblát az ő emlékére egy parasztházra, melyben ő nem született.

EMLÉKEK A VASÚTÉPÍTÉSÉRŐL

1947 áprilisában zöld színű, Tito-arcképes levelezőlapokat és kék borítékos leveleket kaptak tőlem a szüleim a következő címre: Stalinova 1878, Apatin. Az én címem mint feladóé: „I subotička omladinska radna brigada, II sekcija, X dionica, Kožuha zp. Dobjoj.” Szüleim megőrizték és örökségül rám hagyták őket.

Nem volt könnyű írnom, csak éjjel volt rá időm a barakk végén lévő emeleti fekhelyen, mely a lányoké volt. A karbidlámpa fénye mellett ezt írtam egyik lapomon: „...kezemben a lap, lábamon a tinta. Most viszik el a lámpát.” Szerencsére, mert bűdös volt, ha nem égett.

Magam is eltettem emlékül néhány rólunk szóló újságot, például a *Magyar Szó* egyik, 1947. májusi számát. A szerkesztőség akkori címe: Novi Szád, Generalisszimusza Sztalina 16/I. Az akkori életünkre jellemző cikkek:

„Húszosztás Szuboticán... a rendes vágás 30-án, az osztás 31-én a májusi hússzelvényekre 60 dkg-tól (R-1) 20 dkg-ig (D-1).”

„Küldjék be a M. Kultúrszövetségnek a magyar új írástudók névsorát.”

„3000 sportoló vesz részt a zombori járási szleten.”

„A szubotricai középiskolások kiállításán a legszebb faliújság a vasútvonalról visszatért negyedikes tanítóképzősöké... a körülötte elhelyezett akvarellek művészi teljesítmények.”

A „negyedéves tanítóképzősök” mi voltunk, a IV. a, b, c, akik a képesítővizsga előtt kötelező „önkéntes” munkaszolgálatra lettünk beosztva az akkor kezdődő építkezésre, a šamac–sarajevói vasútvonalon (Omladinska pruga Šamac–Sarajevo). Mi ezután csak „prúgának” neveztük.

Március 27-én indultunk a szabadkai vasútállomásra piszkos marhavagonokba zsúfolva. Utaztunk a Dunán, majd a Száván át, a Bosna mentén egészen Zenicáig. Három napig tartott az út a végső elosztóhelyig, Dobojig. Ott találkoztunk a zombori tanítóképzősökkel, akikre ugyanaz a sors várt. Öt-hat képzőst osztottak be egy-egy brigádhoz az egész építkezési vonalra. Az előre elkészített barakkokban helyezték el a Jugoszlávia minden vidékéről és külföldről érkezett önkénteseket. Mi hatan, három lány és három fiú a szabadkai brigádhoz kerültünk Doboj közelében. Itt sok volt a bajmoki bunyevác legény, de magyar és szerb fiúk, és néhány lány is volt köztük. Magyarul mindenki tudott, a kommandáns Bešlić Petar és helyettese, Cibulja is.

Mindjárt megérkezésünk után feladatot kaptam: nagyméretű, jó minőségű papíron egy-egy Tito- és Sztálin-arcképet rajzolni. Nemsokára alkalmunk nyílt lefényképezkedni velük: a brigádról készült csoportképen ott vannak az előtérben (középen a parancsnok és a szakácsunk).

Ottani életünket az akkori szovjet kommunista minta szabályozta. Hajnali négykor keltünk. Először futottunk hegynek föl, majd vissza, és a közös reggeli torna után sorba álltunk csajkánkkal a kazán előtt, ahol feketekávét és kukoricakenyeret kaptunk gyümölcsizzal reggelire. Utána a terepi munka: kiásni, talicskába lapátolni és elszállítani, majd ledöngölni a földet. Csoportokba osztva versenyeztünk a vándorzászlóért. A jó eredménynek mindig örültünk. Ha sikerült a brigádnak a többi brigádot megelőzni, és a rohambrigád kitüntető elnevezést elérni, arra büszkék voltak. Mi ezt már nem érhattük meg, mert május elsejére vissza kellett utaznunk iskolánkba.

•

Az ebéd utáni szabadidőt „haladó szellemű” munkával kellett eltölteni. Brigádunk kultúrvezetője megszervezte az órákat, az irányítás ránk tartozott, jövődöbeli népoktatókra. Használtuk a könyvtárat, olvashattuk a *Magyar Szót* és az *Ifjúság Szavát*. Kruzsokokban tartottunk különböző tanulási, vita- és énekórákat. Eljött hozzánk előadásával egy színészcsoporthoz, egy zágrábi énekkar, máskor filmet vetítettek nekünk. Rendszeresen látogattak bennünket újságírók, az építkezés vezető személyiségei, többek közt szakemberek is, és iskolánk felelős tanára, Szűcs Vilmos.

Nekem transzparenszeket kellett készítenem különböző „jelszavakkal”, grafikonokat a munkaverseny eredményeiről, diplomákat a sportversenyek győzteseinak, és rajzokat a munkafolyamatról, hogy a rólunk közölt újságcikkek illusztrálva legyenek.

Legfontosabb feladatunk lett volna az analfabétákat írásra és olvasásra tanítani, de a mi brigádunkban csak két magyar és két szláv írástudatlan volt. Mivel kevesen voltak tanfolyamindításhoz, ellátogattunk a hegyekben elszórt házakba analfabétákat keresni. Egyben meghívtuk a falusiakat, jöjjenek el tábortüzünkhöz is. Ott még néhányan jelentkeztek tanulásra. Így alakult ki barátság köztünk és a környező lakosság közt. Az oktatómunkát elosztottuk magunk között.

Ekkor jelent meg az *Ifjúság Szavában* két beszámoló az új vasútvonal építéséről. Az egyik címe: *Vajdasági brigádok sikere a vasútvonalon*. Ennek szerzője írásának befejező részében felsorolja a legjobbakat: „...nemcsak a noviszádi városi brigád ért el elismerésre méltó eredményeket. A szubotici brigád a második szakaszon elnyerte a vándorzászlót, a noviszádi járási brigád pedig a negyedik szakaszon mutatkozott legjobbnak. Szép sikereket értek el a zombori és odzsaci ifjak is...” A másik cikk alcíme *Látogatás a szubotici vasútépítő brigádnál*. Két illusztráció is tartozik hozzá. A szöveg szerzője, az újságíró, aki nálunk járt, nem közli saját nevét, de a tőlünk kapott rajzokat aluliratozta, és a rajzoló nevét is említi. Az egyiké: „Giric Péter: *Analfabéta-tanfolyamon*”, a másiké: „Fertner Margit: *Napbarnított, félmeztelen fiú állt előttünk...*”

Kettőnkön kívül a következő képzősök voltak még velünk: Čobanov Dragica (IV. a) és osztálytársaim: Bicskei Mária, Bónis György és Ernyes György.

Ernyes mint a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség (SKOJ) városi vezetőségének tagja volt a körülbelül száz negyedikes szabadkai diák politikai megbízottja. A vitaórák irányítását ő vállalta magára. Giric megbízatása volt írásokat készíteni az építkezési központ részére, hogy azokat onnan közlésre továbbítsák. Egyik cikke nemcsak a *Magyar Szóban* jelent meg, hanem az akkor készülő magyar ábécés-könyvbe olvasmányként is bekerült. Bónis volt a zenészünk: hegedült, az énekkart irányította, és rendszeresen tartott énekórákat. Bicskei volt a könyvtáros, és emellett a magyar írástudatlanokat tanította. Čobanov naponta járt a hegyre a falusi analfabétákhoz, míg nekem a cirill betűs írásmód tanítása maradt tananyagunk egy csoportunk részére, akik csak a latin betűket ismerték. Ezenkívül rajzolnom, festenem kellett, grafikonokat és a versenyek győzteseinek diplomákat készíteni.

1947-ben az otthoniaknak elég szűken jutott élelem, az is csak élelmiszerjegyre, legtöbbször sorban állás után. Nekünk, az ifjúsági vasútvonalon naponta jutott hús, és mindig jóllaktunk.

Otthonról kapott levelekből tudtuk meg, hogy nélkülünk készülnek a közeledő húsvétra. Ottani napjainkból a kommunista szellemiség miatt teljesen kimaradtak a vallási ünnepek.

Egy pénteki ebédosztásnál szakácsunk bejelentette: „Ma külön adom a húst, aki nem akarja, az hagyja itt.” Megértettük. Nagypéntek volt, böjti nap.

Utána, vasárnap történt meg az igazi meglepetés. Ebédidőre eljött a táborba egy falusi küldöttség, négy nagy kosarat hoztak tele piros tojással, és otthagyták nekünk húsvéti ajándéknak.

A falusiak nem vették figyelembe „haladó szellemű ideológiánkat”, hanem régi szokásuk szerint a vallási naptárt, hogy velünk, új barátaikkal együtt ünnepeljék a feltámadás ünnepét.

Leveleimből idézek néhány részletet:

„A munka kezdetét a barakkunk feldíszítése után a szomszédos zrenjanini és szlovéniai brigádokkal ünnepeltük meg.”

„Mosakodni lehet a Bosznában, illetve a tábor melletti patakban, ahol étkezés után az edényünket is elmoszuk.”

„Van rádiónk, hangszórónk, könyvespolc könyvekkel, hét sakk-készlet, iskolatábla, papír, karton, kréta, ceruzák, tollak, tinta, sportfelszerelés, vándorzászló, hegedű, gitár és két harmonika.”

„Tegnap elgyalogoltunk egy tíz kilométerre állomásozó brigádhoz, ahol védőoltást kaptunk.”

Ceruzarajzom a munkáról • Akvarellem a Bosna partjáról

„Itt volt nálunk Milovan Đilas miniszter, amíg én a természetben festettem, így nem is találkoztam vele.”

„Az eddigi vitaórákon segitettem fizikai, kémiai, asztronómiai, földrajzi témáknál.”

„Három napig esett az eső, éjjel fáztam, náthás lettem, és a kint száradó zsebkendőim eltűntek. Jó, hogy dolgozunk, minden ruhámat magamra vettem, és így kevésbé fázok. Az igyekezet kifizetődött: az én csoportom, a VI. četa megszerezte a vándorzászlót.”

„Ernyes csak napok múlva tért vissza hivatalos útjáról, addig Gazsó Béla helyettesítette. (Utóbbi egy újvidéki tanfolyamot végzett fiatal tanító.)

„A szomszédos brigádnál találkoztunk a mieink közül Girizd Lászlóval, Uri Sándorral és Szalay Jánossal.”

A szabadkai brigád csoportképe

•

„Anika Gyula rajztanárunk küldött nekünk Szabadkáról rajzpapírt, hogy élményeket rögzítsünk, és majd faliújságot készítsünk belőle.”

A készülő faliújsághoz anyagot és ötleteket már ott gyűjtöttünk.

Visszafelé még Doboiban találkoztunk a zombori diákokkal. Velük együtt Belgrádba érkeztünk május elsején reggel, és végignézhettük a díszes, nagy felvonulást, amelyen Titót is láthattuk.

Hazautazásunk alatt (most már személyvonaton) megbeszéltük a részleteket: rajtam kívül a szintén jól rajzoló Giric Péter, Uri Sándor és Kujundzsics György készítették a tervet. Szabadkára érve első feladatunk volt annak kidolgozása. Végül is nemcsak a kiállításon volt látható, hanem a városközpont egyik kirakatában is még hosszú ideig, így az akvarellek részben károsodtak.

Mi a prúgán jól éreztük magunkat, hiszen nekünk ez kaland volt a javából, és egészen jól is végződött.

•

•

•